

Soproni Szemle

| 2016. negyedik szám

| hetvenedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

JÓZAN TIBOR: Dr. Kubinszky Mihály emlékére	367
--	-----

HÁBORÚTÓL FORRADALOMIG

TERÉZIA MORA – FIZIKER RÓBERT: Fertőrákos 274 hsz. Sopron vm.	370
KELEMEN ISTVÁN: Csatkai Endre tevékenysége a Sopron vármegyei magángyűjtemények védelmében, 1945–1947	388
TÓTH IMRE: Ausztria nemzetközi helyzete és az osztrák menekültpolitika az 1956-os forradalom idején	418

MŰHELY

KISS ÉVA: A népesedési folyamatok és a népesség néhány sajátossága Sopronban a rendszerváltozás után	428
--	-----

SOPRONI ARCOK

RAKOVSZKY ZSUZSA: Turbuly Éva köszöntése	449
TURBULY ÉVA: A munka éltető ereje. Beszélgetés a 80 éves Kutas László szobrászművésszel	451
CSISZÁR ÁGNES: Sopron múltja szobrokban. Kutas László szobrászművész köztéri alkotásai (1982–2014).....	463
L. KOVÁSZNAI VIKTÓRIA: Sz. Egyed Emma szobrász- és éremművész pályaképe, 1935–2016	468
IFJ. SARKADY SÁNDOR: Búcsú vitéz Dávidházy Istvántól	474

SOPRONI KÖNYVESPOLC

CSEKŐ ERNŐ: Tárkányi Sándor – dr. Tárkányi Eszter: Elfeledett Soproniak. Arcok, sorsok, áldozatok (Fejezetek a soproni zsidóság történetéből). Sopron, 2014.	476
IFJ. SARKADY SÁNDOR: Faragó Sándor: Lélekkel teljesített hivatás. Chernelházi Chernel István naplója 1914–1922. I–II. Nyugat-magyarországi Egyetemi Kiadó, Sopron, 2015	480

Életének 90. évében 2016. október 17-én elhunyt dr. Kubinszky Mihály, aki a Soproni Városszépítő Egyesület elnökeként 20 éven át végezte felelősségteljes és szakmailag megalapozott munkáját, örök nyomot hagyva maga után. A sokoldalú professzor életműve előtt többen fognak a közeljövőben tisztelegni, ezért most kizárólag egyesületi tevékenységének méltatásával foglalkozom.

A Soproni Városszépítő Egyesületben végzett munkáját az építészeti szakbizottság feladatainak összefogásával kezdte. Ez az a terület, amelyben a szakmai felkészültsége korlátlan lehetőségeket kínált számára. Első feladata a Frankenburg úti vasúti átjáró megvalósításához kapcsolódik. Kész tervek megváltoztatását eredményezte az az egyesületi állásfoglalás, amely a variációk közül az aluljáró megépítését támogatta. Szeretve féltett és őrzött Lőverének érdekében tett fáradozása segítette bizonyára elő, már jóval az elnöksége után, a Kőszegi útnál megépült aluljáró megvalósítását is.

Kubinszky Mihály (1927–2016)
(Fotó: Pluzsik Tamás)

Elnöksége kezdeti időszakában a szervezeti feltételek és a közös, felelősségteljes munka vezetőségen belüli felosztása volt a feladat. Az 1869-ben alapított Soproni Városszépítő Egyesület szellemiségének megfelelően a várost szerető, munkásságukban példamutató soproni polgárokkal vette körül magát, és szinte baráti társaságként – ezt szívesen hangsúlyozta – közösen végezték a munkát.

Elkészült az Egyesület működését biztosító alapszabály, hangsúlyozottan párttól és politikától elhatárolódó függetlenséget hirdetve. Sopron város érdekében mindenkor a szakmai érvek talaján, összefogva a műszaki értelmiségekkel és a várostörténet művelőivel, véleményezéssel, javaslattétellel, az épített és természeti értékek védelmében tevékenykedett.

Az értékközpontú felfogás mellett az egyesületi tevékenységben a hagyományok felidézése, azok követése fontos szempont volt. Ilyen a vashegyi Gloriette-kilátó megépítése, vagy az a sikeres kezdeményezés, amely a Károly-magaslati kilátó tulajdonjogának visszaszámaztatásához vezetett. Ez a kőkilátó, amelyet Sopron városa 80 éve nagy összefogással épített, a város egyik jelképévé vált, és a ma emberének a benne lévő kiállítással, a körülötte megvalósult parkerdővel komoly idegenforgalmi vonzerőt jelent. A visszakapott kilátó kezelésével az Egyesület egymaga nem tudott megbirkózni, a TÁEG Zrt.-ben azonban olyan partnerre talált, amellyel együtt a mai napig és a jövőben is biztosítani tudja a fenntartás és üzemeltetés feltételeit.

A hagyományok ápolására sok példát találhatunk Kubinszky professzor gazdag egyesületi tevékenységében. Esetenként a tervezésben (Sörház-dombi kilátó), a munkák megszervezésében (fásítás a Győri út mentén) működött közre, máskor ő maga kezdeményezte Egyesületünk vezetése alatt műemléki létesítmények felújítását (Pihenőkereszt). Számos emléktábla készült elnöksége alatt az Egyesület anyagi támogatásával neves soproni polgárok, művészek, várostörténeti jelentőségű személyek emlékére. A szobrok közül kiemelkedik a városi díszkút (Hűség-kút), amelynek javaslata, helyének kijelölése és a szobrászművész kiválasztása is az Egyesület közreműködésével történt.

Egyéb területeken is fontos feladat várt a vezetőségre. Az 1937 óta megjelenő Soproni Szemle folyamatos kiadásáról, a helytörténeti folyóirat olvasóihoz, elsősorban az Egyesület tagságához történő eljuttatásáról a vezetőség gondoskodott. Kubinszky professzor nevéhez fűződik az a kezdeményezés is, hogy a folyóiratot az egyesület tagjai tagdíjukkal kombinálva, mintegy illetménylapként rendelhessék meg. A Soproni Városszépítő Egyesület a kor követelményeihez alkalmazkodva az 1990-es években alapítványok létrehozását kezdeményezte. Az alapítványokkal elnyerhető pályázatokkal az Egyesület anyagi forrásokra tett szert, amelyekkel idegenforgalmi célú programok, kiadványok valósulhattak meg. Külön alapítvány, a Soproni Szemle Alapítvány biztosítja a folyóirat rendszeres megjelenésének szervezeti kereteit.

Kubinszky Mihály elnöki munkájának méltatása nem volna teljes, ha nem említém azt a területet, amit a tudásban, tapasztalatban, ismeretek megszerzésében gazdag életpályája számára kijelölt. Ez pedig az a terület, amit Sopron város vezetése az egyesü-

lettől elvárt: városrészek rendezési és fejlesztési elképzeléseinek véleményezése, javaslat-tétel városképi, arculati kérdésekben, közterületek elnevezését illetően.

Gazdag életének számtalan mozzanatát megörökítik művei: az első munkái, amelyeket építészmérnökként végezhetett vagy irányított, a műemléki építészet rejtelmait feltáró tanulmányai, vagy éppen építészettörténeti témájú cikkei. A Sopron építészetéről, építészettörténetéről írt könyvei, különös tekintettel az egész életének helyet adó, rajongva szeretett Lóvereknek szentelt kötetre, mind-mind a lokálpatriotizmus és a szakma csodálatos ötvözetét mutatják, s jól példázzák az Egyesületben végzett munkáját, az örökül hagyott látásmódot. Végül, de nem utolsó sorban beszélnünk kell a vasút és a vasútépíté-
szet történetét feltáró munkáiról is, amelyekkel Európa-szerte komoly szakmai elismerést aratott.

Az Egyesület élén eltöltött húsz év munkáját a tagság közfelkiáltással a „Tiszteletbeli elnök” cím adományozásával hálálta meg. Kijutott az elismerés a város részéről is a „Sopron város díszpolgára” cím odaítélésével. Szakmai elismerései hosszan sorolhatók, ezek közül az Ybl- és a Széchenyi-díj emelhető ki.

Miután leköszönt az elnöki tisztségről, továbbra is az Egyesület szolgálatában maradt a *Soproni Szemle* szerkesztőbizottsági tagjaként, és amíg a lábai bírták, rendszeresen megjelent az irodában. Meghallgatott, biztatott és tanácsaival utat mutatott az éppen aktuális feladatok megoldásához. Sopron szeretete, a város értékeinek megőrzése, gyarapítása, az elődök kiemelkedő tetteinek példás követése és a Sopron városáért érzett felelősség állandó ébren tartása örökül maradt ránk.

Tisztelt Mihály bátyám!

Köszönjük az útravalót, amellyel elláttál bennünket. Távozásoddal igen nagy űrt hagysz magad után. Ígérjük, hogy a Tőled tanult szellemiséget ápolni fogjuk.

Nyugodj békében!

A Soproni Városszépítő Egyesület tagsága nevében, dr. Józán Tibor elnök

HÁBORÚTÓL FORRADALOMIG

Terézia Mora – Fiziker Róbert | „Fertőrákos 274 hsz. Sopron vm.”¹

Mikor néhány éve lehetőségem nyílt rá, hogy írjak egy cikket Szép Ernő *Emberszag* című könyvéről, amelyben munkaszolgálatos emlékeit dolgozza fel,² két dolog tűnt fel. Egyrészt, hogy spontán mennyi ismert magyar ember jutott eszembe, aki munkaszolgálatos volt. Örkény István, Radnóti Miklós, Szerb Antal, hogy csak az első hármat említsem. Hogy tanultam ugyan róla az iskolában, de csak most fogom fel igazán, hogy a magyar irodalom néhány legjobb versét egy tömegsírbeli ásták ki. „Fölöttünk fú a förtelmes halál.” Másrészt Szép Ernő megdöbbentő kijelentése feljegyzései végén, miszerint ő ugyan megírta a maga részéről 1944 őszének krónikáját, de hogy azután mi történt vele, illetve sorstársaival, arról már nem akar írni. „És amit meséltem idáig, azt is, if you want, remember, if you want, forget”. Körülbelül itt tartunk máig.

A Szép-Ernő-cikk írása közben tudatosult bennem újfent, hogy milyen közel voltak mindezek az események, ha az ember családja például fertőrákosi származású. Valami derengett, hogy „voltak a faluban zsidó foglyok”, és hogy „a pajtákban tartották őket”. Ezek a pajták száz lépésnyire vannak attól a háztól, ahol a nyaraimat töltöm. Hogy végre pontosabb képet tudjak kialakítani erről az időszakról, megkértem Fiziker Róbert történész barátomat, hogy írjunk együtt egy cikket a fertőrákosi munkaszolgálatosokról, amelyben én megpróbálnám kideríteni azt, amit érdeklődő „civilistaként” ki lehet deríteni, míg ő kutatóként járna utána az archívumokban található anyagoknak. Így keletkezett ez a tandem-szöveg.

Az említett pajták Fertőrákos Fő utcájának majdnem teljes hosszán húzódnak végig. A Fő utca Fertő-tó felé eső oldala mögött volt dédanyám veteményes kertje, annak a háznak a kertje, amiben a betelepítések előtt laktak, pedig közvetlenül ott végződött, ahol a munkaszolgálatosok a sáncokat ásták. „Eleinte”, mesélte dédanyám anyámnak, „még szép

¹ Ezt a címet adta meg feleségének írt levelezőlapján Brucker Imre budapesti magántisztviselő. Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény (a továbbiakban: HDKE-Gy), 2015.42.69. Az 1914-es születésű, VII. kerületi Bruckert 1943-tól többször is behívták munkaszolgálatra, 1944 decemberében vezényelték Fertőrákosra. Feltehetően nem sokkal később ott halt meg. Az adatokhoz lásd: A Holokauszt magyarországi áldozatainak listája. 1. kötet. Budapest, 2015, 121.; illetve <http://hdke.hu/programkalauz/torteletek-gyujtemenyunk-kincsei> (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. július 8.) „Édes Ilonkám!” – írta feleségének 1944. november 27-én – „Utazunk, hova, azt nem tudom, ha lehet, írok.” HDKE-Gy, Ad/1307 – 2015.

² *Szép Ernő: Emberszag*. Budapest, 1945. (Első kiadása a Keresztes Kiadónál jelent meg, legutóbbi 2011-ben az Osiris Kiadónál.)

ruhában voltak, pesti zsidók, még jó erőben, gyorsan is haladtak”.³ Hogy 1944–45 kemény telén milyen gyakran járhatott dédanyám ugyanazon a földúton a veteményes kert felé, mint ahol a foglyok is, nem tudom. Mindenesetre van egy családi legenda arról, hogy egy SS-tiszt azt mondja dédanyámnak, ne merjen beszélni a foglyokkal vagy akár kenyeret vagy inni adni nekik, különben köztük végzi.⁴ Dédanyám 1969-ben halt meg, dédapám 1978-ban. Az utolsó kortárs tanúk, akikhez még családon belül hozzáférhetnék, nagyszüleim. Azon a télen 10, illetve 12 évesek voltak. Nagyanyám életében talán három mondatot mondott erről az időszakról, azt is, szemmel láthatóan, minden ereje mozgósításával. Elhatároztam, hogy kezdetnek inkább a netre megyek. Megnézni, mi az, amihez bárki (akinek internete van) hozzáférhetne. Amihez nem kell utazni, nem kell tudósnak lenni.

Van, ugye, a falu weboldala.⁵ A kronológiában ennyi olvasható: „1944 és 1945 között a fasiszták munkatáborát telepítenek a falu szélére.” A kőfejtőt csak a német nyelvű ismertető írja le bővebben. Itt található ez a mondat: „Mit dem Abbau des Gesteins wurde schon unter der Römerherrschaft begonnen, wobei durch das Vordringen in weite Tiefen, durch Säulen getragene Hallen von überwältigendem Ausmaß entstanden. 1948 wurde der Steinbruch geschlossen.”⁶ A falu történetét illetően külső publikációkat linkelnek. A két legismertebb: Bán János és Hárs József könyvei.⁷ Bán konzekvensen kerüli a témát. Hárs József publikációjában ide tartozó adatait főként Szita Szabolcs munkáiból⁸ meríti: „A rövid, de szörnyű időszak 1944 hideg őszén kezdődött, amikor a község egyes nyitott pajtáiba s a Meggyes felé vezető út mellé, földbe ásott kunyhósorokba munkaszolgálatosokat hajtottak. [...] Ennek a tábornak nemcsak zsidó lakói voltak, mint egy ideig Szerb Antal,⁹ hanem politikai elítéltek is,

³ Kikovácz Mária szóbeli közlése.

⁴ Nagyanyám, Némethné Sumalovitsch Terézia (sz. 1932) szóbeli közlése nyomán. Ezt egy másik, általam megkérdezett kortárs tanú, Babitsné Goisser Hermina (sz. 1929) is alátámasztja, miszerint „halálbüntetés terhe mellett” tilos volt a zsidókkal beszélni, vagy nekik enni-inni adni. – Az SS-ek központja a püspöki palotában volt. Dédanyám házától száz lépés a másik irányba.

⁵ [Http://www.fertorakos.hu](http://www.fertorakos.hu) (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. szeptember 17.)

⁶ „A kőzet kitermelését már a római korban elkezdték, a minél mélyebbre való előrehatolás eredményeképpen oszlopok tartotta hatalmas termek keletkeztek. 1948-ban a kőfejtőt bezárták.”

⁷ *Bán János*: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Dominkovits Péter. [Fertőrákos], 2000.; *Hárs József*: Fertőrákos. Budapest, 2000. (a továbbiakban: Hárs, 2000.)

⁸ *Szita Szabolcs*: Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Szita, 1989.)

⁹ Szerb Antalné tett közzé Szerb Antal leveleiből részleteket. „Édeseim, aminthogy nem kapok tőletek semmi hírt, attól félek, hogy ti sem kapjátok meg leveleim. Fertőrákoson vagyunk Sopron mellett, itt van Halász G., Sárközi, Lukács Antal és az öcsém is. Nincs olyan rossz dolgunk, mint ahogy az ember elképzeli, bár a koszt egy kicsit kevés és az időjárás így télen sok kívánnivalót hagy hátra. Itt az a hír járja, hogy 18–20. táján máshova megyünk, állítólag beljebb az országba, tehát nem külföldre. Én meg vagyok győződve, hogy visszavisznek bennünket Pestre, ez tartja bennem a csekélyke lelket.” Uő: Szerb Antal utolsó hónapjai. *Irodalomtörténet*, 1959. 3–4., 449–452., itt 451. (a továbbiakban: Szerb, 1959.) Nem Pestre vitték, hanem ezredmagával a szomszéd faluba, Balfra. Ott ütötték agyon 1945. január 27-én, Auschwitz felszabadulásának napján. Utas és holdvilág.

például Dobi István,¹⁰ a nemzetiségük miatt üldözött szerbek és horvátok. Zömük azonban Budapestről került ide az úgynevezett védett munkaszolgálatos századok tagjaként, főleg az SA, tehát a birodalmi német szervezet, a Sturmabteilung keretlegényeinek őrizetében. Feladatuk részben a katonailag értelmetlen Pozsony–Kőszeg védővonal itteni szakaszának építése, részben a kőfejtő talajának előkészítése valamilyen gyárrészleg odatelepitésére. A [...] primitív módszerű kőfejtés, tereprendezés, illetve a tervezett építkezésekhez szükségesnek vélt vasanyag és cement fölhalmozása 1944 decemberétől 1945. március 27–28-ig folyt, a gyors kiürítésig.¹¹

Egy Hárs Józsefnél közölt statisztika szerint magában a faluban 9 személy vallotta magát izraelita vallásúnak. A mai napig egyelőre csak a Werndorfer családról sikerült megtudnom valamit. Werndorferék fertőrákosi születésűek voltak, a '30-as, '40-es években azonban már Sopronban laktak, ott voltak üzleteik. Nagyanyám Werndorfer Miksát szokta emlegetni, akit a falu lakossága „Michl Jud”-nak hívott („ezt pozitívan kell érteni”), akinek soproni boltjában vásároltak méterárut, stafírungot. Mindenkinék hitelre is adott és vasárnaponként jött a házakhoz megkérdezni, hogy mennyit tudnak a tartozásból megadni. Az összeg 1 pengőtől 5-ig terjedt, ki mennyit tudott. Ő volt az, akinek dédanyám nagyanyám kíséretében még bevitte a maradék tartozást, mert hallották, hogy elviszik a soproni zsidókat. (Felesleges említeni, hogy az ismerősök között volt, aki azt mondta: „Ugyan, miért, hiszen úgyis elviszik.”) Mikor dédnagyanyámék megérkeztek Sopronba, a házaspár és két kis gyereke ünnepi ruhában voltak, így készültek a deportációra. A kisfiú és a kislány az asztalon álltak, az asszony még csinosította őket. Így a családi legenda. Nincs okom kételkedni benne, hogy így történt. Általában ilyenek vagyunk. Ugyan miért? A lelkem üdvéért.¹²

De lássuk a rákosi foglyok tipikus útját. Hermann Sándor budapesti tisztviselőt november 27-én deportálták a Józsefvárosi pályaudvarról. Útvonal: Hegyeshalom – Ausztria – Sopron – Fertőrákos. A soproni kivagonírozásnál „fiatal nyilasok vártak, akiknek első tevékenységük velünk szemben az volt, hogy az utazástól elgyötört, kiéhezett, teljesen gyenge embereket végigverték. Amikor jól elvégezték így a dolgukat, akkor még egy 6 km-es gyalogutat kellett megtennünk Fertő-Rákosig. Útközben hajszoltak és állandóan vertek minket. Akin egy jobb ruhadarab, vagy téli kabát volt, azt azonnal elvették. Fertő-Rákoson a századot S.A.-katonák vették át, akik között 80 % szadista volt.”¹³ W. M. debreceni cipőkereskedő-segéd

¹⁰ Dobi István (1898–1968): az FKgP politikusa, miniszter, miniszterelnök, az Elnöki Tanács elnöke (1952–1968).

¹¹ Hárs József, 2000. 78–79.

¹² Lásd még: <https://www.facebook.com/elfeledettsoproniak/?fref=ts>. (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. szeptember 17.) Werndorferékre Hadfiné Weingärtner Mária és Babitsné Goisser Hermina is emlékeznek. Babitsné Goisser Hermina helyesen emlékszik rá, hogy Miksa és bátyja, József visszatértek, míg a feleségek és a gyerekek odavesztek. A Yad Vashem oldalán fertőrákosi születésűként feltüntetett Hirschl Mihályra, Fried Andorra és Speier Mátyásra azonban egyik szemtanú sem emlékszik. Fennáll az a lehetőség, hogy a jegyzőkönyvek felvételénél összekeveredett a születés és az elhalálozás helye.

¹³ A budapesti zsidó segélyszervezet, a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) munkatársai 1945-46-ban mintegy 5000 holokauszt-túlélő személyes történetét rögzítették. Mintegy 3500 ilyen

így emlékszik: „Itt sáncot ástunk, kora reggeltől késő estig. Legnagyobb hóviharban, zuhogó esőben, amikor nem is lehetett dolgozni, akkor is ki kellett vonulni munkára. Nagyon sokat szenvedtünk a hidegtől. Sokan megfagytak. Egész télen a szabadban dolgoztunk és soha nem melegekedtünk fel, mert a szállásunk nyitott pajta volt, ahova ugyanúgy beesett a hó, befújta a szél, mintha szabadban lettünk volna. Ha le akartam feküdni, természetesen a földön szalmára, akkor előbb szépen el kellett sepregetni a havat a fekhelyemről. Mindkét lábam fagyási sebekkel volt teli. [...] 59-en indultunk el Pestről Fertőrákosra és amikor onnan elindultunk ezekből csak 27 élt már. Tífusz, éhhalál, fagyás és golyó ölte meg őket.”¹⁴

Összességében a neten szabadon található anyag sokkal bőségebb, mint eddig sejtettem, de főleg a túlélő áldozatok tanúvallomásaiból áll, ezért elhatároztam, hogy családon kívül is megkérdezek néhány kortárs tanút a faluból,¹⁵ név szerint Babitsné Goisser Herminát (sz. 1929) és Hadfiné Weingärtner Máriát (sz. 1932), valamint a falu polgármesterét, Palkovits Jánost (sz. 1947). „Első advent éjszakáján érkeztek”,¹⁶ emlékszik Babitsné Goisser Hermina. „A németek bezörgettek a kapun, a szülőknek ki kellett menniük. Mikor másnap reggel kimentem az udvarra, minden tele volt emberrel. Nálunk a pajtában 36 vagy 38 ember volt, a szomszédban, a Fröhwirtéknél levőkkel együtt összesen úgy hetvenen. Nálunk sok széna meg szalma volt a pajtában, ott volt az istálló is, nálunk meleg volt. De a Frau Fröhwirt özvegyasszony volt, a fiai a fronton, nála üres volt a pajta, ezért ott néhányan megfagytak.”

„Minden nap láttam őket az ablakból”, mondja Hadfiné Weingärtner Mária. „Mindenkinek látta őket. Itt mentek, a Fő utcán. Aki nem ment elég gyorsan, azt megrugdosták. ... A németek. Szürke egyenruhában, a gallérjukon kis, fekete halálfej.”

„A helyi lakosság viselkedéséről szóló beszámolók vegyes képet mutatnak. Volt, aki szerint a fertőrákosiak igyekeztek nyereszkedni a zsidók nyomorúságán és igen drágán adtak csak ennyit nekik. Mások viszont azt tapasztalták, hogy néhány helyi gazda titokban és folyamatosan élelmiszert juttatott a kényszermunkásoknak”, olvashatjuk Szitánál.¹⁷ Beszélgetőpartnerem ebben az összefüggésben valamennyien pozitív példaként említik a Mayerhofer

jegyzőkönyv található a www.degob.hu honlapon. Az idézett visszaemlékezés, az 1143-as számú jegyzőkönyv megtalálható: <http://www.degob.hu/index.php?showjk=1789> (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. július 17.) A továbbiakban DEGOB, és a felvett jegyzőkönyv sorszáma (pl. DEGOB, 1143.) formában hivatkozunk az ilyen típusú forrásra. Bár a jegyzőkönyveket – ahogy erre a honlap is utal – természetesen történeti forráskritikával kell kezelni, érdemes figyelembe venni Vándor Zoltán, budapesti műszerész, egykori balfi munkaszolgálatos 1993-ban elmondott gondolatait: „Igaz, hogy eltelt azóta 50 év, de nincs egyetlen olyan pillanat sem, amikor megfedekeznek vagy elfelejtenék valamit erről.” Csapody Tamás – Dénes Gábor: „A tömeget hajtották Balról Fertőrákos felé...” Interjú Vándor Zoltánnal. Soproni Szemle 63 (2009), 106–112., itt 111. (Csapody – Dénes, 2009.)

¹⁴ DEGOB, 2445.

¹⁵ Miután alig két évvel a háború után a falu lakosságának 90 %-át kitelepítették, helyben ilyen tanúvallomásokat is nehezen találni.

¹⁶ Azaz 1944. december 2-áról 3-ára virradó éjszakán.

¹⁷ Szita, 1989. 136–141.

családot, akik minden nap főztek egy katlan krumplit, amiből a foglyoknak is juttattak.¹⁸ Palkovits János elhunyt szüleitől tudja, hogy ők is minden nap odaállítottak a foglyoknak egy vödör főtt krumplit. „Az jól lehetett palástolni, mert a disznóknak is krumplit főztek.”¹⁹

A negatív példákkal már nehezebben hozakodnak elő. („Volt egy ember, a nevét nem mondom, az már a múlté.”) De aztán valahogy mégiscsak kiderül, hogy egy Tandl nevezetű ember felpozozott egy munkaszolgálatost. Az egyik verzió szerint, mert túlságosan tolakodó volt és be akart hatolni a konyhába, egy másik szerint, mert a pince talajára rondított. Abban megegyeznek a tanúk, hogy később a túlélő visszatért és felelősségre akarta volna vonni a ház urát, aki kiugrott az ablakon, Mörbischbe menekült és vissza se tért többet. Éppúgy, mint a helyi volksbundisták feje, egy Täubl nevű ember.²⁰ A helyi csendőrség, a kortárs tanúk egybehangzó véleménye szerint, nem vett részt a foglyok őrzésében. A fertőrákosi származású Marton nevű csendőrt Sopronban elkövetett vétségek miatt vonták a háború után felelősségre.

Nagyanyámék, akik lentebb, a várfalon kívül laktak, kevesebbet láttak a foglyokból, mint a többi kortárs tanú. A falu alsó részén volt lehetőség rá, hogy a házak mögötti földúton tereljék a foglyokat a kőbányáig, a nádasba, az erdőbe, és mindig csak sötétben. Akik itt voltak elhelyezve, azoknak tilos volt elől, a Fő utcán járniuk,²¹ feljebb, a szikla felőli oldalon elszállásoltaknak azonban nem volt más választásuk, ezeket az udvarokat nem lehetett hátrafelé elhagyni. Így ők természetesen a Fő utcán jártak. Ehhez járult minden nap a halottszállító kocsi, amire szintén valamennyi szemtanú emlékszik. „A Zollneréknak még volt egy vak lovuk, azt fogták be a kocsi elé. A halottakat minden nap ki kellett tenni az utcára. Volt egy zsidó ember, az vezette a kocsit, neki kellett összeszedni a halottakat.”²² „Egy téli reggelen, arra feldobálva a megfagyott zsidó embereket. A katolikus pap, Stephan Rohrer, nagyot sóhajtott, rázta a fejét és bement a paplakba, a gyerekek pedig haza. A temető mögötti Kiserdő szélén, az út mellett volt a falu dögkútja, oda vitték a halottakat.”²³

Állok a földúton, évente kétszer, ha látogatóba jövök, egyszer nyáron, egyszer télen, nézem a pajtákat, megyek a kőfejtő felé. Nem látszik semmi. Próbálok az egészet belehelyezni a tájba, az időbe, a körülményekbe. Ki hogyan élt/halt a faluban ezekben a

¹⁸ Mayerhoferékat személyesen már nem lehet megkérdezni, ők is a kitelepítettek közé tartoztak.

¹⁹ Palkovitsék pajtájából később egy túlélő visszatért, hogy megköszönje a jó bánásmódot: Sam Wiesel, aki időközben New Yorkban, Brooklynban, egy könyvelési iroda tulajdonosa lett. (Elérhetősége internetes keresés útján megtalálható.)

²⁰ „Több Täubl is volt Rákoson. Csak ez volt volksbundista. Ezért Hitler-Täubl-nak hívtuk.” Hadfiné Weingärtner Mária szóbeli közlése. Nagyanyám más szavakkal ugyan, de ugyanezt mondja.

²¹ „Az utcára nem volt szabad kijárnunk, mert akit kint találtak, azt minden további nélkül agyonlőtték.” DEGOB, 1821.

²² Babitsné Goisser Hermina szóbeli közlése. Elképzelésem szerint ehhez több mint egy emberre volt szükség. Nyilván nem csak egy, hanem több fogoly is ez a feladat jutott.

²³ Némethné Sumalovitsch Terézia szóbeli közlése nyomán. A tömegsír helyét az összes kortárs tanú ugyanúgy adja meg.

hónapokban. 3745 lakos. A többségük németajkú magyar. A Fő utcán a parasztok (dédapám családja), a második sorban a *kleinhäusler*ek (dédanyám családja). A sziklába vájt proletárlakások a sziklasoron. 1944–45 hideg telén mindenki, aki éppen a faluban tartózkodott, a helybeliek, a beszállásolt magyar és német katonák,²⁴ a munkaszolgálatos foglyok, valamint öreik, az SS, az SA, a Gestapo emberei mind azt várták, hogy mikor ér el hozzájuk a front. 1944-ben gyakori bombázások voltak a környéken, a gépek Bécs-újhely (Wiener Neustadt) felé mentek, „nem volt olyan vasárnap, hogy ne hallottuk volna a gépeket, sőt hallottuk, amikor ledobták a bombákat.”²⁵ Mikuláskor bombázták Sopront, ekkor nagyanyámék a ház végében ásott bunkerben bújtak el.

„Dobtak le Rákos körzetében is bombákat. Egy egész sorozat becsapódását láttunk a kapuszínból, amikor nagy ködben a Fertő szélét érték a bombák.” Két amerikai gépet lőttek le, egyet nagyanyám is látott égni, a kőfejtő fölött közvetlenül. A pilótákat állítólag a csendőrök vitték el.

A munkatábort 1945. március 27–28-án, azaz húsvét előtti kedden, illetve szerdán ürítették ki. Nagyapám emlékszik, hogy mind a túlélő foglyok, mind a helyiek azazal áltatták magukat, hogy most biztos visszaviszik őket Pestre – miközben valójában a mauthauseni, illetve gunskircheni koncentrációs táborba hajtották őket. A kőfejtő fölött gyülekeztek, és „a Hermann néni”, aki a kőfejtő közelében lakott és mindig is adott kenyeret a foglyoknak, ezúttal is frissen sütött, hogy legyen nekik „útravalóként”.²⁶ A tábor kiürítésekor járásképtelen foglyokat „a focipálya mögötti földeken” lőtték le,²⁷ emlékszik akkor 10 éves nagyapám. 22 embert számolt. „Már csak hátra hajtották a foglyokat, lelőtték és ott hagyták őket, mert már jöttek az oroszok. Az oroszok helyi lakosokat vezényeltek a helyszínre, ők földelték el a halottakat.”²⁸ (Arra is szoktam sétálni. Mennyeien susogó jegegyék szegélyezik az utat, ami ma az új yacht kikötő felé vezet. Amikor legutóbb errefelé járt a kormányfő, még az előtte csupa kátyúból álló utat is újraaszfaltozták. Ha az ember visszanez, gyönyörű kilátás nyílik a falu templomára. A renovált pajtákat is látni. A volt Mayerhofer-ház, Fő utca 152., ma tájházként működik. Háttul az udvarban a két látványos pajta. Odáig elmenni nem lehet. A fűben egy kő fekszik, amire az van pingálva: „privát.”) A menetképtelen foglyok kivégzése még csütörtökön is folyt. Babitsné Goisser Hermina emlékezik: „A mi pajtánkból volt egy ember, akit csak meglőtték, az visszamászott a faluba, és a templom mögötti iskolába húzódott be, ahol szalma volt kiterítve a magyar katonáknak.

²⁴ Dédszüleimnél az egyik szobában 7 magyar katonát szállásoltak el, később, a másik szobában, 4 német katonát.

²⁵ Nagyszüleim szóbeli közlése.

²⁶ Lásd Fiziker Róbert írását a tanulmány 2. felében, ahol szintén utal Hermann Ferenc családjára.

²⁷ Nagyapám, Németh Mihály szóbeli közlése nyomán. Babitsné Goisser Hermina közlése szerint a Bischof család földjén, akik később még sokáig találtak ott cipőket, ruhadarabokat.

²⁸ Németh Mihály szóbeli közlése nyomán. Babitsné Goisser Hermina adaléka: „A gyerekek közül néhányan odamentek megnézni. A nővéreim is. De volt az a két kegyetlen, 16–17 éves SS-es fiú, azoktól féltem, ezért én nem mentem.”

Húsvét szombatján mentünk misére, és amikor kijöttem és mentem volna hátrafelé, egyszer csak elkezdett kiabálni: »Hermine! Hermine!« Akkor szóltam anyámnak, aki felvitte a házba és enni adott neki. Tataiéknál is volt egy, aki túlélte a lelövést. Ezeket később az oroszok elvitték magukkal.»²⁹

A szovjet csapatok ennek a napnak a délutánján, március 31-én érkeztek meg Fertőrákosra. Nagyanyámék a mai Fő út 110. mögötti pincében voltak éppen. Addig az ott az istállóban fekvő zsidók síri csendben voltak, ahogy a katonákat meghallották, elkezdtek hangosan jajveszékálni. Ekkor tudták meg nagyanyámék is, hogy az istállóban még munkaszolgálatosok vannak. Őket állítólag a soproni kórházba vitték. Nagyapámék és szomszédaik ugyanekkor az erdőben ástak maguknak bunkert, több család a Fertő nádásában bújt el. A második szovjet szakasz átvonulásához kapcsolódik még egy családi legenda. Miszerint dédapám, aki éppen újra otthon volt,³⁰ maga elé tolta 12 éves nagyanyámat, mert „*az oroszok szeretik a gyerekeket.*” (Miért említem ezt itt meg? Mert, miközben ezt írom, a hazafiasságról meg a nemzetről gondolkozom, meg a mindenkori kormányról, akinek szokása mindkettőről szívesen a lelkünkre hatni. Azon gondolkozom, hogy, de tényleg, lehetnek-e illúzióink, hogy valójában mire kellünk. Erre. Hogy, ha jól mennek a dolgok [és nem vagyunk zsidó foglyok vagy katonák a fronton], akkor végül ott állhassunk fegyvertelenül, nők, gyerekek, idősek és életüket joggal féltő fiatalabb férfiak [dédapám 49 éves volt ekkor], egy szál magunkkal a háborús ellenféllel szemben. Egy életünk, egy halálunk.) „*Április elejéig*”, emlékszik nagyanyám, „*nagyon hideg időjárás volt, aztán bejöttek az oroszok és húsvét után egy héttel már minden zöldült.*” És húsvét után egy héttel már minden zöldült. Milyen érdekes, hogy ennél a mondatnál kezdek el könnyezni.

Az első rákosi tömegsírt 1945 augusztusában nyitották meg. A Yad Vashem oldalán³¹ 353, Fertőrákoson meghalt zsidó neve található. Ha a kettőzéseket levonjuk, 238 név marad. Találomra kinyitok néhány oldalt, ismerős nevekkal. Ott van pl. Ranschburg Géza, született 1907-ben, Budapesten. Anyja: Hajós Irén. Ranschburg Jenő, pszichológus és költő miatt nyitottam ki. Nem rokonok, persze. Ranschburg Géza dr. Ranschburg Salamon győri rabbi unokája, Ranschburg Pál pszichológus fia volt. Szülei 1945 januárjában haltak meg Budapesten. Ugyanekkor azt a csoportot, amit Auschwitzba akartak volna deportálni, és amelyben a 9 éves Ranschburg Jenő is menetelt, a Tattersall közelében ismeretlen okokból futni hagyták. Réz Artúrt Réz Pál irodalomtörténész miatt nyitom ki. Persze Reisz, *ursprünglich*. Ezek szerint nem rokonok. Réz Pál édesapja, Raffy Ádám or-

²⁹ Babitsné Goisser Hermina szóbeli közlése. Goisserék pajtájából később két másik túlélő jelentkezett: Sédi Mihály (1895–1950), aki Budapesten a Hajós utca 25-ben lakott, valamint egy Bácsi nevű ember, aki az Oktogon tér 4-ben lakott. Mayerhoferékat is kereste egy túlélő, de akkor őket már kitelepítették. Mindezt Hadfiné Weingärtner Mária is állítja, Goisser Hermina vallomásától függetlenül.

³⁰ Általában nyáron, aratási időben hívták be szanitécnek. Dédanyámék év közben azt ették, amit két még otthon élő (ekkor 17 és 12 éves) lányával be tudtak takarítani.

³¹ A Holokauszt Emlékközpont oldalán fel van tüntetve 3 lista a fertőrákosi áldozatok nevével, de nem lehet megnyitni.

vos, regényíró, műfordító családi neve eredetileg Kupfer volt. Kinyitom Schön Sándort, mert Szép Ernő is eredetileg Schön volt. Sándor 1888-ban született Budapesten. Anyja: Hermin Schön. Gyakori név. Kinyitom Szegő Sándort, mert a lektorom is Szegő.³² Sándor nem rokon, idegenforgalmi tisztviselő volt.

Abba is hagyom. 238 név, és hozzá még azok az ezrek, akiknek már a nevét sem ismerjük és a sírját sem találjuk, mert „valahol útközben” érte őket a nem „bölcsebb” és nem „szebb” halál. Fertőrákoson ma egy, a köfjében elhelyezett emléktábla emlékeztet a munkaszolgálatosokra. Szövege: „MEGEMLÉKEZÉS 1944–45 fordulóján mártírhaltalt halt ... munkaszolgálatosokról, akiket a II. világháború kegyetlensége idehajsolt.” Sic! A kipontozás nem tőlem van. Nemsokára a felszabadulás 75. évfordulója lesz. Ha nekem lenne bármi szavam Fertőrákoson, akkor kezdeményezném a kipontozott részek kitöltését. Egy állandó helytörténeti kiállításnak is, ami felölelné a nem annyira dicsőségteljes periódusokat is, biztos lenne látogatója egy ilyen turisták által frekvenciált helyen. Velem az történt, hogy miután többet tudok a helyről, jobban kötődöm hozzá. A tudás segít, mind a szegény, mind a keserűség ellen. Ha lenne bennem düh vagy gyűlölködés, talán az ellen is segítené. Felnöttebb lettem megint egy kicsit. Elviselem, hogy tudok.

1946. december 8-án 1526 zsidó munkaszolgálatos maradványait helyezték végső nyugalomra a rákoskeresztúri temetőben.³³ Köztük 240-en Fertőrákoson, a nyugati határszélen végzett erődíjépítési munkálatok egyik helyszínén haltak éhen, fagytak halálra, illetve pusztultak el járványok és az örök brutalitása következtében. Mindössze 77 áldozatot sikerült azonosítani,³⁴ köztük péksegédek, mérnökök, hitközségi elöljárók, fűszer- és fakereskedők, fogászok, magyar zsidók, magyarok.³⁵ A temetésen *Katona József*

³² „Szegő”? Mondtam legelső találkozásunk alkalmával fiatal lektoromnak. „Ez mi volt eredetileg?” Meghökkenve nézett, aztán megmondta. (Schlesinger. Gyakori név, ez is.)

³³ *Új Élet* (a továbbiakban: ÚÉ). A magyar zsidóság lapja. 2. évfolyam, 50. sz., 1946. december 12. 2.

³⁴ Azóta sem ismerek publikált kísérletet az áldozati listák teljessé tételére. A legteljesebb gyűjtemény a Yad Vashem honlapján található. A *Soá Áldozatainak Központi Adatbázisa* Fertőrákossal kapcsolatban összesen 353 nevet tartalmaz, de a sok átfedés miatt ennél mintegy a jelzett szám harmadával kevesebb személyről van tényleges adat. Ugyanakkor az összes releváns információ (családi és utónév, születési hely, lakóhely, az adatok forrása és a halál oka) csak mintegy 145 esetben található meg. Ez is azonban kétszer annyi név, mint amennyi a Holokauszt Emlékközpont áldozati listáin összesen szerepel. Jellemző példa a bizonytalanságra, hogy a hazai áldozati listákon 1945. február 13-i halálozási dátummal feltűnő báró Kohner István (minden bizonnyal százbereki báró Kohner Imre István), akinek a sorsáról a szakirodalmi források is csak annyit tudnak, hogy munkaszolgálatosként halt meg, nem szerepel a jeruzsálemi adatbázisban. A DEGOB információs osztályán 1947. január 30-án felvett jegyzőkönyv, Stern Jenő, jászapáti lakos közlése alapján. Magyar Zsidó Levéltár és Múzeum, Áldozatlisták, 1945–46. HU HJA XX-C-4 Veszteséglisták C-K (halál helye szerint) D 4/2. Az első lábjegyzetben említett Brucker Imre sincs a listán. http://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&_lastName=&_firstName=&_place=Fertorakos (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. augusztus 17.)

³⁵ A különböző visszaemlékezéseket és áldozati listákat Huhák Heléna muzeológus (Holokauszt

pesti rabbi a „szilárd gerinccel hazatért sárgafoltos” áldozatok egyszerű koporsói előtt tartott gyászbeszédében a „gyilkos gyűlölet” felett mondott ítéletet. *Domonkos Miksa* a Pesti Izraelita Hitközség és a fővárosi zsidóság temetkezési ügyeit intéző és karitatív feladatokat is ellátó szentegylet, a Pesti Chevra Kadisa képviselőjében arról beszélt, hogy magyar zsidók „egy egész életen keresztül abban a tévhitben jártak, hogy aki egyformán teljesíti a kötelességét, ugyanazon mértékkel részesül a jogban... Nem gondolta senki, hogy vérgőzöttől ittas hajtók embereket fognak puskacső elé terelni. Az egyik lesállást Fertőrákosnak hívták.” *Id. Antall József*, korábbi újjáépítési miniszter a köztársasági elnök nevében úgy vélekedett, hogy „a mártír munkaszolgálatosok halálukkal nemzetszolgálatosok lettek, síremlékük politikai tilalomfaként áll azon az úton, amelyre a nemzetnek útkeresésben nem szabad lépnie.”³⁶

A Sopronban és környékén elpusztult munkaszolgálatosok és sáncmunkások exhumálására és sírjaik megóvására született kezdeményezésről 1945 decemberében számolt be *Davidovics Lajos*, a Soproni Izraelita Hitközség egyik vezetője a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájában tartott értekezleten. Az első tervek szerint Sopronban temették volna el az áldozatokat.³⁷ Néhány hónappal később az Országos Musz Szervezet vette át a koordináció feladatát, és harmincezer munkaszolgálatos jeltelen sírjának felkutatását tűzték ki célul, összesen 27 helyen, azzal a megfontolással, hogy „ne egyénenként, hanem generálisan rendeződjön ez a kérdés”. Budapesten ekkor még csak egy jelképes sír felállítását tervezték, ahová mindegyik, vidéken létesítendő hősi temető földjéből egy-egy rögöt szállítottak volna.³⁸ A mielőbbi végleges rendezést indokolta, hogy például Kópházán felszántották a tömegsírok egy részét, de az egyéni exhumálások másutt is megbolygatták azokat.

Bár a minisztériumi rendelkezés a temetőkön kívül fekvő sírok kihantolását és az áldozatok temetőben történő elhelyezését írta elő, a soproni izraelita vezetők továbbra is úgy vélekedtek, hogy hadd nyugodjanak a mártírok eredeti sírhelyükön. Emellett kezdettől fogva alapvető fontosságúnak tartották a gyilkosoknak az igazságszolgáltatás kezére való juttatását.³⁹ A Musz Szervezet kezdeményezésére⁴⁰ 1946 szeptemberében megjelent kormányrendelet szerint az izraelita vallásfelekezet híveinek holttesteit alapvetően abban a községben (városban), az ottani, vagy az adott településhez legközelebb eső vallásfelekezeti temetőben kell eltemetni, amelynek területén a sír van, illetve ahol azokat találták.⁴¹ Végül minden bizonnyal az indokolta a központi újratemetést, hogy az áldo-

Emlékközpont), Cseh-Szilárd Eszter (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár), illetve Kiss Gábor levéltárvezető (HM HIM Hadtörténelmi Levéltár) bocsátotta rendelkezésemre, köszönöm kollegiális segítségüket.

³⁶ ÚÉ, 2. évf., 50. sz., 1946. december 12. 2.

³⁷ ÚÉ, 1. évf., 6. sz., 1945. december 18. 2.

³⁸ ÚÉ, 2. évf., 9. sz., 1946. február 28. 5.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A szervezet 1946 márciusában értekezletet tartott a temetőkön kívüli sírok kihantolását kötelezővé tevő rendelettervezet kidolgozásáról a minisztériumok bevonásával. *Népszava*, 74. évf., 53. sz., 1946. március 5. 3.

⁴¹ A magyar köztársaság kormányának 11.120/1946. M. E. számú rendelete a háborús események következtében köz- vagy felekezeti temetőn kívül eltemetett hulláknak és hullarészeknek kiásása, továbbá

zatok (legalábbis az adatszolgáltatásra felhívott hozzátartozók és bajtársak segítségével azonosítottak) döntő többsége budapesti, vagy Budapest környéki volt.⁴² Ezzel ugyanakkor az emlékezés terhét és kötelességét is levették a helyiek válláról. Az exhumálási kihantolásokat „önként jelentkezett soproni demokratikus főiskolai hallgatók”⁴³ végezték. A hősi temető „egyszerűségében is megrázó egységes kialakítására”,⁴⁴ a síremlék felállítására Ordódy György (1907–1956) építésmérnök tervei alapján került sor.⁴⁵

1944-ben a gyilkos erőszaknak két nagy hazai hulláma volt. A tavaszi-nyári gettó-sítás és tömeges méreteket öltött deportálás után a nyilas hatalomátvételt követően is tízezrekben mérhető az elpusztítottak száma.⁴⁶ A Budapestre visszatért Adolf Eichmann SS Obersturmbannführer 50 ezer zsidó kényszermunkás átengedéséről állapodott meg a hatalom új uraival, ezek összegyűjtése a fővárosban azonnal meg is kezdődött. Az 1944. október 21-i, falragaszokon az érintettek tudomására hozott kormányrendelet a 16–60 éves zsidó férfiak és a 16–40 éves nők honvédelmi szolgálatát írta elő. A zsidók nagy többségét – Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter hozzájárulásával, ún. „kölcsonzsidóként” – az ország nyugati részén, a náci birodalom keleti határán tervezett erődrendszer építésére terelték, kezdetben a vagonhiány miatt gyalogmenetben, aztán – miután Szálasi leállította a gyalogszerrel történő deportálásokat⁴⁷ – november végén és december elején vasúton.

A német hadvezetés a várható, Bécszet fenyegető szovjet csapás feltartóztatása érdekében egy, Magyarországon is áthaladó erődrendszer, az ún. *Südstwall*⁴⁸ létrehozásáról döntött. Pozsonytól az Írottközög húzódott volna az ún. *Niederdonau*, attól dél felé a *Steiermark Nordnak* nevezett erődvonal. Eleinte a helyi lakosság, majd keleti kényszer-

köz- vagy felekezeti temetőbe való szállítása, eltemetése és az ezzel kapcsolatos anyakönyvezési szabályok megállapítása tárgyában. Budapest, 1946. szeptember 20. *Magyar Közlöny*, 1946. szeptember 28., 221. sz., 1–2.

⁴² A „mártírhaltalt halt musz-osok végleges pihenőhelyének rendezése ügyében” 1946. október 14-én tartottak megbeszélést a Teréz körúti Terminus Kávéházban. *Népszava*, 74. évf., 223. sz., 1946. október 3. 2.

⁴³ ÚÉ, 2. évf., 49. sz., 1946. december 5. 13.

⁴⁴ 10.000 hazahozott hősi halott. A Munkaszolgálatosok Exhumációs és Síremlék Bizottságai kiadása, 1948. http://193.225.149.5/vdkweb/10000_hosi_halott/10000.html (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. július 16.)

⁴⁵ A Kozma utcai temetőben, hetven évvel a síremlék felállítását követően már csak alig néhány áldozat neve olvasható ki egyértelműen. De a nevek mögött itt is nehéz az embert, a személyes sorsot rekonstruálni. Csupán a 21 évet élt Pap Lászlóról sikerült annyit kideríteni, hogy 1945 február-márciusában végelgyengülésben halt meg. Kiss Tamás szíves közlése.

⁴⁶ Ehhez lásd: Tömeggyilkosságok a vidéki Magyarországon és a nyugati határszélen – 1944. október – 1945. március. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=314:etnikai-konfliktusok-erdely-1918-1919&catid=39:dka-hatter&Itemid=203 (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. július 16.)

⁴⁷ *Karsai László*: A magyar holocaust utolsó szakasza – a Szálasi-rendszer és a zsidók. http://www.hdke.hu/files/csatolmanyok/Karsai_oktober_0.pdf (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. július 16.)

⁴⁸ a. m. Délkeleti Fal, későbbi nevén Reichsschutzstellung (Birodalmi Védőállás). *Szita Szabolcs*: Utak a pokolból. Magyar deportáltak az anektált Ausztriában, 1944–1945. 1991. 134. (a továbbiakban: Szita, 1991.)

munkások, hadifoglyok, tucatnyi nemzet fiai⁴⁹ és magyar zsidók dolgoztak négy hónapon keresztül a katonai szempontból teljesen értéktelen és értelmetlen⁵⁰ építkezésen, melyet „*azután az oroszok 1 óra alatt elfoglaltak*”.⁵¹ Az északi szakasz 20 kényszermunka-táborában munkára fogott mintegy 35 ezer zsidó közül minden harmadik odaveszett,⁵² Harkán, Kópházán, Ágfalván, Nagycenken, Hidegségen, Fertőrákoson és Sopronbánfalván összesen mintegy 5700 zsidó halt meg. A munkaszolgálatosokat és a semleges országok, Svájc, Svédország, Spanyolország, Portugália és a Vatikán menlevelével rendelkezőkből álló ún. „védett” századokat 1944. november 27. és 29. között a Józsefvárosi pályaudvaron vagonírozták be,⁵³ nagyjából azonos körülmények között, mint ahogy az korábban a vidéki zsidók esetében történt.⁵⁴ *Randolph L. Braham* professzor szerint a helyzetük is „*alig különbözött a leghírhedtebb koncentrációs táborok zsidó foglyainak helyzetétől*”.⁵⁵ Fertőrákos hatalmas mészkőfejtőjébe először az 1944. áprilisi angolszász bombatámadásban gyakorlatilag termelésre alkalmatlanná vált győri Magyar Vagon- és Gépgyárat, majd a Danuvia Fegyver- és Lőszergyár Rt. bombabiztos hadiipari gyártelepét és raktárait akarták áttelepíteni,⁵⁶ ennek „*a legprimitívebb ősi eszközökkel, szorosán egymás mellett álló emberek sorával*”⁵⁷ végeztetett kiépítése vált a legtöbb embert foglalkoztató munkaterületté.⁵⁸ A munkaszolgálatosokat emellett a megfagyott, köves föld felásával különböző tankcsapdák, futóárkok, sáncok és egyéb védművek készítésénél, illetve télen a hatalmas mennyiségű hó eltakarításánál,⁵⁹ majd 1945. február-márciusban a Fertő-tó partján két-három kilométeres szélességben elterülő nádasok learatásán⁶⁰ vetették be.

⁴⁹ Szita, 1991. 137.

⁵⁰ Lásd ehhez Vándor Zoltán visszaemlékezését: „*Tankcsapdát ástunk köves, kőkemény földbe. Abnormális munka volt. Bécset védtük tankcsapdákkal!*” Csapody – Dénes, 2009. 107-

⁵¹ Seidler Nándor, a 101/314. munkásszázad tagjának visszaemlékezése. *Karsai Elek* (szerk. és a bevezető tanulmányt írta): „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. II. 1942. május – 1945. november. Budapest, 1962. 506. (a továbbiakban: Karsai, 1962.)

⁵² 10.500–11.500 fogolyból mintegy 3000. Szita, 1991. 141.

⁵³ Hozzáértőjeiket nem tudták értesíteni, kérték a csendőröket, hogy dobjanak be a vagonba egy lapot. „*Száztól ötszázig volt az ára*”, de a visszaemlékező nem tud róla, hogy egyetlen lap is megérkezett volna. DEGOB, 1188.

⁵⁴ A túlszűfölt, leplombált vagonokban a szükségleteket nem lehetett elvégezni. hosszú ideig ennalót sem kaptak. DEGOB, 320. Az állomásokon gyerekek a bedrótozott ajtókon keresztül egy-két pengőért megtöltötték a kulacsokat, hacsak a vonat közben tovább nem ment. DEGOB, 1797.

⁵⁵ *Randolph L. Braham*: A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. Első kötet. Budapest, 1997. 349–350.

⁵⁶ Szita, 1989. 136–137.

⁵⁷ Szakál Ernő kőszobrász-restaurátor megállapítása a gépies munkaritmusban vágott, ma is látható résekről. Szita, 1989. 140–141.

⁵⁸ A mélyépítési munkákhoz 1945. február közepétől a soproni járás összes kőművesét, betonozóját, ácsokat és villanyszerelőket is kirendeltek. Szita, 1989. 140.

⁵⁹ Az országúton lapáltolták a havat, nyakig be kellett menniük a hótörölőkbe és onnan kiásniuk magukat. DEGOB, 742.

⁶⁰ Itt munkaszolgálatosok mellett a soproni járásból kirendelt polgári lakosokat dolgoztattak. Mivel a nád-, fa- és kőszállításához Fertőrákos és Kópháza valamennyi fogatát igénybe vették, ezért a két község

A bevagonírozott munkásszázadokat először Hegyeshalmon át német birodalmi területre, majd onnan Sopronba, a déli pályaudvari elosztóállomásra⁶¹ irányították. Ott „a sínek mellett szabályos távolságra civilruhás fegyveres nyilasok, fekete gúnyába öltözött volksbundisták és az elmaradhatatlan SA katonái”⁶² várták őket, akik „az utazástól elgyötört, kiéhezett, teljesen gyenge embereket végigverték... Akin egy jobb ruhadarab, vagy télikabát volt, azonnal elvették”⁶³ – emlékezett vissza Hermann Sándor. Egy másik túlélő szerint „hullafáradtan és összetörten el sem tudtak ugrani az ütések elől”. A nyilasok ordítózza fogadták őket: „Büdös zsidók, jöttetek keresztény vért inni!”⁶⁴ Miután tehát „a szó szoros értelmében kiverték őket a vagonokból”,⁶⁵ majd „nagyokat rúgtak a csomaggal szaladó emberekbe”, 6-8 fegyveres fiatal nyilas által felügyelt százas csoportokban,⁶⁶ gyalogmenetben hajtották őket Fertőrákosig, illetve a többi környékbeli munkatáborig. Még ekkor sem kaptak vizet, „a torkuk kiszáradt, se nyelni, se menni nem bírtak. Puskatussal ütötték és úgy hajtották őket tovább”.⁶⁷ A hat kilométeres úton már agyonlöttek egy szökni próbáló munkaszolgálatost.⁶⁸

Fertőrákosra 1944. december elején érkeztek a nagyrészt fővárosi zsidó munkaszolgálatosok,⁶⁹ egy, a Magyar Országos Zsidó Segítő Akció (OMZSA) vezetőségének 1944 decemberében eljuttatott beadvány szerint „3250 zsidó származású férfi és 23 nő”.⁷⁰ Pus-

földjei jórészt szántatlanok maradtak. *Szita Szabolcs*: A munkaszolgálat Magyarország nyugati határán. A birodalmi védőállás építése 1944–1945. Politikaelméleti Füzetek 5., Budapest, 1989. 42.

⁶¹ *Michael Achenbach – Dieter Szorger*: Der Einsatz ungarischer Juden am Südostrand im Abschnitt Niederdonau 1944/45. Wien, 1996. 112–113. (a továbbiakban: Achenbach–Szorger, 1996.)

⁶² Müller Ferenc, egykori fertőrákosi munkaszolgálatos visszaemlékezése. HDKE-Gy, 2011.903.1–2011.903.3.

⁶³ Szita, 1989. 137.

⁶⁴ DEGOB, 1789.

⁶⁵ DEGOB, 1843.

⁶⁶ Müller Ferenc, egykori fertőrákosi munkaszolgálatos visszaemlékezése. HDKE-Gy, 2011.903.1–2011.903.3.

⁶⁷ DEGOB, 1621.

⁶⁸ *Eleonore Lappin-Eppel*: Ungarisch-jüdische Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen in Österreich. Arbeitseinsatz – Todesmärsche – Folgen. Wien, Berlin, 2010. 245. (a továbbiakban: Lappin-Eppel, 2010.); DEGOB, 604.

⁶⁹ A fertőrákosi munkatábor összefoglaló történetéhez lásd: Fertőrákos, 1944. december – 1945. március. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&event_id=718&tmpl=dka&Itemid=204 (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. július 16.) A Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont Digitális Konfliktus Adatbázisa a főbb tények ismertetése mellett szakirodalmi tájékoztatást is nyújt. Egy „Csetényi nevű félzsidó” első éjszaka felakasztotta magát. DEGOB, 1789.

⁷⁰ HDKE-Gy, 2011.398.434. Dr. Blockner Károly, orvos 1944. december 11-én kelt beszámolójában „körülbelül 3800 fős” létszámot valószínűsít, miközben a táborvezetőség 1500 fő érkezésére számított. Lappin-Eppel, 2010. 245. Szita Szabolcsnál 1200–1400 fős adat található (nem egyértelmű, hogy a teljes négy hónapos időszakra vonatkozóan-e), a magyar és német örök létszámát 1945 márciusában kb. kétszer ennyire teszi. Szita, 1989. 141. Egy osztrák kutató is 1400 főt említ. *Leopold Banny*: Schild im Osten. Der Südostrand zwischen Donau und Untersteiermark 1944/45. Eisenstadt, 1985. 60.

katussal és csákánnyal fogadták őket.⁷¹ Megérkezésük a karórát, a bőrkesztyűt és a cigarettát elvették tőlük, azzal biztatva őket, hogy utóbbiakat már úgysem fogják elszívni.⁷² Ezen kívül – ún. *hipis/hippis* keretében – „kb. kéthetente kirabolták, kifosztották”⁷³ őket, elvették tőlük az értéktárgyaikat, a rejtegetett pénzt és élelmiszert, sőt, a gyógyszereket,⁷⁴ leveleket, a hozzátartozók fényképeit és igazolványokat⁷⁵ is. Voltak, akik megpróbálták kijátszani az ellenőrzéseket, de ez leginkább csak úgy sikerült, hogy a „*pokrócért szerzett szalonnát, lekvárt és hasonló kincseket*” a hipis előtt gyorsan megették.⁷⁶ Karácsony másnapján is tartottak hipist.⁷⁷ Egy visszaemlékező szerint egyszer azzal az ürüggyel, hogy tovább viszik őket, teljes felszereléssel kivonultatták a munkaszolgálatosokat, két kilométert gyalogoltak is, aztán mindenki holmiját átvizsgálták. Fegyverek rejtegetésével vádolták őket, de mindez csupán ürügy volt arra, hogy a jegygyűrűket, órákat, és esetleg megmaradt pár pengőt is elvehessék tőlük.⁷⁸

Túlzsúfolt szállásaik hideg, oldalfal nélküli szérűkben, nyitott csűrökben, részben fedetlen pajtákban, papírmasé barakkokban és földkunyhókban voltak,⁷⁹ így „*eső, hó, szél szabadon járt felettük*”.⁸⁰ Egész télen meleg helyiségben nem voltak, reggelre vastag, 10–15, vagy akár 35 cm-es hó borította őket,⁸¹ hóban és pocsolyában kellett felsorakozniuk, és este a pajtában vizesen kellett lefeküdniük,⁸² ezért nagy számban fordultak elő a végtagfagyások.⁸³ A fagyott lábak és kezek kisebesedtek, állandóan gennyeztek és a vitaminhiány miatt nem tudtak begyógyulni.⁸⁴ A betegszobán, ahol 12 ember részére volt hely (a többiek a saját fekhelyükön maradhattak és gyógyszer és ellátás híján megfagytak) a leggyakoribb műtét az amputálás volt.⁸⁵ A napi 12 órán át, kora reggeltől sötétedésig tartó kemény munka mennyiségét kisebb csoportonként szabták ki, függetlenül attól, hogy abban mennyi idős, vagy legyengülten, illetve betegen is munkára kirendelt férfi volt. Ráadásul a táborvezetőség az amúgy is elégtelen élelmiszerellátás – általában fekete, üres leves, kevés kenyér, gyakran bab – egy részét is ellopta, illetve azzal kereskedett, a fog-

⁷¹ DEGOB, 1601.

⁷² DEGOB, 521.

⁷³ DEGOB, 1690.

⁷⁴ DEGOB, 604.

⁷⁵ *Szita*, 1989. 139.

⁷⁶ DEGOB, 1789.

⁷⁷ DEGOB, 1900.

⁷⁸ DEGOB, 1821.

⁷⁹ *Szita Szabolcs: A magyar tudomány és a szellemi élet mártírjai a Sopron vidéki állásépítésen 1944–1945-ben.* Környei Attila – G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, 1996. 361.

⁸⁰ DEGOB, 512.

⁸¹ DEGOB, 604.

⁸² DEGOB, 2631.

⁸³ DEGOB, 298.

⁸⁴ DEGOB, 1690.

⁸⁵ DEGOB, 2173.

lyok a vöröskeresztes csomagokat sem kapták meg.⁸⁶ Többen említették utólag, hogy a szemétdombról szedték fel a krumplihéjat,⁸⁷ a rohadtt káposztatorzsákat,⁸⁸ hogy keveset kaptak enni, „*verést annál többet*”,⁸⁹ hogy a gyengélkedőn eleve nem kaptak kosztot.⁹⁰ Egy 1945. január 7-én érkezett musz-os március végéig 40 kg-ot veszített a testsúlyából.⁹¹

A lágerparancsnok Hübner, negyven év körüli⁹² SA őrnagy, helyettese pedig egy Grausam nevű építésvezető volt.⁹³ Hübner a visszaemlékezők „*rosszindulatúnak*”,⁹⁴ „*különösen gonosznak*”⁹⁵ írják le, aki „*a lázas betegeket is kinn dolgoztatta*”,⁹⁶ „*ütötte-verte*” a munkaszolgálatosokat, „*gyilkolt és rabolt állandóan*”, elszedte tőlük a ruhákat és az értéktárgyakat „*és kimondottan szadista volt*”.⁹⁷ A német katonai hatóságok – a fertőrákosi lőszertelep kialakításának fontosságát és az ahhoz szükséges munkateljesítményt szem előtt tartva – 1945 februárjában lecsérélték a tábor vezetését. Az új parancsnok, Müller javított a munkaszolgálatosok ellátásán és munkakörülményeken is. A túlélők szerint ő „*viszonylag rendesen viselkedett*”,⁹⁸ elődjénél „*valamivel rendesebb volt*”,⁹⁹ sőt, volt, aki úgy fogalmazott, hogy Müller „*jó volt hozzájuk*”.¹⁰⁰ A január végén, február elején érkezett bajor Wehrmacht-katonák emberségesebbek voltak, néha beszélgettek is a munkaszolgálatosokkal, „*már ők sem bíztak a győzelemben, sőt biztattak is, hogy nem tart sokáig, sajnos ők, németek elvesztették a háborút*”.¹⁰¹ Két jegyzőkönyvben említenek egy harmadik parancsnokot is, egy Cziegler nevezetű sívilágbajnokot.¹⁰² Minden bizonnyal Franz Zingerle (1908–1988) osztrák síelőről van szó, aki 1935-ben, lesiklásban lett világsíelő.¹⁰³

⁸⁶ DEGOB, 3325.

⁸⁷ DEGOB, 1690.

⁸⁸ DEGOB, 356.

⁸⁹ DEGOB, 512.

⁹⁰ DEGOB, 521.

⁹¹ DEGOB, 760.

⁹² Holló István és Ferenc visszaemlékezése. *Lappin-Eppel*, 2010. 246.

⁹³ DEGOB, 705. Beszédés név. Más egy Schenk nevű németre is emlékszik, aki „*embereket vert, sőt agyon is vert*”. DEGOB, 3292.

⁹⁴ DEGOB, 729.

⁹⁵ DEGOB, 946.

⁹⁶ DEGOB, 1621.

⁹⁷ DEGOB, 2842.

⁹⁸ DEGOB, 298.

⁹⁹ DEGOB, 729.

¹⁰⁰ DEGOB, 2126.

¹⁰¹ DEGOB, 2599.

¹⁰² DEGOB, 729.

¹⁰³ Az ifjúkorában amúgy kőművesként dolgozó Zingerléről szóló internetes hivatkozás szerint a bajnok a második világháborúban fogságba esett. https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Zingerle (Az utolsó letöltés dátuma: 2016. szeptember 3.) A vele kapcsolatos feltételezést kérésemre sem a Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes (DÖW), sem Eleonore Lappin-Eppel, a kérdés ismert osztrák kutatója nem tudta megerősíteni (de cáfolni sem).

A foglyoknak mindennapos megaláztatásban volt része. Előfordult, hogy kihajtották őket az udvarra és a következő szöveget kellett elmondaniuk: „*Mi zsidók aljas gazemberek vagyunk, mi miattunk van a háború és Németországnak miattunk kell véreznie*”. Erre meg is kellett esküdniük, majd a leckét meg is kellett köszönni.¹⁰⁴ Máskor foglakoztatás címén szemétdombot hordattak el velük „*vagy száz méterrel odább értelmetlenül*”.¹⁰⁵ Nem volt ritka a szálláshelyekre történt belövéldözés,¹⁰⁶ a foglyokon gyakorolt célba lövés,¹⁰⁷ munka közben is – karóval, puskatussal, „*vagy ami éppen a kezük ügyébe esett*”¹⁰⁸ – ütötték,¹⁰⁹ sőt agyon is verték az embereket, néha egy jó bakancsért,¹¹⁰ máskor egy hangos szó miatt;¹¹¹ de ütötték a lázas betegen otthon maradottakat is,¹¹² naponta több szőlőkarót el is törtek rajtuk.¹¹³ Amikor egy alkalommal három munkaszolgálatos megszökött, a főléjük helyezett ún. jupót¹¹⁴ is kivégezték.¹¹⁵ Szilveszter éjjelén kigyulladt egy pajta és a foglyokra akarták fogni, hogy fel akarták gyűjtani a falut.¹¹⁶ Végül megúszták a felelősségre vonást, de „*mindenkitől, amit tudtak, elszedtek azzal az indokolással, hogy a gazdának a kárát meg kell téríteni*”.¹¹⁷ Több visszaemlékezés egybehangozóan állítja, hogy egészen fiatal SS-ek,

¹⁰⁴ DEGOB, 320.

¹⁰⁵ Müller Ferenc, egykori fertőrákosi munkaszolgálatos visszaemlékezése. HDKE-Gy, 2011.903.1–2011.903.3.

¹⁰⁶ Szita, 1989. 139.

¹⁰⁷ A 954/1. és a 954/2. munkásszázadok tagjai számoltak be erről. Lappin-Eppel, 2010. 247. Azokat választották ki, akinek „*nem tetszett az orra vagy a járása... Minden esetben eltalálták a célt*”. Szita, 1989. 139.

¹⁰⁸ DEGOB, 1749.

¹⁰⁹ Volt, akit úgy megvertek, hogy – bár két pulóver és télikabát volt rajta, de – a hátán felszakadt a bőr. DEGOB, 737. Máskor a rosszul felvarrt csillagért félholtra vertek munkaszolgálatosokat, míg „*orrukon, szájukon jött a vér*”. DEGOB, 705.

¹¹⁰ „*Előfordult, hogy valakinek jó bakancs volt a lábán, egész egyszerűen lelőtték és a bakancsot elvették*.” DEGOB, 1360.

¹¹¹ Egy SS megütött valakit, aki felkiáltott fájdalomában, hogy „*ilyen egy marha!*”. A sváb SS szó nélkül lelőtte a munkaszolgálatost. DEGOB, 2514.

¹¹² DEGOB, 2030.

¹¹³ DEGOB, 2207.

¹¹⁴ Jüdischer Ordnungsdienst, másképp Judenpolizei, rövidítve jupo.

¹¹⁵ DEGOB, 298. Más forrás szerint volt még két, lelőtt szökevény: Mohay és Fenyő nevűek. HDKE-Gy, Szenes Iván adománya, visszaemlékezések, 2011.627.1-627.22. A Holló testvérek arról számoltak be, hogy egy SS-őr agyonlőtt egy füvet szedő munkaszolgálatost. Lappin-Eppel, 2010. 247.

Egy sikeres szökésről maradt fenn forrás: Vámos Tibor gépészmérnök, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagja katonai bíróság elé került később. Szabolcs Szita: Verlust der ungarischen Kultur und Wissenschaft während der Festungsarbeiten 1944/45 und der Mauthausener Todesmärsche. KünstlerInnen und WissenschaftlerInnen als Häftlinge im KZ-Mauthausen. Internationales Symposium Linz 4. Mai 2007. <http://www.mkoe.at/sites/default/files/files/angebote-projekte/Forschung-Tagung-2007-Tagungsmappe.pdf> (Az utolsó letöltés ideje: 2016. július 20.)

¹¹⁶ DEGOB, 320.

¹¹⁷ DEGOB, 729.

13-15 éves gyerekek, illetve helyi sváb suhancok verték, rugdosták őket.¹¹⁸ „Egy kölyök” munka közben vert agyon valakit.¹¹⁹ A bajor táborőrség érkezése után sem szüntek meg a „fiatal sváb kölykök” által elkövetett „kellemetlenkedések” (a jobb bakancsok és a melegb ruházat elvétele, a csillag vastagságának kifogásolása, a munkaszolgálatosok bánásmozása).¹²⁰

A visszaemlékezésekben többször esik szó a kényszermunkatábor tisztségviselőiről és az örökről. Sajnos azonban a kor jeles kutatói az őket érintő későbbi népbírósi eljárásokat nem tárták fel behatóan, pedig a népbírósi eljárások működésük kezdetén főleg a munkaszolgálatosokat őrzők és kísérők tevékenységével foglalkoztak.¹²¹ Mindenesetre előfordulnak nevek a különböző beszámolókból. Egy budapesti túlélő például így emlékezett: „Kínzóink és gyilkosaink ütöttek, vertek, főleg Fertőrákoson. A 701/40. század parancsnoka Csorba Zoltán százados volt. Rossz, kegyetlen ember, aki a keretet is ellenünk tüzelte. Még megemlítem kegyetlenkedése végett Gránicot a 2/2-nél, aki Harkálypusztára való... Valamint Olle Jánost, Gutáról és Szabó szakaszvezetőt...”¹²² Egy Kondor nevű hadnagy gumival bevont sodronnyal verte a munkaszolgálatosokat.¹²³ Lukács Tibor csoportvezető pedig az egyik bajtársat véresre verte, mert az nem akart kimenni a pajtából „és egyéb komisszágokat is csinált”.¹²⁴ Egy Töröcsik nevezetű kegyetlen őrmester „bottal verte az embereket, éjjel sem hagyott nyugodni és állandóan uszított ellenük”.¹²⁵ 1945 júniusában tartóztatták le Steiner József munkaszolgálatost, „aki tehetetlen betegeket ütlegelt és sok bajtársa halálához járult kegyetlen bánásmozójával”.¹²⁶

A helyi lakosság viselkedéséről eltérő beszámolók maradtak fenn. A másfél hétig Fertőrákoson munkaszolgálatot teljesítő Szerb Antal arról írt feleségének 1944. december 5-én, hogy „az itteniek nagyon kedvesek hozzánk”.¹²⁷ Más egy „derék sváb bácsit” említett, aki egy nagy lábos krumplilevest hozott nekik a pajtához.¹²⁸ 1945–46-ban született levelek tanúsítják, hogy a helyi lakosok közül Hermann Ferenc és családja folyamatosan étellel segítette a foglyokat, a német ajkú Szumalovits Mihály és kilenc társa pedig az

¹¹⁸ DEGOB, 353., 513., 2098.

¹¹⁹ DEGOB, 705. Duldinger Otmar 16 éves Hitlerjugend-tag egy alkalommal addig vert egy beteget, amíg az meg nem halt. DEGOB, 2546.

¹²⁰ DEGOB, 2599.

¹²¹ Csósz László (et alii): Munkaszolgálat a második világháború idején a történelmi Magyarország utódállamaiban. Múltunk, 2015/2. 72–145., itt 129–130.

¹²² DEGOB, 267.

¹²³ DEGOB, 760.

¹²⁴ DEGOB, 3295.

¹²⁵ DEGOB, 3325.

¹²⁶ Népszava, 73. évf., 108. sz., 1945. június 7. 2.

¹²⁷ Szerb, 1959. 451.

¹²⁸ Müller Ferenc, egykori fertőrákosi munkaszolgálatos visszaemlékezése. HDKE-Gy, 2011.903.1–2011.903.3.

erdei favágáson „*élelmezte, kímélte, együttérzően bátorította*” őket.¹²⁹ Salinger Károly visszaemlékezése szerint a svábok „*ha nem is segítettek, de nem is ártottak*”.¹³⁰ Voltak, akik nélkülözhető ruhadarabjaikat élelmiszerre cserélték a paraszttal,¹³¹ mások kiegészítő munkáért kaptak ételtőlük,¹³² egy túlélő szerint a sváboktól „*egy ingért ½ kg kenyeret vehettek*”.¹³³ Ugyanakkor van, aki úgy emlékezett, hogy a „*polgári lakosság teljesen kihasználta a szerencsétlenség helyzetét*”,¹³⁴ a svábok nem voltak hajlandók megengedni, hogy a kutakból merítsenek vizet,¹³⁵ hogy az istállóban a munkaszolgálatosok felmelegedjenek,¹³⁶ és csak súlyos összegekért voltak hajlandók ételtet ígérni, hogy aztán a megbeszélt mennyiséget se adják meg.¹³⁷ A lakosság „*lehető legcsúnyább viselkedése*” ellenére a munkaszolgálatosok kénytelenek voltak mindent lenyelni, mert „*ők svábok voltak, mi pedig csak egyszerű zsidók, akiket mint a barmokat hajtottak, de akik ezekre a gazemberekre rászorultak, mert éhesek voltak*”.¹³⁸ A fertőrákosi bíró pedig „*fekete esőkabátban járt-kelt köztük és szőlőkaróval ütötte a muszosokat*”.¹³⁹

Mivel tisztálkodási lehetőség nemigen volt, ezért lassan mindenki eltetvesedett, a flekktífusz áldozatokat is szedett.¹⁴⁰ Volt olyan apatikus állapotba süllyedt, egész nap fekvő áldozat, akit „*formálisan megették a testéről fűrtökben lelógó tetvek. Valósággal hiányoztak darabok a testéből*”.¹⁴¹ Mindezek ellenére több túlélő is úgy emlékezett, hogy „*tűrhető volt az élelmezés és a bánásmód*”, különböző „*incidensek*”, verések és motozások ugyan előfordultak, de „*agyonlövések csak elvétve*”,¹⁴² az örök „*nem voltak különösen rosszak*”,¹⁴³ a halálozási statisztika is kedvezőbb volt, mint a többi Sopron környéki táborban, így összességében a fertőrákosiak „*szerencsésebbek voltak, mint a bajtársaik*”.¹⁴⁴ Ennek persze az is volt

¹²⁹ Szita, 1989. 253.

¹³⁰ HDKE-Gy, 2011.940.1.

¹³¹ DEGOB, 512.

¹³² DEGOB, 521. Volt, aki szabóként dolgozott a paraszttal, így sikerült mindig valami ennielőt szereznie. DEGOB, 2358.

¹³³ DEGOB, 1789.

¹³⁴ DEGOB, 2098.

¹³⁵ DEGOB, 2224. A kutak amúgy is vagy befagytak, vagy rajtuk volt a felirat: „*Zsidók nem használhatják*”. DEGOB, 1837.

¹³⁶ DEGOB, 2545.

¹³⁷ DEGOB, 2699.

¹³⁸ DEGOB, 2935.

¹³⁹ DEGOB, 705.

¹⁴⁰ Ugyanakkor van olyan túlélő, aki szerint beoltották őket flekktífusz ellen. DEGOB, 604. Más arra emlékezett, hogy márciusban fertőtlenítették őket. DEGOB, 2545. Sopron város főjegyzőjének a polgármesterhez intézett, 1945. február 15-én kelt jelentése szerint „*Sopronban 1 kiütéses-tífuszos megbetegedés történt, állítólag Fertőrákosról került ez a személy Sopronba*”. Karsai, 1962. 679–680.

¹⁴¹ DEGOB, 521.

¹⁴² DEGOB, 298.

¹⁴³ DEGOB, 3259.

¹⁴⁴ DEGOB, 463.

az oka, hogy nem egy zárt táborban, hanem különféle szálláshelyeken raboskodtak, amelyeket különböző, ráadásul többször leváltott egységek őriztek. A munkaszolgálatosok jó része több tábort is megjárt, így a munkaszolgálatuk ideje alatt különböző bánásmódokat tapasztalhattak meg.¹⁴⁵

A tábort 1945. március 27-én ürítették ki, a meneképteleneket még Fertőrákoson¹⁴⁶ – a többiek elvonulása után¹⁴⁷ –, másokat pedig a Mauthausen felé tartó gyalogmenetben agyonlőttek.¹⁴⁸ A *Népszava* 1948 áprilisában számolt be arról, hogy „*Braun Tibor egyetemi joghallgató 22 éves korában Fertőrákoson szerzett betegsége következtében elhunyt, bajtársai mellé temették*”.¹⁴⁹ 1949 januárjában pedig *Kósa György* (1897–1984), zeneszerző és zongoraművész *Vonóstrió* című művének bemutatójáról adott hírt a lap. A darab akkor született, miután Kósa Fertőrákosról hazatérve értesült arról, hogy feleségét és Jutka nevű lányát meggyilkolták a nyilasok.¹⁵⁰ Az osztrák-magyar határvidék egykori munkatáborokban meggyilkolt zsidó kényszermunkások nemzeti emlékhelyét 2008-ban avatták fel Balfon, a fertőrákosi köfeytőben 1995 óta van emléktábla. A soproni zsidó temetőben nyugvó balfi és lichtenwörthi mártírok tömegsíriját oszlop jelöli. Az ausztriai központi emlékmű 2012 óta a burgenlandi Rohoncon (Rechnitz) áll, illetve további négy település is létesített emlékhelyeket.¹⁵¹

¹⁴⁵ *Lappin-Eppel*, 2010. 247.

¹⁴⁶ Uo. 248.

¹⁴⁷ A halottakat tömegsírokba temették, a neveket nem regisztrálták. *Achenbach-Szorgner*, 1996. 117.

¹⁴⁸ Az utánuk jövőknek kellett eltemetniük őket, de megtiltották nekik, hogy a meggyilkoltak dokumentumait magukhoz vegyék. *Achenbach-Szorgner*, 1996. 118.

¹⁴⁹ *Népszava*, 76. évf., 94. sz., 1948. április 23. 2.

¹⁵⁰ *Népszava*, 77. évf., 13. sz., 1949. január 16. 4.

¹⁵¹ Ehhez lásd: *Balázs Edit* (et al.): *Zsidó emlékek a Nyugat-Pannon EU-régióban. Jüdische Erinnerungen in der West-Pannonischen EU-Region*. Szombathely, 2008.

Bevezetés

Jelen írás Csatka Endre (1896–1970), a későbbi Kossuth-díjas művészettörténész egy rendkívül fontos, ugyanakkor méltatlanul figyelmen kívül hagyott közérdekű tevékenységét kívánja bemutatni, és egyúttal a hálás utókor köszönetét kifejezni neki a vármegyei magángyűjtemények és műemlékek védelmében 1945 és 1947 között kifejtett erőfeszítése miatt.

Csatkát 1945. július 20-án nevezte ki Fábján Lajos polgármester (1945–1948) Sopron szabad királyi város múzeumának élére múzeumi igazgatórnek.¹ Az új intézményvezetőre a háborús károkat szenvedett múzeum helyreállítása és gyűjteményének rendbetétele mellett nagy feladat várt. Augusztus 9-én ugyanis Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter a 4450/1945 M. E. sz. (VI. 4.) kormányrendelet (a továbbiakban: Kormányrendelet) felhatalmazása alapján elrendelte a Sopron város és vármegye területén található gyűjtemények hatósági őrizetét. A gyűjtemény gondnoki teendőivel Csatkát bízta meg, felkérve, hogy a hatósági őrizetbe vett tárgyak „*egyetemes nemzeti értékére való tekintettel megbízatásában a legteljesebb lelkiismeretességgel és felelősséggel járjon el*”.² Ezzel párhuzamosan újabb megkeresés érte a szakembert. Augusztus 2–11. között három miniszteri biztos, Voit Pál (az Iparművészeti Múzeum muzeológus öre), Kapossy János (országos főlevéltáros) és Kozocsa Sándor (az OSZK könyvtárosa) egy személyautóval, egy sofőrrel és megfelelő „*nyílt parancssal*” járta végig Vas és Sopron vármegye nagy részét azzal a feladattal, hogy felmérjék a köz- és magángyűjteményeknek a háborús események utáni állapotát és gondoskodjanak védelmükről. Fel kellett kutatniuk az ország más részeiből ideszállított műkincseket és gondoskodniuk kellett azok visszakерüléséről is. A kiküldött bizottság 9-én személyesen találkozott Csatkaival, akit Voit megbízott a vármegye területén található elhagyott vagy veszélyeztetett műkincsek gondozásával.³

Október 15-én – a Kormányrendelet alapján – a kultuszminiszter 60.893/1945. V.ü.o. számú rendeletével Csatkát azzal bízta meg, hogy a város és a vármegye területén

¹ Soproni Múzeum (SOM), Helytörténeti Gyűjtemény, Kézirattár 2012.7.1.

² SOM, Iktatott ügyviteli iratok (Ikt. ügyv. ir.) 90/1945.

³ Balázs Péter: A VKM „repülő bizottságának” szemleútja 1945 augusztusában a nyugat-dunántúli könyvtári, levéltári és muzeális értékek háborús kárának felmérésére és védelmének megszervezésére. In: Levéltári Szemle 1991 (41/1) 59–71.; Bognár Gábor: Voit Pál 1945. augusztusi jelentése a nyugat-dunántúli műgyűjtemények állapotáról. In: Műemlékvédelmi Szemle 8 (1998/1) 77–94. Voit Krisztina: Magán- és közgyűjtemények sorsa a II. világháborúban és az azt követő években (1944–1950). Magyar Könyvszemle 110 (1994) 269–280. Uő: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok. Budapest, Argumentum, [2005] 44–53.

lévő veszélyeztetett magánlevéltárak, magánkönyvtárak, valamint a nemzet szempontjából fontos egyéb gyűjtemény és műkincs védelmét szervezze meg. Felhatalmazta a szükségessé vált valamennyi biztonsági intézkedés megtételére. Így az elismert szakembernek jogában állt a veszélyeztetett anyagot zár alá venni, szükség esetén más, biztonságosabb helyre szállítani és az őrzéssel gondnokot megbízni. A miniszter felkérte, hogy a legrövidebb időn belül végezze el a szükséges adatgyűjtést, jelölje ki a szükséges szakértőket, és szervezze meg a biztonsági munkálatokat. Egyúttal felhívta a figyelmét, hogy szükséges lesz a mentési munkákba bevonni Házi Jenő (1892–1986) soproni főlevéltárost is. A felmerülő költségeket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) fogja fedezni. Csatkainak munkája eredményéről kéthetente jelentést kellett beterjesztenie a Magyar Nemzeti Múzeum keretében működő Országos Gyűjteményügyi Bizottsághoz (OGYB).⁴

1. kép A dénesfai kastély egyik szobája. Diebold Károly, 1939 (Soproni Múzeum)

⁴ SOM, Ikt. ügyv. ir. 198/1945. Az OGYB-t a Kormányrendelet végrehajtására a minisztérium szeptember 1-jén a 42.139/1945. V. sz. rendeletével állította fel a „nemzet szempontjából jelentős és veszélyeztetett magángyűjtemények, könyvtárak és levéltárak biztonságba helyezésére”. Elnöke Mihalik Sándor, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója lett, tagjai pedig Kossányi Béla országos főlevéltárnok, Vargha László közgyűjteményügyi előadó és Varjas Béla múzeumi könyvtárnok. A jegyzői feladatokat Fügedi Erik látta el.

2. kép. A dénesfai kastély ebédlője. Diebold Károly, 1939 (Soproni Múzeum)

Csatkai személyében nagy tudású, felkészült szakembert választott a kormányzat, hisz ő volt az, aki az 1930-as években személyesen kereste fel a vármegye területének nagy részét, hogy művészeti és történeti jellegű anyagot gyűjtson a helyi műemlékeket bemutató munkájához. Kutatásának eredményeit három topográfiai kötetben tette közzé.⁵ Emellett 1938–1941 között a Soproni Szemle hasábjain egész sor Sopron vármegyei kastély (Sopronkeresztúr [ma: Deutschkreutz, A.], Peresznye, Bük, Zsira, Simaság, Fertőrákos, Nagycenk, Dénesfa, Röjtök, Nagylózs, Pinnye, Csáfordjánosfa, Mesterháza, Iván, Nagygeresd, Sajtoskál) önálló leírását is közzétette. Így kétségtelenül ő ismerte legjobban a megye kastélyainak (Eszterháza kivételével, melyet nem kereshetett fel) berendezését is.⁶

⁵ *Csatkai Endre*: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. Sopron vármegye műemlékei. II. sorozat. Sopron, 1935. Sopron vármegye műemlékei. III. sorozat. Sopron, 1937. E munkák lettek az alapjai későbbi megyei topográfiájának: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Írták: *Csatkai Endre* et al. Budapest, 1953. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956.

⁶ A Soproni Szemlében (SSz.), a Sopronvármegyei várak, kastélyok és nemesi kuriák c. rovatban (vagy azon kívül) írt kastélyismertetőket: Sopronkeresztúr vára. SSz. 2 (1938/1–2) 93–96 (*László Ernő* néven). A peresznyei gróf Berchtold-kastély. SSz. 2 (1938/3) 157–159 (*László Ernő* néven). A gróf Szapáry-kastély Bükön. SSz. 2 (1938/4) 248–256. A zsirai (gyülevizi) kastély. SSz. 3 (1939/1–2) 70–75. A simasági kastély. SSz. 3 (1939/3) 159–162. A fertőrákosi püspöki kastély. SSz. 3 (1939/4) 249–254. Széchenyi-műemlékek Nagycenken. SSz. 3 (1939/5–6) 316–327. A dénesfai gróf Cziráky-kastély. SSz. 4 (1940/1) 32–37. A röjtöki kastély. SSz. 4 (1940/2–3) 113–128. A nagylózsai báró Solymossy kastély. SSz. 4 (1940/4–5) 262–266. Sopronmegyei kastélyok. Bük: Felsőbüki Nagy Pál kúriája; Pinnye: Simon-kúria; Csáfordjánosfa: Simon-kastély; Mesterháza: Jekelfalussy-kúria. SSz. 4 (1940/4–5) 378–381. Iván (gróf Széchenyi), Nagygeresd

Esperesi jelentések Csatkai Endre részére

Megbízása alapján Csatkai augusztus 16-án körlevélben fordult a vármegyei esperesekhez. Arra kérte őket, hogy mivel a fennálló közlekedési viszonyok mellett nem utazhatja be a vármegye területét, segítsenek neki „*az egyetemes nemzeti értékekre való tekintettel*”, és közölgék, hogy esperességük területén mely kastélyok és műgyűjtemények elhagyottak, melyeket fosztottak ki ismeretlen tettesek, és melyek berendezését hordták szét a helység lakói. Csatkai tisztában volt azzal, hogy csak a kért adatok birtokában lesz lehetősége az elhurcolt ingóságokat összegyűjteni, a meglévőket pedig zár alá venni.⁷

Mivel augusztus 18–29. között mindössze öt helyről (Sopronhorpács, Nagycenk, Beled, Fertőszéplak és Újkér) kapott választ,⁸ október 30-án ismételt tájékoztatást kért az esperesektől a kérdéses műkincsek felől Bányogyszovátról, Szilsárkányról, Egyházásfaluból, Kapuvárról és Egyedről. Tájékoztatta őket, hogy a miniszter kívánságára megyszerte megbízottakat kell szerveznie, akik a nemzeti vagyon megvédésében segítségére lesznek és minden felmerülő esetben hivatalból értesítik őt, hogy a megfelelő intézkedéseket megtehesse. Úgy vélte, ebben a munkában az illetékes esperesre lehetne legbiztosabban építeni, „*mint akinek érzéke van a történeti emlékek iránt és történeti ismeretei vannak*”.⁹ A címzettek közül november 5. és 1946. február 12. között Egyed és Egyházásfalú kivételével mindenki válaszolt.¹⁰

Csatkai és a vármegyei közigazgatás együttműködése

Csatkai augusztus 21-én vette fel a kapcsolatot Vaskó Kálmán alispánnal. A közlekedési nehézségek miatt arra kérte, hogy a jegyzőségek útján szerezze meg az elhagyott kastélyok és gyűjtemények jegyzékét. Szerinte egyes helyeken az is célravezető lenne, ha a lakosság által elhurcolt műtárgyakat a közbiztonsági szervek összegyűjtenék és biztonságba helyeznék. „*Magánuton szerzett tudomásom szerint sok tárgyat elvittek a sopronhorpácsi és nagylozsi kastélyból*” – állapította meg keserűen. Tájékoztatta, hogy a VKM által kiküldött bizottság ígérete szerint az összeszedett műtárgyakért – ha megfelelő mennyiségű anyag

(Karcsey és Mesterházy), Sajtoskál (Losonczy). SSz. 5 (1941/1) 53–56. A Virtsolói Rupprecht-kastély Sajtoskálon. SSz. 5 (1941/2) 141–144. Rajta kívül még Énekes Kálmán írt a témában: A sopronhorpácsi kastély. SSz. 2 (1938/5–6) 305–309. Az írásokat Diebold Károlynak (1896–1969) az egyes épületekről készített külső és belső fényképeivel illusztrálták. Jelen írásban a fotós azon munkáiból válogattunk, melyek akkor nem kerültek be a Soproni Szemlébe. Érdekes módon 1940 körül Diebold még a hercegi családtól is engedélyt kapott, hogy eszterházi kastélyának főbb termeiről fotókat készítsen. Ezek negatívjait is a Soproni Múzeum Fotótára őrzi (21548–21682). *Dávid Ferenc*: Eszterháza belső terei. In: *Ars Hungarica* 28 (2008/1–2) 73–95.

⁷ SOM, Ikt. ügyv. ir. 94–104/1945.

⁸ Ld. I. 1–5. sz. források.

⁹ SOM, Ikt. ügyv. ir. 202–206/1945.

¹⁰ Ld. I. 6–8. sz. források. Ld. még: *Perger Gyula*: „... félelemmel és aggodalommal...” Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 3. Győr, 2005.

gyűlik össze – a minisztérium autót fog majd rendelkezésre bocsátani, hogy azokat a soproni múzeumba szállíthassák.¹¹

Miután – az ősszel hivatalából távozó – Vaskótól nem kapott választ, Csatkai november 1-jén az új alispánhoz, dr. Kotsis Elemérhez fordult. Tudatta vele, hogy a nehézségek ellenére folytatta az anyaggyűjtést, de a város területén levő műgyűjtemények biztosításával be kellett érnie. Mivel október 15-én kultuszminiszter ismét megbízta a veszélyeztetett vármegyei műkincsek biztosításával, arra kérte az alispánt, hívja fel jelentéstételre a vármegye ismert műgyűjteményeiről a jegyzőségeket. Jelezte, hogy a megye területét korábban gyakran bejárva ismerte a nagyobb gyűjteményeket, melyek többnyire kastélyokban voltak elhelyezve. Tudomása szerint ezek egy része jelenleg valóban elhagyott, gazdátlan, de az épületet orosz katonák lakják, így oda tilos belépni. Más gyűjtemények gazdája ugyanakkor otthon tartózkodik, de előfordulhat, hogy biztosítani kívánja gyűjteményét, ezen esetben akár a helyi templom sekrestyéje, akár a soproni múzeum nyújthat menedéket értékei számára.

3. kép. A dénesfai kastély díszes lépcsője. Diebold Károly, 1939 (Soproni Múzeum)

¹¹ SOM, Ikt. ügyv. ir. 118/1945.

Szerinte a következő kastélyokról lehet szó: „Eszterháza. A fertőszéplaki esperes szerint oroszok vannak benne és az elhagyott javak kormánybiztosa¹² is hiába kísérelte meg a bejutást. Bük. Szapáry kastély. Teljesen kifosztva. A grófné Bükön él. Megtudakolandó, hogy esetleges értékeit nem akarja-e biztonságba helyezni. Zsira. Zichy kastély. Volt-e benne valami értékes, valamint jelenlegi sorsáról nem tudok. Simaság. Balogh Brunó idejében sok szép régiség volt benne, de sorsáról semmi tudomásom. Fertőrákos. Püspöki kastély. Még évekkel ezelőtt a régebbi bútorokat eladták. Nagycentk. Széchenyi kastély. Kiosztva és felégetve. Állítólag még menthető valami. Röjtökmuzsaj. Telve volt értékes műkincsel. Kifosztva. Nagylozs. Solymossy kastély. Kifosztva. Pimnye. Simon kastély. Talán volt benne valami. Berendezését nem ismerem. Csáford. Simon kastély. Sok szép műkincsel. Sorsát nem ismerem. Mesterháza. Jekelfalussy kastély. Kevés és jelentéktelen régi bútor. Csernelháza. Chernel kastély. Állítólag volt benne régi bútor és kép. Sorsát nem ismerem. Iván. Széchenyi kastély. Sorsa ismeretlen. Nagygeresd. Karcsay kastély. Valószínűleg már korábban kiürült. Mesterházy kastély sorsát nem ismerem. Sajtoskál. Rupprecht kastély. Néhány régebbi bútor. Sorsa ismeretlen. Losonczy kastély sorsát nem ismerem. Rábakecöl. Valószínűleg már semmi nem volt a kastélyban korábban sem. Dénesfa. Cziráky kastély. Jelentés szerint a család bent lakik. Kisfalud. Ajkay kastély. Nem veszendő-e az állítólagos családi levéltár? Mihályi. Dőry kastély. Régi bútorok. Sorsa ismeretlen. Egyed. Az Egyedy kastélyban sok műkincs volt. Sorsa ismeretlen. Rábasebes. Széchenyi kastély. Sorsa ismeretlen. Szany. Püspöki kastély. Berendezését, sorsát nem ismerem. Szilsárkány. Több nemesi kuria. Tán akad valami? Magyarkeresztúr. Jankovich kastély. Baditz Ottó festőművész hagyatéka. Sopronhorpács. Kifosztva. Beled. Barthodeiszky kastély. Nem ismerem berendezését, sem a sorsát. Peresznye. Berchtold kastély. Majoros főintéző szerint teljesen kifosztva.”

Csatkai hangsúlyozta, hogy a jelentésekben térjenek ki az egyes épületek állapotára is. „Nagycentk kastélyának gerendáit annyira lopkodják a hir szerint, hogy maholnap nem lesz teteje” – kesergett. Az alispán útmutatását kérte, hogy a megyei főtisztviselők közül kiket kérhetne fel a kultuszminiszter nevében a vidéki műemlékek és műkincsek felügyeletével. Úgy vélte, a főjegyzők szerepvállalása alkalmas lenne feladatra, együttműködve az esperesekkel és néhány protestáns lelkésszel (pl. nemeskéri, vadosfai, nagygeresdi).¹³

Az alispán december 6-án rendelte el a főjegyzőknek a jelentéstételt. Kötelezte őket, hogy „a hatóságok a veszélyeztetett műkincseket a legmesszebbmenő védelemben részesítsék és gondoskodjanak arról, hogy a lakosság által elvitt műtárgyakat (kastélyok, gyűjtemények bútorzata, felszerelési tárgyai, könyvtár, képtár stb.) gyűjtsék össze és helyezték biztonságba. Erre legalkalmasabb a templomok sekrestyéje, vagy oratóriuma. Kellő anyag vagy egyéb szükség esetén a műtárgyakat a gondnok a soproni múzeumba szállítja be.” Előírta a szükséges intézkedések megtételét, „együttal a műgyűjteményekről (azok jelenlegi állapotára, biztonságára, mikénti megőrzésére vonatkozóan) tegyenek részletes jelentést. E tekintetben elsősorban a

¹² Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága a Miniszterelnökséghez tartozott, 1945–1948 között működött. Vas megyei tevékenységének mintaszerű feldolgozása: *Bajzik Zsolt*: Az Elhagyott javak Kormánybiztosságának működése Vas megyében 1945-től 1948-ig. In: Vas Megyei Levéltári Füzetek, 9. Előadások Vas megye történetéből, III. 2000. 223–236.

¹³ SOM, Ikt. ügyv. ir. 207/1945.

kastélyokról, kúriákról, azok állapotáról értékeiről stb. kívánok tájékoztatást”. Csatkai útmutatása szerint járasonként felsorolta, hogy különösen mely kastélyok és kúriákra legyenek figyelemmel. Elrendelte, hogy: „Jelentéseikben tüntessék fel azt is, hogy az épületek mil[yen] karban vannak, valamint általánosságban mily intézkedésekre volna szükség. Végül tegyenek javaslatot arra, hogy az egyes műemlékek és műkincsek felügyeletére a helybeli lakosok közül névszerint kiket lehetne felkérni.”¹⁴

Elsőként az eszterházi körjegyző tette meg jelentését az Esterházy-kastély pusztulásáról.¹⁵ A járási szintű jelentések csak 1946 elejétől érkeztek be az alispáni hivatalhoz. Elsőként (január 10. és 16.) dr. Molnár Elemér, a soproni járás főjegyzője tett eleget az utasításnak,¹⁶ őt a csornai járásból dr. Szilágyi Imre helyettes főjegyző követte (február 15.).¹⁷ Végül február 21-én az alispán személyesen tájékoztatta Csatkait a csepregi,¹⁸ 25-én pedig a kapuvári járásban tapasztaltakról.¹⁹

4. kép. A peresznyei kastély egyik szalonja. Diebold Károly, 1938 (Soproni Múzeum)

¹⁴ Uo. 264/1945.

¹⁵ Ld. II. 4/a sz. forrás.

¹⁶ Ld. II. 1/a és 1/b. sz. források.

¹⁷ Ld. II. 2. sz. forrás.

¹⁸ Ld. II. 3. sz. forrás.

¹⁹ Ld. II. 4/b sz. forrás.

Csatkai kapcsolata az Országos Gyűjteményügyi Bizottsággal

Csatkai első jelentését november 10-én küldte meg, igaz nem az OGYB, hanem az ugyan-csak a Magyar Nemzeti Múzeum keretében működő Közgyűjtemények Országos Felügyelősége számára. Tudatta, hogy munkája nehézségekbe ütközött (csak szeptemberben töltötték be az elhagyott javak kormánybiztosságának soproni állását, illetve Vaskó alispánnal hiába lépett kapcsolatba). A megyei esperességek közül eddig csak öttől kapott választ. *„Szomorú kép tárul elénk belőlük. A kastély vagy megközelíthetetlen a benne elszállásolt oroszok miatt, vagy már széthordták értékeit, ha gazdátlan. Jómagam a csornai prépostságot néztem meg. Mint egyházi épület akkor már védelmet élvezett, de a megszállás első zavaraiiban kifosztották, könyvtára és levéltára ugyan megmaradt, de műkincseit elhurcolták és szétszörták.”*²⁰ Jelentésében kitért munkája nehézségeire is. Az odautazás tetemes költségébe került, egy egész munkanapját igénybe vette, a vonatkésés és egyéb kellemetlenségek (huzatos, nyitott vasúti kocsi, érkezés éjfélkor a vaksötét városba) pedig elvették a kedvét a további munkától, *„mert ezenfelül azt is látnom kellett, hogy teljesen hivatalos hatalom nélkül kell ezt a munkát végezniem”* – fogalmazta meg negatív tapasztalatait. Ráadásul a megyei elhagyott javak biztosa is közölte vele, hogy neki sincs anyagi lehetősége vidékre járni. Bár az új alispán megígérte a körjegyzőségek bevonását a védelembe, Csatkai csalódott volt, mert elsődleges célját (*„valami jármű használatát”*) nem tudta elérni nála. Mivel az orosz katonaság által lakott épületekbe megtiltották a belépést, Eszterháza megtekintése is lehetetlen volt, *„bár már a németek sok dolgot elhurcoltak”* a kastélyból. Csatkai szerint az elhurcolt és a lakosságnál lappangó műkincseket csak a karhatalommal rendelkező hatóság tudná összeszedni. A körjegyzőktől sem kapott még jelentést, a közlekedési viszonyok és a rossz közbiztonság pedig szinte ellehetetlenítette számára az eredményes munkavégzést. A vasúti közlekedés majdnem teljes megbénulása miatt egy helység személyes felkeresése legalább két napot vett igénybe, ráadásul vidéken teljesen lehetetlen volt az étkezést pénzért megoldani. A rossz közbiztonságra jellemző, hogy az egyetlen, Sopronba tartó vonat – melynek *„utasait gyakran kifosztják és levetkeztetik”* – éjfélkor ért be a városba. Ilyen helyzetben Csatkai szerint a szükséges védelmet csak *„erősen kiépített, decentralizált és hatóságilag támogatott szervezet képes elvégezni. Ilyen helyi központnak a járási főjegyzők hivatala és az esperességek szolgálhatnak.”*

Jelentette, hogy a soproni magángyűjtemények közül a Storno család városi háza (Fő tér 8.) sértetlen maradt, a külvárosi műteremről (Bécsi út 25.) pedig külön jelentést küld. A Zetl-Langer-gyűjteményben (Balfi út 11.) sem történt károsodás, ezt a rendszeresített tábla segítségével védelem alá helyezte, itt a tulajdonos maga látja el a védelmet. A bencs gimnázium gyűjteményének (Szt. György u. 9.) mozdítható anyagát, a híres Herz-féle

²⁰ Az államosítás után, vélhetően 1951-ben a rend levéltárát a Soproni Közlevéltárba szállították, ahol azt rendezték és raktári jegyzéket készítettek róla. 1999-ben a rend kérésére magánlevéltárak anyagát visszazsállították Csornára, míg a hiteleshelyi anyag továbbra is Sopronban maradt. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), XII.1. Csornai Premontrei Káptalan Hiteleshelyi Levéltára iratai.

pénzgyűjteményt és egyéb, egyiptomi, görög és más régiségeket az oda elszállásolt németek ellopták. Távozásuk után Sopron ostromakor bombatalálat érte az épületet, és a múzeum felett egy helyen beszakadt a tető. A romok közül előkerült anyagot ideiglenes megőrzésre a múzeumba vitte. Sikerült több értékes habán munka darabjait elhozni, melyeket összeragasztanak. Sok értékes céhokmányt mentett meg az elkallódástól, melyek feldolgozása folyamatban van. Igen értékes helyi szempontból Dobner Ferdinánd 1726–1730 közötti kéziratos naplója. A városi elhagyott javak biztossága engedélyével megtekintette a raktárt, a hajdani penészes óvóhelyet, ahonnan hat festményt és 22 művészi szakkönyvet hozott el megőrzésre, az ott penészedő értékes 18. századi német munkákra pedig felhívta a városi könyvtár vezetőségének figyelmét. A biztosság vezetője megígérte, hogy az érdekesebb tárgyakat át fogja adni a múzeum részére. Csatkai levelét az alábbi, Sopronról szóló gondolattal zárta: *„Meg kell sajnálattal állapítani, hogy egy magyar várost nem fosztottak úgy ki a németek és az ostrom zavaros idejében ismeretlen tettesek, vegyük ehhez hozzá a rengeteg bombázást! Régi soproni családok arcképei, bútoraí nyomtalanul eltűntek.”*²¹

5. kép. Enteriőr-részlet a peresznyei kastélyból. Diebold Károly, 1938 (Soproni Múzeum)

²¹ Uo. 228/1945. A jelentéshez az alábbi iratok másolatát mellékelte: az addig beérkezett esperesi jelentések (108–110/1945, 124–125/1945), a még választ nem adó esperesek részére ismételtén küldött kérés (202–206/1945), az alispánhoz november 1-jén írt levél (207/1945) és a megmentett bencés gyűjtemény átvételéről szóló jegyzőkönyv (209/1945).

A vármegyei műkincsek biztosításában elért eredményeiről szóló második jelentését december 13-án terjesztette be az OGYB-hez. Előadta, hogy a vasúti közlekedés és a közbiztonság tovább romlott, ezért nem tudott helyszíni kiszállást végezni. A peresznyei Berchtold-kastélyról csak szóbeli értesülésekkel rendelkezett. Szerinte, ahogy a legtöbb helyen, úgy itt is nem annyira műemlékvédelmi kérdésről van már szó, hanem rendőri-ről: „a lakósnál összeszedni azt, amit nem hurcoltak még tovább.” Bükre elküldte a gróf Szapáry családnak a többnyelvű védőtáblát, „bár a kastélyt már nagyjából kifosztották, csak hogy mégis a maradék biztosítva legyen és esetleg a szép korabarokk épület rongálása elkerülhető legyen”. Örömmel vette, hogy az alispán jelentéstételre és egyéb intézkedések megtételére utasította a járási főjegyzőket. Úgy vélte, hogy ezzel, ha öthetes késéssel is, „de mégis belenyúl a feladat mélyébe és tán előbbre viszi a sajnos eléggé rosszul álló ügyet”.²²

6. kép. Részlet a sopronhórpácsi kastélyból. Diebold Károly, 1940 (Soproni Múzeum)

²² Uo. 265/1945.

December 10-én az OGYB közölte, hogy tisztában vannak a nehézségekkel, amivel a vidéki magángyűjtemények mentése jár. Felhívták Csatkai figyelmét, hogy a munkavégzéshez szükséges pénzt a bizottságtól kell igényelnie. Tájékoztatták, miszerint a VKM kilátásba helyezte, hogy egyetemi hallgatókat is bekapcsolnak a vidéki körzeti bizottságok munkájába, hogy felderítsék a vidéki kastélyok jelenlegi helyzetét. Ezért arra kérték, jelentse be, hány egyetemi hallgató foglalkoztatását tartja szükségesnek, hogy egy hónap alatt felderíthető legyen a magángyűjtemények állapota.²³ December 17-én Mihalik Sándor, az OGYB elnöke már arról számolt be, hogy határozat született a középiskolai tanárok és egyetemi hallgatók bekapcsolására a vidéki bizottságok munkájának megkönnyítése céljából, hogy „a körzet területére eső valamennyi kastély, kúria, jelentősebb gyűjteményeket, könyvtárt, vagy levéltárt őrző családi házak jelenlegi állapotáról a legrövidebb időn belül részletes tájékoztatót” nyerhessenek. Ismét kérték Csatkait, jelentse be személyi igényeit, hogy 1946. február 1-ig elvégezhető legyen a munka.²⁴ December 21-én megküldték neki a Sopron megyei műgyűjtemények listáját.²⁵

Csatkai december 27-én kelt, harmadik jelentése szerint a körülmények tovább romlottak, így nem sok reményt látott az eredményes mentésre, és az egyetemisták segítségét sem tartotta jó elképzelésnek. „Nyíltan megmondom, hogy a helyzetet kilátástalannak látom. Amit meghagytak a németek, elkallódott a felszabadulást követő időkben. Mire június táján ocsúdni kezdünk, már a legtöbb helyen üres falakat találtunk, sőt sok helyütt még azt sem, mint Nagycenken, ahol már a kastély tetejét is elhordták. Nézetem szerint rendőri ügy ez már; a lakosságnál összeszedni a rablott holmit csak karhatalommal lehet. Amit első jelentésemben leszögeztem, nem javult, hanem még tovább romlott. Téli idején egyszerűen lehetetlen a megye területét bejárni. Hogy pedig a járási főjegyzők jelentései nem nagyon futnak be, arra is lehetett számítani. Papíron igen szép az egyetemi hallgatók bekapcsolása a mentési munkálatokba. De csak papíron. Vonat nincs; gyalogszerrel télen bejárni a megyét? Ma, amikor a legtöbb embernek, mint p[éldának] o[káért] jómagamnak egyetlen rend ruhája, egyetlen elnyújt cipője van, a pótlás pedig lehetetlen. Ehhez még a közbiztonság tökéletes csődje! Mikor naponta érkezik a hír, hogy a magános utasoknak az országúton itt és amott volt kalandja, mikor itt a villanyfényes városban este 7 után már senkifia nem biztos benne, nem húzzák-e le róla a ruhát, akkor merészkedjék valaki gyalogosan neki a megyének?” Hiába közölte volt tanítványaival az OGYB feltételeit, nem jelentkeztek segíteni. Ha pedig emiatt a központból küldenének ki egyetemi hallgatókat, az túl sokba kerülne, mert a szerencsétlen idegen falun élelmet sem kap pénzért, esetleg szállást a papnál vagy a tanítónál. Azt javasolta, hogy az elmúlt hónapok „kényszerű mulasztását” ne most, a téli hónapokban akarják behozni. Mindenekelőtt várják meg a főjegyzői jelentéseket, 1946 áprilisában az OGYB bocsásson a rendelkezésére egy autót, amivel egy hét alatt be tudja járni a megyét. Ezt reményei szerint el tudják intézni, hisz a nyáron is kapott a Voit-féle bizottság a VKM-től

²³ Uo. 281/1945. (Az OGYB iktatása szerint: 25-1945.)

²⁴ Uo. 280/1945. (Az OGYB iktatása szerint: 28-1945.)

²⁵ Uo. 276/1945.

személygépkocsit. Jelezte, hogy Sopronban nem lehet autót bérelni, mert nincs, hivatalos gépkocsit pedig nem bocsátanak a rendelkezésére. Úgy vélte, ha az OGYB ily módon meg tudja szervezni a mentést, és ennek keretében sor kerül Sopron vármegyére is, szívesen vállalja a munkát mint a megye topográfusa. Sajnálattal konstataulta, hogy már nem képes – miként ifjú éveiben – gyalog bejárni a megye területét, és az 1944/45-ös események is megviselték.²⁶ Tájékoztatót kért arról, hogy más megyékben hogyan szervezték meg a mentést, mert az az érzése: „nem kell magamat tunyasággal vádolnom, máshol sem rózsásabbak a viszonyok”.²⁷

A magányújtemények állapotáról szóló főjegyzői jelentések közül elsőként a soproni járásra vonatkozót kapta meg, amit január 21-én küldött meg az OGYB részére.²⁸ Március 8-án már a kapuvári és a csepregi járásról szóló jelentéseket is postázhatta. Egyúttal tudatta, hogy március 19-én személyesen fogja megtekinteni a csornai premontrei prépostságot, ahol nagyobb műgyűjteményt és könyvtárt őriznek. A csornai járás főjegyzőjétől is bővebb értesülést kívánt szerezni az ottani kastélyok sorsáról. Eszterháza vonatkozásában Porpáczy Aladár (1903–1965) intézőt kérte fel, hogy értesítse a kastély állapotáról.²⁹

Március 20-én kelt jelentéséhez mellékelte a csornai főjegyzőséghez beérkezett jelentéseket és beterjesztette csornai látogatásának jegyzőkönyvét, mely szerint a prépostság műgyűjteményeit, könyvtárát és levéltárát nagyobb károsodás nem érte, a műtárgyak kellő biztonságban vannak. I. Ferenc lépcsőházban elhelyezett nagyméretű szobra könynyebben megsérült (az orrát ütötték le), viszont a középkori angyal-dombormű teljesen ép, immár biztos helyen áll a prépostsági templom előcsarnokában befalazva. Csornai kiszállásának elszámolásával kapcsolatban felhívta a figyelmet, hogy a rendelkezésére álló 160.000 P-s napidíjból nem tudta étkezését fedezni, mert a vonat Sopronból olyan korán indult, hogy akkor még – a gázfogyasztás korlátozása miatt – nem lehetett meleg reggelihez jutni, ezért Csornán kellett reggeliznie, ebédelnie – és a vonat éjfél körüli visszaérkezése miatt – vacsoráznia is. Levele végén – tekintettel arra, hogy a károk összeírása

²⁶ Csatkai 1944. június 24. – 1945. március 30. között volt munkaszolgálatos. Átélt szenvedéseiről ld. a SSz. 68 (2014/2) számát: Csatkai Endre öröksége. Összeállítás a Holocaust 70. évfordulóján.

²⁷ SOM, Ikt. ügyv. ir. 283/1945. Leveléhez mellékelte a bányogyszováti esperes jelentését.

²⁸ Uo. 14/1946. A szilsárkányi esperes jelentését és a soproni járásra vonatkozó pótlást február 23-án adta postára. SOM, Ikt. ügyv. ir. 55/1946.

²⁹ Uo. 66/1946. Csatkai március 8-án írt Porpáczyknak. Mivel már korábban is a kastély gondnoka volt, felkérte, hogy helyi megbízottként segítse a műgyűjtemények védelme érdekében kifejtett munkája során. Tisztában van azzal, hogy Eszterháza vonatkozásában minden intézkedés „elégé elkészett már”, de talán sikerül majd együttes erővel eredményt elérni. Tavasszal személyesen megy a helyszínre, akkor megállapítják, mi még a teendő. SOM, Ikt. ügyv. ir. 67/1946. Az iktatókönyv szerint Porpáczytól nem érkezett válasz. A kastély állapotáról, sorsáról fontos forrásokat (1927–1963) közöl *Bardoly István*: „A falak is szenvednek” – épület(sorsok) és kutató(sorsok) 1945–1963. Művészettörténeti Értesítő 64 (2015/1) 69–114, vonatkozó részek: 76–99. A dokumentumok között megtalálható Csatkainak a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjához 1951. augusztus 7-én kelt jelentése, melyben előző nap tett helyszíni kiszállásának tapasztalatait írta le. Uo. 88–91. A jelentést ld. még: SOM, Ikt. ügyv. ir. 594/1951.

a folytatólagosan megküldött jelentésekben megtörtént – további teendőinek meghatározását kérte. A főjegyzői jelentésekkel kapcsolatban megjegyezte: „[...] azt a szomorú ténytet is ki lehet olvasni belőlük, hogy a legtöbb esetben a segítség későn jön. Ahol a tulajdonos jelen van, itt maga gondoskodik a műtárgyak biztonságáról. Ahol pedig az orosz katonaság van beszállásolva, ott intézkedés lehetetlen, legfeljebb a Bizottság magas összeköttetései révén tudná elérni, hogy neves műemlékeink, mint Eszterháza, Nagycenk pusztulásának most már vessenek gátat, és ha már a berendezés elpusztult, legalább az épület maga maradhasson meg. A széthurcolt műtárgyak összeszedése szerintem már csak rendőri kérdés...”³⁰

Csatkai figyelme májustól egyre inkább a pusztulásnak indult nagycenki Széchenyi-kastély megmentésére irányult. 14-én aggódó hangú levélben hívta fel a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) elnökségének a figyelmét, hogy értesülései szerint a helyi parasztszövetség megkapta a kastélyt, a parkot és a hársfasort, és a közeljövőben az épületet gazdasági célokra kívánják átalakítani. Ezért a MOB közbenjárását kérte a parasztszövetségnél a Széchenyi-emlékek megmentése érdekében.³¹ Június 24-én személyesen is meg tudta tekinteni a kastélyt és annak környezetét. Másnap részletes jelentést küldött tapasztalatairól az OGYB-nek. Az épület állapotának ismertetése mellett kitért a levéltár sorsára, valamint a még menthető berendezési tárgyra is.³² Jelentésére július 1-jén – az OGYB megszüntetése miatt³³ – a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége nevében Vargha László, a közgyűjtemények országos felügyelője válaszolt. Értesítette, hogy a kastélyról és tartozékairól szóló jelentését vallás- és közoktatásügyi miniszterhez terjesztették fel, hogy azok biztonságba helyezéséről gondoskodjon.³⁴

1947-ben Csatkai további erőfeszítéseket tett a cenki emlékek megmentése érdekében. Január 23-i levelében tájékoztatta Fügedi Erik miniszteri biztost, hogy „a nagycenki Széchenyi kastélyban még talált, de eléggé megviselt rokokókályhát és egy kályha töredékét még a nyár folyamán beszállítottam a múzeumba,³⁵ és ha a tavaszi építkezés befejeződött, fel is állítjuk az ép kályhát. Ugyanakkor az egyik nagycenki lakóstól megkaptam a kastély kápolnájának oltárképét,³⁶ csupán pecsétetes elismervényt kívánt. Ezért került a kályhával egyidőben

³⁰ SOM, Ikt. ügyv. ir. 67/1946. 85/1946.

³¹ Uo. 148/1946. Ld. III. 1. sz. forrás.

³² Uo. 220/1946. Ld. III. 2. sz. forrás.

³³ Az OGYB-t – mivel működése során nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket – megszüntették. A VKM júliusban kiadott, 73.828/1946. sz. rendeletével felállította a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosságát (VMMB). Első vezetője Domanovszky György (1909–1983) lett, őt decemberben Fügedi Erik (1916–1992) követte. A „Fügedi-biztosság” 1949-ig működött. *Keresztes Csaba: Műkincsek ebek harmincadján. Veszélybe került műtárgyak Magyarországon 1944-1949.* In: ArchívNet 15 (2015) 1. sz. http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/mukincsek_ebek_harmincadjan.html?oldal=2 (2016. október 29.)

³⁴ SOM, Ikt. ügyv. ir. 227/1946.

³⁵ A múzeum munkatársa, Kotzmanek János részére 20 Ft-ot fizettek ki a kastélyból elhozott rokokó kályha lebontásáért és Sopronba szállításáért. SOM, Ikt. ügyv. ir. 297/1946. A szóban forgó kályha jelenleg eredeti helyén, a kastély emeleti dísztermében van felállítva. A Soproni Múzeum Iparművészeti Gyűjteményébe tartozik (Ip.54.7.1).

³⁶ Valójában a kastélykápolna melletti vezeklőfülkében elhelyezett Bűnbánó Magdolna-képről van szó. Az

be ide és nem első kiszállásomkor már. Úgy itt, mint Eszterházában az oroszok teljesített munkáért a lakosoknak műtárgyakat adtak át, ezek összeszedése azonban olyan bonyolult jogi és rendőri munka, ami – szerintem – csak egészen nyugodt légkörben lehetséges.” Utasítást kért, mit tegyen, ha a múzeum számára a kastélyokból való műtárgyakat ajánlanak fel megvételre, hisz azokat az illető személyek jóhiszeműen kapták, és ezért nem szeretné őket zaklatásnak kitenni.³⁷

7. kép. A röjtökmuzsaji kastély egyik terme. Diebold Károly, 1939 (Soproni Múzeum)

Sajátosan alakult a Széchenyiek nagycenki levéltárának a sorsa. 1946 nyarán a levéltár töredékét Csatkai személyesen tekintette meg a helyi plébánia egyik kamrájában. Az iratokat – megmentve azokat a pusztulástól – még tavasszal hordta ide a romos kastélyból néhány helyi lakos segítségével Bereczki Imre (1912–1997) középiskolai tanár. 1947 májusában az anyagot a VM MB nevében rendőrtisztek tehergépkocsin a soproni múzeumba szállították, sok ruhadarabbal, szeméttel és törmelékkel együtt. Később az emberi ürülékkel szennyezett iratokat rágcsálók kezdték el pusztítani, emiatt augusztus 27-én Csatkai az iratok elszállítását kérte a VM MB-től.³⁸ Szeptember 17-én az alispánhoz fordult, hogy a dokumentumokat vigyék át a megyei levéltárba.³⁹ Október 2-án az alispán közölte, hogy a rendezetlen, szennyezett irattömeget a megyei levéltárnak nem áll

olajfestményt Csatkai 1946. július 5-én vette át letétbe Varga Ernő nagycenki lakostól. SOM, Ikt. ügyv. ir. 226/1946. A kép további sorsa egyelőre ismeretlen.

³⁷ Uo. 31/1947.

³⁸ Uo. 251/1947.

³⁹ Uo. 267/1947.

módjában átvennie,⁴⁰ ezért Csatkai október 17-én ismételten Fügedi intézkedését kérte.⁴¹ A miniszteri biztos 1948. június 8-án Házi Jenőt, Sopron város főlevéltárnokát kérte fel, hogy a múzeumtól vegye át a kérdéses irategyüttest. Házi a felszólításnak eleget tett, az anyagot előzetes selejtezés alá vonta. Az ép iratokat különválasztották a szétmállóktól és szétszakadtaktól. Az így kiválasztott iratok – a teljes anyag mintegy 5–10 %-a – végül a soproni levéltárba kerültek.⁴²

Összefoglalás

Csatkai Endre, Sopron vármegye művészettörténetének elismert kutatója, a soproni múzeum új vezetője 1945 augusztusában kultuszminiszteri megbízottként azt a feladatot kapta, hogy szervezze meg a háborús események miatt veszélybe került vagy elhagyott vármegyei magángyűjtemények védelmét. Megtisztelő, de a korszak züllött közbiztonsági állapota, pénzhiánya és közlekedési viszonyainak nehézségei miatt inkább rendkívül terhes feladatának legjobb tudása és lelkiismerete szerint igyekezett eleget tenni. Mindenekelőtt naprakész, hiteles információkra volt szüksége az érintett objektumokról és műgyűjteményekről. Elsőként az esperesekhez fordult, majd a vármegyei közigazgatás segítségét kérte. A járási főjegyzők és az esperesek jelentései közül az utolsókra egészen 1946 februárjáig kellett várni.

A beérkezett beszámolók siralmas állapotokat konstataáltak: a kastélyokat és kúriákat addigra már kifosztották, vagy orosz katonák szálláshelyül szolgáltak. Csatkai szomorú tapasztalatait folyamatosan megosztotta az OGYB-vel, beszámolt munkája nehézségeiről, de elért eredményeiről is, újabb és újabb iránymutatásokat kérve. Legrosszabb számára a kényszerű tehetetlenség érzése volt, hisz a közlekedés állapota miatt nehezen tudta bejárni a vármegyét, egyes épületekbe pedig az orosz katonaság jelenléte miatt eleve megtiltották a belépést. Egyértelmű volt számára, hogy miniszteri megbízottként nem tudja megakadályozni a javak elhurcolását, avagy elérni azok visszaszerzését, mert az a megfelelő jogosítványokkal felruházott karhatalom kötelezettségei közé tartozott (volna). Bár 1945 utolsó napjaiban az elkésettség és a körülmények további romlása miatt már maga is kilátástalannak látta a helyzetet, tovább folytatta munkáját: 1946 tavaszától főként a nagyeceni Széchenyi- emlékek megmentésével foglalkozott. Vármegyei gyűjteménymentő megbízatásának kimerülése után a soproni elhagyott javakat védelme jelentett további teendőket számára.

Meg kell jegyeznünk, hogy bár a közlésre kerülő jelentésekből a totális pusztítás/pusztulás képe tárul elénk, a későbbiekben – még ha csak elenyésző számban is – egyes

⁴⁰ Uo. 290/1947.

⁴¹ Uo. 302/1947.

⁴² Balázs Péter i. m. 71. A levéltárról bővebben: *Kelemen István: A Széchenyi család nagyeceni levéltárának története.* In: *A Széchenyi család nagyeceni levéltárának iratai (1678–1944).* A Soproni Levéltár Tematikus Segédletei Nr. 1. A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kiadványa (MNL GyMSMSL). Sajtó alá rendezte: Dominkovits Péter. Megjelenés előtt.

helyeken (pl. Fertőd, Nagycenk) a lakosságtól egyes berendezési tárgyakat mégis sikerült összegyűjteni, megmenteni, kiállításokon bemutatni. Bár a kastélyok berendezésének – az archív fotók által megőrzött – egykori fényét, gazdagságát már sosem tudjuk visszaállítani, az egyes műemlék épületeket méltó állapotban kell fenntartanunk a következő generációk számára.

FORRÁSKÖZLÉS

I. Esperesi jelentések

1. Kovács Péter sopronhorpácsi esperes jelentése, 1945. augusztus 18.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 108/1945

Igen Tisztelt Igazgató-főőr Ur!

Esperesi kerületem templomaiban, hála Isten, kevés kár esett. Mübecsü dologban semmi. Ellenben a horpácsi és nagylozsi kastély teljesen – a röjtökmuzsaji nagyobb részben kifosztatott. Az ellopott vagy elrejtett dolgok azonban mind a cselédségnél és a környék lakosságánál lappang. A horpácsi ezüst evőeszköz nagy része orosz kézen. Hogy volt-e ezek között mübecsü dolog, nem tudom. László F.⁴³ legjobb festménye (Dénes gr[óf]né) nálam van és egy kisebb értékű olajfestmény.

Azt vélem, csak a normális viszonyok beálltával lehet sikeresen megindítani a visszaszerzést.

Különös tisztelettel

Kovács Péter

p[ápai] kamarás, esp[eres]pléb[ános]

[tinta]

2. Dr. Szántó Antal nagycenki esperes jelentése, 1945. augusztus 18.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 109/1945

A NAGYCZENKI RK PLÉBÁNIAHIVATALTÓL

Nagyságos Igazgató Ur!

Legnagyobb tisztelettel közlöm becses levelére válaszolva, hogy a legkészségesebben támogatom közérdekű munkájában.

⁴³ László Fülöp Elek (1869–1937) festőművészről van szó.

Végtelenül örvendek, hogy a nagy megpróbáltatások után egészségben hazatérhetett és ezt a feladatot Nagyságos Igazgató Urban a leghivatottabb szakemberre bízták.

Legyen szabad azonban őszintén közölni, hogy nem vagyok egészen tisztában avval, mit értenek elhagyott javak alatt.

Nagyczenken a kastélyra és berendezésére a tulajdonos igényt tart. Számtartó, kastélygondnok, jogtanácsos utján állandóan gondot visel a kastélyra.

A valóságban nem is maradt a kastélyban művészeti jelentőségű dolog, mert képek, butorok, berendezési tárgyak teljesen szét lettek rombolva, maga a kastély is részben elégett...

Az irattár töredékei széthányva, szétszórva, széthordva... A megmaradt iratok összegyűjtésével és rendezésével most foglalkozik egy önkéntes vállalkozó, de éppen a legrégebbi iratok közül nem igen lehet találni... Szomoru és lesujtó látványt nyújt az egész kastély...

Ha Sopronba kerülök, módját fogom keresni, hogy Nagyságos Igazgató urral elbeszélgesünk ezekről az ügyekről...

A templomunknak, hála Isten, nem történt semmi baja, amit egy orosz kapitány szives támogatásának köszönhetünk, de a temetői kegykáporna szomoru látványt nyújt...

Nagyon fogok örvideni, ha ebben az ügyben Nagyságos Igazgató Ur körutra indul és a nagyczenki plébániát is megtiszteli látogatásával...

Legszívélyesebb üdvözetemet küldve, maradtam Önagyságát is köszöntve, tisztelettel
Nagyczenk, 1945. aug. 18.

Dr. Szántó Antal
esperes

[gévelt; sk. aláírás tintával]

3. Sütő István beledi esperes jelentése, 1945. augusztus 18.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 110/1945

Igazgató Ur!

Levelére válaszolva értesitem, hogy tudomásom szerint az esperesi kerületben csak egy kastély van: a dénesfai, ahol esetleg műértékek lehetnek, de a kastély nem elhagyott, mert a grófi család nem menekült el, hanem itthonn (!) maradt Dénesfán és most is ott lakik. Méltóztassék tehát közvetlenül oda fordulni felvilágosításért.⁴⁴

Maradtam Igazgató ur iránt tisztelettel:

Beled, 1945. VIII. 18-án.

Sütő István
esperes

[gévelt, levelezőlapon; sk. aláírás tintával]

⁴⁴ A család birtoklástörténetéről, az ősgalériáról és a berendezés sorsáról ld.: *Székely Zoltán: A Cziráky-ősgaléria. Artificium et Historia 3. A győri Xántus János Múzeum kiadványa. Győr, 1997.*

4. Horváth József fertőszéplaki esperes jelentése, 1945. augusztus 22.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 124/1945

Fertőszéplak, 1945. aug. 22.

Igen tisztelt Igazgató Ur!

Válaszolva f. évi aug. hó 16-án kelt nb. megkeresésére, tisztelettel közlöm, hogy alkalmasint paptársaim figyelmét is fel fogom hívni az elhagyott vagy veszélynek kitett műkincsek és gyűjtemények hatósági őrizetbe való vételének fontosságára és Igazgató Ur ebbeli munkájának a támogatására. Egyébként ami esperességem területét illeti, csak egyetlen kastélyról tudok, amely bizonynyára (!) bővelkedett műkincsekben: az Esterházy Herceg várkastélya Eszterházán. Hogy mi lett az ott felhalmozott műkincsekkel, arról biztos tudomásom nincs, csak sejttem. Az eszterházai községi elöljáróság tudna talán bővebb fölvilágosítással is szolgálni.

Maradtam őszinte tiszteletem nyilvánításával:

Horváth
esperesplébános.

[gépet; sk. aláírás tintával]

5. Muraközy Károly újkéri esperes jelentése, 1945. augusztus 29.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 125/1945

57/[1]945

Kedves Igazgató Úr!

Augusztus 16-án kelt levelére válaszolva tisztelettel értesítem, hogy az esperesi kerület területén tudtommal csak Ivánban van olyan főuri kastély, amely gazdátlaná vált, benne sok művészi értékű intarziás butorok voltak. A kastélyban állandóan laknak hol ezek – hol azok; az értékek sorsáról közelebbit nem tudok.

Ujkér 1945 VIII 29én
[tintabélyegző: IVÁNI ESPERESI KERÜLET 1926]

Tisztelettel:
Muraközy Károly
esperes

[tinta]

6. Várkonyi Jenő kapuvári esperes jelentése, 1945. november 5.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 214/1945

Igen tisztelt Igazgató Ur!

Mindkét levelét köszönettel megkaptam. Hogy eddig nem válaszoltam, annak csak az az oka, hogy az én esperesi kerületemben egyáltalában nincsen kastély vagy veszélyeztetett műkincs.⁴⁵ A kapuvári kerület ugyanis csak Osló, Szárföld, Veszvény, Babót, Hövej és Vitnyéd községekre terjed ki. Ezekben legjobb tudomásom szerint veszélyeztetett⁴⁶ műértékű dolog nincsen. Hozzám legközelebb⁴⁷ esik az eszterházi kastély, amelynek sok műértékű tárgyát elhurcolták, vagy tönkretették. De ez is a fertőszéplaki esperes: Horváth József körzetébe tartozik. Ő bizonyára többet tud az ottani károkról, valamint arról, hogy hogyan lehetne a további vandalizmust megállítani.

Egyébként igen szívesen leszek szolgálatára a jelzett ügyekben. Csak valamit is javuljanak a mostani lehetetlen közlekedési viszonyok Sopron irányában, fel fogom keresni, mert már nagyon kíváncsi vagyok, hogyan vészelté át a háborus időköt szép muzeuma.

Szívélyesen üdvözli

Kapuvár, 1945. nov. 5.

Várkonyi Jenő
apátplébános

[gépelt; sk. aláírás tintával]

7. Nagy Gyula bányászati esperes jelentése, 1945. december 12.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 268/1945

Kedves Igazgató Uram!

Aug. 16. és okt. 30. leveleire csak most tudok válaszolni. A késés oka az, hogy a mai viszonyok közt hihetetlenül sűrített gond és munka közt élünk. Politikai üldözésben is részem van. A szabadság, a lelkiismeret, a szó, az írás szabadsága úgy látszik megint valami „egypártrendszer” félének válik áldozatává. Ily körülmények közt nincs munkakedv sem a fizikai, sem a szellemi síkon.

Ami becses kérését illeti, hogy segítsék a megye területén található gazdátlan, vagy veszélyeztetett műkincsek megmentésében, csak elvi támogatást és teljes együttérzést ígérhetek, de jármű hiányában mozogni, utánajárni nem tudok. Igen kitüntető kedves bizalma, és vállalom is a megbízott szerepét, de mondom, eljárni nehezen tudok Egyenlőre nem.

Hogy valami konkrétumot is mondjak: Ugy tudom, hogy a csornai premontrei rendházban vannak veszélyeztetett műértékek. Esperesi kerületemben más kastélyszerű épület nincs is. A templomokat, tudtommal, komolyabb kár nem érte és veszély sem fe-

⁴⁵ Eredetileg: „műköncs”.

⁴⁶ Eredetileg: „veszélyeztetett”.

⁴⁷ Eredetileg: „leözelebb”.

nyegeti. Az oroszok a hazug nyilas propagandahírekre rációfoltak. Az egyedi Egyedi-kastély és valószínűleg néhány szilsárkányi nemesi kuria jöhet szóba itt mifelénk. Farádon a Sarlay-kastélyban láttam értékes darabokat. Én azt gondolom: egy műkincs politika alapja és kiindulópontja kell, hogy legyen: egy központi (megyei és országos) leltár és nyilvántartása a magántulajdon teljes sértetlensége mellett, sőt annak hatékony állami védelme érdekében, amint a telekkönyv sem jelenti a föld köztulajdonba vételét, hanem annak magántulajdonban való biztosítását.

Igazgató Urnak vagyok régi hive és tisztelője.

Bágyogszovát 1945. XII. 12,

Nagy Gyula sk.
esperes, plébános

[tinta]

8. Giczi József szilsárkányi esperes jelentése, 1946. február 12.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 45/1946

Nagyságos Igazgató Főőr Úr!

Szégyenlem és restellem, hogy a múlt év aug. 16-án és okt. 30-án k[elt] n[agy] b[ecsű] megkereséseire csak most tudok válaszolni. Még szept. hó folyamán személyesen felkértem az egyes kastélyok tulajdonosait a b[ecses] levelében foglaltak teljesítésére, de mivel dec.-ig nem közölték velem a kívánt adatokat, ezért a csatolt ívet bocsátottam és köröztettem közöttük, amelyet f. hó 11.-én kaptam vissza és azt azonnal csatoltan rendelkezésre bocsátom. Megjegyzem, hogy nálunk elhagyott kastély nincs, és az elvitt értékeket felkutatni nem lehet.

Szilsárkány, 1946. II. 12.

Mély tisztelettel
Giczi József esp[eres]-pléb[ános]

[tinta]

A szilsárkányi kastélyok műkincseinek jegyzéke

A tulajdonos neve	darabszám	Megmaradt műkincs	darab szám	Elvitt műkincs megnevezése
Baditz Lajos	-	-	-	Egy drb régi óra és 1 muzsika óra. Egy drb bachara régi szőnyeg. Egy drb titkos fióku íróasztal szekrény. Több tárgy, a mit a háború tönkre tett.
özv. Hőgyész Béláné	-	-	-	-

Hógyész Erzsébet	-	-	-	2 drb. 3x4 m perzsaszőnyeg. Egy antik arany lánc kb. 50 gr súlyú, 1 antik ezüst toilettekészlet, 32 személyes eredeti Altwien service.
özv. Vaszary Béláné	-	-	-	Régi ezüst és arany érme gyűjtemény. Egy antik ötvözetű arany lánc 70 gr súlyú. XVII. sz. [-ból] való csipkék és hímzések.
Mészáros Jenő	-	Nincsenek, nem is voltak. Hacsak az ezüst evőeszközök nem tekinthetők annak. A 90 éves ezüst evőkészlet nem számítható annak. Ebből is elveszett 12 villa, 11 nagy és 11 drb kanál. Az még közös holmi a fentiekkel, de nem antik régi dolog. [Zavaros, nehezen követhető megfogalmazás.]		
Dr. Baditz Jenő				1 drb nürnbergi zsebóra az elsők közül. 1 drb Ampier álló óra valódi arany díszítéssel. 1 drb Alt Wien cukortartó. 1 drb metszett és köszörült ezüst fedelű kehely 1700 elejéről. 1 drb antik bachara mintájú afgán perzsa szőnyeg 3x2.5 m nagyságban, régi darab.

[tinta, több kéz írása]

II. Főjegyzői jelentések az alispánhoz

1. Soproni járás

1/a Dr. Molnár Elemér Sopron járási főjegyző jelentése, 1946. január 10.⁴⁸

SOM, Ikt. ügyv. ir. 10/1946

Másolat.

A soproni járás főjegyzőjétől. 2413/1945 szám. Tárgy: Műkincsek védelme. Hiv. sz. 5610/1945. Alispán ur Sopron.

Hivatkozott számú rendeletre az alábbi községekből jelentettek műkincseket:

Nagyecenk, gr. Széchenyi kastély egy része 1945 június havában leégett, a könyvtár megsemmisült. A keleti szárny bombázás során megsérült, egyéb berendezési tárgyak, ablakok, ajtók a hadműveletek során és azt követő időben nagymértékben megsemmisültek. Gondnoka jelenleg a volt gondnok, Domján Ferenc nagyecenki lakos, aki igyekszik a még menthető holmikat biztonságba helyezni. A kastély kápolna festményét a nagyecenki róm. kat templomban őrzik.

⁴⁸ Az alispán január 14-én küldte meg Csatkai részére.

Nagylozs, Solymossy kastély. A hadműveletek során berendezési tárgyait, ablakait, ajtóit elvitték részben az átvonuló katonaság, részben a helyi lakosság. A község rendelt ki gondnokot, de a holmikát összegyűjteni nem sikerült.

Röjtökmuzsaj, Versegi Nagy Elek tulajdonát képező kastély. A tulajdonos bent maradt a lakásban, így nagyobb károkat nem szenvedett.

Sopronhorpács, gr. Széchenyi János tulajdonában levő kastély. A felszabadulással kapcsolatos események folytán berendezési tárgyai megsemmisültek. Jelenleg is orosz katonaság tartja megszállva.

A többi jegyzőségek nemleges választ tettek.

Sopron, 1946. január 10.-én.

A másolat hitelélül:

Hófer Lajos

kiadó. h. Bösze sk.

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

dr. Molnár Elemér

járási főjegyző.

[gépet; Bösze sk. aláírása tintával]

1/b Dr. Molnár Elemér Sopron járási főjegyző jelentése, 1946. január 16.⁴⁹

SOM, Ikt. ügyv. ir. 53/1946

Másolat.

A soproni járás főjegyzőjétől.
ad 752/1945.

Tárgy: A családi, mezőgazdasági, ipari
és egyéb gazdasági vállalatok
levéltárainak és irattárainak megmentése
Hiv. sz.: 5610/1945

Alispán Ur!

Sopron.

Hivatkozott számú rendeletére jelentem, hogy Nagycenken a gr. Széchenyi kastély irattára leégett. Jelenlegi gondnoka Domján Ferenc a megmaradt iratokat őrzi. A nagylózi Solymosi kastélyban is elpusztultak az iratok. A sopronhorpácsi gr. Széchenyi kastély még jelenleg is beszállásolás alatt van, így hogy mi maradt meg, azt megállapítani nem lehet.

Sopron, 1946. január 16-án.

A másolat hitelélül:

v. Budai Péter

v. Budai Péter kiadó.

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

dr. Molnár Elek s. k.

járási főjegyző

[gépet; v. Budai Péter sk. aláírása tintával]

⁴⁹ Az alispán február 16-án küldte meg Csatkai részére.

2. Csornai járás

Dr. Szilágyi Imre Csorna járási helyettes főjegyző jelentése, 1946. február 15.⁵⁰
SOM, Ikt. ügyv. ir. 60/1946

A csornai járás főjegyzőjétől.
2984/1945.
Tárgy: Műkincsek védelme
Rsz.: 5610/1945

Másolat.

Alispán Ur

Sopron.

Fenti számú rendeletre hivatkozással a műkincsek megőrzésére vonatkozólag jelentésemet az alábbiakban teszem meg:

Az egyedi kastélyban levő régiségek, műkincsek megőrzése nagy nehézségekbe ütközik, mert azok a zsidó javak eladásával idegen kézre kerültek, vagy a hadiesemények során elpusztultak.

Az örökösök a kastélyt a tavasz folyamán le akarják bontani. A fellelhető műkincsek összegyűjtését Polgár Aladár esperes plébános végzi.

Rábasebesen községben özv. báró Wildburg Arthurné és Ágota osztrák állampolgárok elhagyott kastélya van. A kastély az ablaküveg hiányoktól eltekintve, aránylag jó állapotban van. A kastélyban a tulajdonos kertésze, a háborus események folytán hajléktalanná vált egyének laknak, továbbá a magyar kommunista párt rábasebesi csoportjának párthelyisége van. A butorokat és a berendezési tárgyakat a lakosság a háborus események ideje alatt széthurcolta, többszöri felhívás ellenére csak igen csekély hányadát hozták vissza a butoroknak, amelyet a községi előljáróság kimutatásba is vett és az elhagyott javak kormánybiztosának bejelentést, illetve megküldött. Az épület felügyeletével az elhagyott javak kormánybiztososa a községi előljáróságot bízta meg.

A szanyi kastélyt, mely a győri püspökség tulajdonát képezi, a szovjet katonaság használja, ugyszintén a benne levő butorokat is. A kastélyban műkincsek nem voltak. A felszabadítás után a kastély csak rövid időre állt üresen, egyidejűleg a pártok használták, majd pedig május közepe után, rövid időközöket kivéve, állandóan az oroszok használatában áll. A benne levő butorzat nagy részét a továbbvonuló oroszok elvették, úgy hogy az eredeti kastély butorzatából csak nagyon kevés van meg, mert a kastély bebutorozásához már a községbeli lakosoktól is vettek igénybe a szovjetkatonák.

A kastély épülete használható állapotban van, csak kisebb rongálások vannak rajta, amelyek a használatból adódnak.

Az épületből származó ingóságok visszaszállítására a község lakosságát már több ízben felhívtam, sőt a rendőrség kutatott is utána, de eredménytelen maradt.

⁵⁰ Az alispán február 21-én küldte meg Csatkai részére.

Az előkerülő ingóságok kezelésére tekintettel arra, hogy a kastély a győri püspökség tulajdonát képei, a helyi plébánost, Kövecses Józsefet kértem fel.

Az épülettel és az ingóságokkal kapcsolatban felmerült károkat csak a kiürítése után lehet pontosan meghatározni.

Csorna, 1945. (!) február 15-én.

A másolat hitelül:

v. Budai Péter sk.

v. Budai Péter kiadó.

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

dr. Szilágyi Imre

h[elyettes] jár[ási] főjegyző.

[gévelt; v. Budai Péter sk. aláírása tintával]

3. Csepregi járás

Az alispán jelentése a csepregi járásról, 1946. február 21.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 60/1946

Sopron vármegye alispánjától.

Ad 5610/1945

Tárgy: Mükincsek védelme.

Dr. Csatkai Endre urnak

a városi muzeum igazgatója

Sopron.

A csepregi járás területéről beérkezett jegyzői jelentések alapján a következőket közlöm:

Chernelházadamonya községben báró Schelwer Györgyné tulajdonát képező urilak van. Ezt az épületet jelenleg az oroszok tartják elfoglalva. Az épület jókarban volt, de állandóan fogynak róla az ajtók, ablakok, padlók és így a pusztulásnak néz elébe. Az oroszok miatt állagának megóvása lehetetlen.

Mesterháza községben dr. Mesterházy Ernő tulajdonát képező urilak van. Ebben is oroszok vannak még mais elhelyezve. Maga az épület jókarban volt, de ablakai, ajtóí, padlózata, kerítései és mindezek főként a melléképületeken pusztulásra vannak ítélve, mert megmentésükre az oroszok miatt intézkedni nem lehet.

Értékek egyik urilakban sincsenek.

A büki dr. Szapáry-féle kastély és berendezésének tulajdonosai állandóan a községben lagnak és a kastély sorsát állandóan figyelemmel kísérik.

A Szapáry kastélyt lövés vagy bombasérülés nem érte, ellenben most is még orosz katonaság szállásául szolgál és annyira el van zárva őrséggel és kerítéssel, hogy bejutni

nem lehet. Ellenben hallomásból – bent járt tolmács útján – értesültem, hogy az ott maradt berendezés már nincs meg.

A berendezési tárgyak nagyobb része a tulajdonos volt alkalmazottainál van elhelyezve, sok családnál elosztva. Azoknak egy helyre összegyűjtését a fennálló körülmények még gátolják. Az összegyűjtést különben is a tulajdonosok tartják fenn maguknak.

Műgyűjtemény idemenekítéséről nem tudok. Ahhoz tartozó tárgyak a sokszor hirtetett felhívás dacára be nem jelentettek.

A helybeli műkincsek felügyeletére özv. gróf Szapáry Györgyné büki lakost javasolom felkérni.

A peresznyei kastély használható állapotban van, állandóan oroszok lakják. Butorzatára, berendezésére vonatkozólag úgy értesültem, hogy azt széthordták.

A felügyeletre Mautner Antal erdőmérnököt lehetne felkérni, aki a kastély korábbi berendezését ismeri.

Az iváni gr. Széchenyi féle kastély az ablakkárokat kivéve, jó karban van. A kastély butorzatából csak pár darab van meg. 90%-át részben a felszabadító orosz csapatok megsemmisítették, részben pedig a község lakossága széthordta. Műkincs, vagy muzeális értékű dolog ezek között nem volt. A sok értékes ezüstnemű és fehérenemű mind eltűnt. Ezeknek semmi nyoma. Esetleges házkutatás tartásával lehetne talán még valamit összeszedni, bár igen nagy a valószínűsége annak, hogy az azokat birtokba vevők a hozzájuk került dolgokat már tovább adták.

Nagygeresden és Tompaládonyban műkincsek nincsenek. A nagygeresdi dr. Mesterházy-féle kastélyt jelenleg az oroszok lakják és a lakás napról-napra rosszabb karban van. A butorokat tüzelik, a kilincseket leszedik, a szobákból a kályhakürtőket az ablakokon eresztik ki.

Általában az a helyzet, hogy ezen kastély teljesen meg fog semmisülni.

Csáfordjánosfán a Simon kuria épülete sértetlen, s mivel a tulajdonos az orosz bevonulást megelőzőleg, majd azt követőleg is a kuriában lakott és lakik, az értékekben kár nem történt.

Intézkedésre itt egyelőre szükség nincsen.

Sajtoskálón a Rupprecht féle kastély használható, jókarban levő épület. Az orosz katonaság vette igénybe már szeptember 8-körül és azóta benne laknak. A könyvtárat már körülbelül augusztus 10-én megnéztük a mezőgazdasági vonatkozású feljegyzések miatt, de alig maradt néhány drb. idegen nyelvű különböző vonatkozású könyv, s ezt Rupprecht Tibor használta. A butorok nagy részét összeszűrték, széthordták. Simaságon ugyancsak orosz katonaság tartja megszállva a kastélyt már augusztus óta s ott sem maradt semmi értékes holmi. A kastély jókarban levő, lakható épület.

Zsira községben levő és Legszentebb Üdvözítő Leányai Zárda tulajdonát képező kastély meglehetősen jó állapotban van. Műkincsek nincsenek.

Sopron, 1946. évi február hó 21-én.

Dr. Kotsis Elemér

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

Dr. Kotsis Elemér alispán

[gépeelt; sk. aláírás tintával]

4. Kapuvári járás

4/a Az eszterházi körjegyző jelentése, 1945. december 27.⁵¹

SOM, lkt. ügyv. ir. 23/1946

Másolat.

Eszterházi körjegyzőségtől.
1885/1945

Tárgy: Mükincsek védelme.
Rsz: 5610/1945 sz.

Alispán urnak

Sopron.

Jelentem, hogy az eszterházi várkastélyban a felszabadulás óta állandóan orosz katonaság van. Augusztus 12-ig nemi beteg kórház, november 10-ig páncélos alakulat, azóta pedig kórház. A várkastélyban levő butorokat, régi fegyvereket, képeket a nemi beteg kórház elvitte, vagy elpusztította. A páncélos alakulat az ablakok és ajtók jórészt elvitte. Jelenleg az a helyzet, a várkastélyban és vele összefüggő épületekben semmiféle butor nincs, ajtó és ablak hiány miatt az épületek egyrésze nem lakható. Így például az u. n. lovászház, melyben c[ir]c[a] 30 szoba van, teljesen lakatlan, minden ablakát elvitték. Ujabban a padlás gerendázat, padlózat, mozaik parkett tüzelését is megkezdték. Erről a károkról pontos adatokat nem lehet megállapítani, mivel tilos a bemenet.

A lakosság porcelánt és kisebb butort vitt el, azonban a hatóságnak átadni nem hajlandó, mivel valamilyen munka fejében kapta az oroszoktól. Javasolom, hogy az összeszedést az orosz katonaság teljes elvonulásáig, alispán ur függessze fel. A műemlékek felügyeletére Porpáczy Aladár, az állami kertészet vezetője lenne a legalkalmasabb. Ő volt a várkastély gondnoka, s így legjobban ismeri a benne volt s megmaradt műemlékeket.

Az épületek védelmére szükséges lenne az ellenőrző bizottság közbenlépése.

Eszterháza, 1945 december 27.-én

alírással s. k. körjegyző.

A másolat hitelül:

v. Budai Péter

v. Budai Péter kiadó.

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

[gépet; v. Budai Péter sk. aláírása tintával]

⁵¹ Az alispán január 28-án küldte meg Csatkai részére.

4/b Az alispán jelentése a kapuvári járásról, 1946. február 25.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 62/1946

Sopron vármegye alispánjától.

Ad 5610/1945

Tárgy: Műkincsek védelme.

Dr. Csatkai Endre urnak,
a városi muzeum igazgatójának,

Sopron.

Hivatkozással mult évi december hó 6-án kelt átiratomra a kapuvári járás területéről beérkezett jelentések alapján a következőket közlöm.

Mihályi községben egy műkincs számba menő kastély van, a Dőry Miklósné tulajdona és a Fiáth féle kuria, ami kb. 200 éves lehet, de mindkettőnek tulajdonosa itthon van és gondozza.

Beled községben egy kastély van Barthodeiszky Gizella tulajdonában, nem rongálódott meg a háború folyamán. Butorzatát széthordták ugyan, de nem volt közötté műemlék. A kastély tulajdonosnője itthon van.

Rábakecöl községben elhagyott és jelenleg is gazdátlanul levő kastély vagy kuria nincs. Gr. Cziráky György kuriáját az orosz bevonulás alkalmával kirabolták ugyan, de a későbbi rendőrségi kutatások alkalmával ez elhordott javak nagyrésze visszakerült tulajdonosához.

Dénesfa községben⁵² gr. Cziráky József dr. saját maga lakik kastélyában és ugyancsak a kastélyban van egy magyar katonai alakulat ezredtörzs is. A kastélyból a műkincsek legnagyobb része elveszett a hadműveletek folytán és azt követő időkben, maga a kastély állapotában nagyobb rongálás nem történt.

Kisfalud községben elhagyott kastély már nincsen, mert dr. Ajkay István visszatért.

Az eszterházai várkastélyban a felszabadulás óta állandóan orosz katonaság van. Augusztus 12-ig nemibeteg kórház, november 10-ig páncélos alakulat, azóta pedig kórház. A várkastélyban lévő butorokat, régi fegyvereket, képeket a nemi beteg kórház elvitte, vagy elpusztította. A páncélos alakulat az ablakok és ajtók jórészt elvitte. Jelenleg az a helyzet, a várkastélyban és vele összefüggő épületekben semmiféle butor nincs, ajtó és ablak hiány miatt az épületek egy része nem lakható. Így például az u. n. lovászház, melyben kb. 30 szoba van, teljesen lakhatatlan, minden ablakát elvitték. Ujabbán a padlás gerendázatát, padlózatot, mozaik parkett tüzelését is megkezdték. Ezekről a károkról pontos adatokat nem lehet megállapítani, mivel tilos a bemenet.

A lakosság a porcelánt és kisebb butort vitt el, azonban a hatóságnak átadni nem hajlandó, mivel valamilyen munka fejében kapta az oroszoktól. Az összesedés az orosz katonaság teljes elvonulásáig felfüggesztendő volna. A műemlékek felügyeletére Porpáczy

⁵² Eredetileg: „községben”.

Aladár, az állami kertészet intézője lenne a legalkalmasabb, ő volt a várkastély gondnoka s így legjobban ismeri a benne volt s megmaradt műemlékeket.

Az épületek védelmére szükséges lenne az ellenőrző bizottság közbelépése.

Sopron, 1946. évi február hó 25.

Dr. Kotsis Elemér

[tintabélyegző: SOPRON VÁRMEGYE ALISPÁNJA]

Dr. Kotsis Elemér alispán

[gépet; sk. aláírás tintával]

III. Levelek a nagycenki kastély megmentése érdekében

1. Csatkai Endre levele a MOB elnökségéhez, 1946. május 14.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 148/1946

A Műemlékek Orsz[ágos] Bizottsága n[agya] t[iszelt] Elnökségének

Budapest, IX.

Hőgyes Endre-u. 10.

Igen tisztelt Műemlék Bizottság! Ma értesülök róla, hogy a nagycenki Parasztszövetség megkapta az odavaló Széchenyi-kastélyt és a parkot a híres hársfasorral. Ugy szintén értesülök róla, hogy a közeljövőben a kastélyt átalakítják, még pedig az előjelek szerint gazdasági épületekké, minek következtében a történelmi nevezetességű és műemlékszámba is menő épületcsoport el fog alkalmasint tűnni. Jelenleg a kitelepítéssel⁵³ járó mozgási korlátozás folytán nem szállhatok ki és nem adhatok részletes tervet, de addig is kérem a MOB nagytekintetű elnökségét, sziveskedjék sürgősen a nagycenki parasztszövetség-nél közbenjárni, hogy a MOB tudta nélkül a kastély átalakításához ne fogjon, valamint hogy a parkot és a hársfasort ne bolygassák meg, ami hallomás szerint egyébként már nagyban folyik is. A mozgási korlátozás valószínűleg a hét végén véget ér, és a jövő héten kimennék, akkor részletesen is beszámolhatok, azonban addig is kérem, ismételten hangsúlyozom a sürgősséget, a közbelépést a MOB részéről.

Sopron, 1946. V. 14.

Igaz tisztelettel

Csatkai Endre dr.

a soproni múzeum igazgatója

[tintabélyegző: Sopron sz. kir. város múzeuma 1867]

[tinta]

⁵³ A soproni és környékbeli németek kitelepítéséről van szó.

2. Csatkai levele az OGYB-hez, 1946. június 25.

SOM, Ikt. ügyv. ir. 220/1946

SOPRON SZAB. KIR. VÁROS MÚZEUMA. [fejbélyegző]

Sopron 1946. VI. 25.

Mélyen Tisztelt Gyűjteményi Bizottság!

A tegnapi napon, felhasználva a Gyűjteményügyi Bizottságnak még nálam levő segélyének maradékát, kiutaztam Nagycenkre, hogy személyesen meggyőződjem a nagycenki Széchenyi kastély állapotáról, amelyről riasztó hírek kerültek forgalomba. Ezek szerint a Parasztszövetség nagycenki fiókja a kastélyt, vagy legalábbis annak nagy részét vagy le akarja bontatni, vagy átalakíttatni, persze gazdasági célokra (magtár, raktár, istálló). Hasonlóképpen a park javarészét, sőt a hirneves hársfasort is gazdasági szempontok szerint alakíttatná át. A hírek vételekor azonnal értesíttem a Műemlékek Orsz[ágos] Bizottságát és kértem, hogy hasson oda, hogy a történeti nevezetességű kastély és környéke csak a MOB által engedélyezett tervek alapján változhassék meg. Beadványomra választ nem kaptam.

Június 24-én tehát vonaton kiutaztam Nagycenkre. Sajnos a Parasztszövetség vezetőségével nem tudtam beszélni, de megbízottamat kértem rá, hogy még a héten kérjen pontos tájékoztatót a szándékolt változtatásokra nézve. A parkban egyébként tehének legelnek, viszont a hársfasor, amennyire láthattam, még érintetlen. Ami a kastélyt illeti, annak az 1800-ban épült része siralmasan fest. Nemcsak bombatámadás folytán szenvedett, hanem később a megszállás alkalmával tűz ütött ki benne. Mindezek következtében ma persze egyetlen ablak sincs rajta, tetőzete alig van és ujabban már a parkettát is a legtöbb helyen felszedték. A főlépcső felszárnya összedült, több helyütt a mennyezet is. Az erkély maga ledőlt, rokokó vaskorlátja elég ép. A felette levő relief is aránylag jókarban maradt. A kastélyban egyetlen darab butor nem maradt, csak egy valamennyire ép rokokó kályha és kettő töredékesen. Ezeket a napokban kiigényelem, bár attól félek, hogy szétbontásuk alkalmával tönkremennek, viszont szállításukra is alig tudom még, honnan lesz fedezetem. A kastély kápolnájának berendezéséből sok mindent megmentett Szántó esperes és jelenleg a sekrestyében őrzi. A főépülethez⁵⁴ csatlakozik az u. n. vörös kastély, amelyet az 1830-as években Széchenyi István építtetett. Ez aránylag job (!) karban maradt, bár parkettát itt sem találni. Udvarában a kut megsérült, egyébként felverte a gaz. Az üvegpa villon csak rom. A kastély butorzatát állítólag főképp Peresztég⁵⁵ község lakosai hordták szét, a levéltár egy részét Szántó esperes őrzi egyik plébániai mellékhelyiségben, a zöme még a kastély termeinek padlóján fekszik, azonban beürülékezve. A könyvtárat széthordták. Tudakozódások alapján felkerestem Varga Lajos cenki lakost, aki a kápol-

⁵⁴ Eredetileg: „főéülethez”.

⁵⁵ Eredetileg: „őfkép Perezsteg”.

na mellett levő vezeklő fülke Magdolna képét vitte magával. Nagy csürés csavarás után beleegyezett abba, hogy a muzeum pecsétjével ellátott elismervény ellenében a képet megbizottam a következő napokban elviheti. Felkerestem Horváth Henrik asztalost, aki két rokokó szekrényt vitt el. Előadása szerint ez a gondnok tudtával történt és csak úgy hajlandó a szekrényeket kiadni, ha mentési fáradságáért jutalmat kap. Egyébként a szekrényeket szétszedett állapotban találtam és sok törmelékkel körülvette. Amíg a tulajdonjog tisztázva nincs, addig itt nem lehet semmit elérni azonkívül, hogy az Elhagyott javak biztossága nem veszi lajstromba a két, egyébként gyönyörűnek mutatkozó szekrényt.

Ezek volnának tehát az eredmények. Valószínűleg a legtöbb kastélyról csak ennyit lehet jelenteni, de itt mégis Széchenyi István kastélyáról van szó, és így valami módon mégis más mértéket kellene alkalmazni. Ugy vélem, hogy ha a kastélyt idegen tőkének ajánlanák fel, a gyönyörű parkkal egyetemben, pompás üdülőhelynek alakíthatnák át; addig is cserkészothonnak is megtenné. Legalább valamennyire rendbeszednék és a további pusztulást megakadályoznák...

Ami költségeimet illeti, mellékelem az elszámolást. Természetesen költségeimet egyáltalán nem fedezte a még rendelkezésre álló összeg, mert hiszen jóformán csak az uti költségre volt elég, míg élelmezésemre kénytelen voltam a magam keserves keresményét felhasználni.

Mikor kérem, hogy mindkét rendbeli elszámolásomat tudomásul venni és jelentésemre b[ecses] észrevételüket megtenni sziveskedjenek, maradtam igaz tisztelettel

[tintabélyegző: Sopron sz. kir. város múzeuma 1867]

Csatkai Endre
igazgató főőr

[gévelt; sk. aláírás tintával]

Az 1956-os forradalom utólag is jól érzékelhető, máig ható változást hozott Ausztria és Magyarország viszonyában csakúgy, mint Ausztria nemzetközi megítélésében és az osztrák polgárok önképének alakulásában. Utóbbit befolyásolta a felszámolásra ítélt Osztrák–Magyar Monarchia magterületeinek „életképtelen” kisállammá válása, a német birodalmisságban kiutat kereső, majd e birodalom náci formaváltozatának áldozatává váló Ausztria második világháború utáni helykeresése. A magyar–osztrák (határ menti) kapcsolatok az első világháború után mérgesedtek el annak ellenére, hogy a két ország kormányzati szinten egymás fontos partnerének számított. A második világháborút követően a nagypolitika volt feszültséggel terhes, miközben az ötvenes években a „vasfüggöny” lokális szinten a kommunikáció szinte minden formáját lehetetlenné tette. 1948 és 1953 között hidegháborús légkör uralkodott az osztrák–magyar kapcsolatokban. A nyugati határszakasz hermetikus lezárásával, 1949-től az aknamező telepítésével, 1950-től a drótakadály felhúzásával, majd a határövezet kialakításával a határ akadály-jellege kiteljesedett, a két oldal közötti kapcsolattartás gyakorlatilag lehetetlenné lett, számos megállapodás, amelyet előzőleg kötöttek, érvénytelenné vált. 1950-től a határ két oldalán élő lakosság közötti személyes érintkezés és a turistaforgalom szinte teljesen megszűnt, a határőrizeti szervek között pedig fegyveres határincidensekre is sor került. Ausztria polgári demokratikus irányú fejlődése révén mindazonáltal Magyarországnak közös és közvetlen határa lett egy szabad, független, nyugati demokráciaként működő országgal, ahol a közös határ túloldalán idővel nem fegyveres szovjetek álltak. Ennek hosszú ideig szinte csak a hátrányát érezték az itt lakók, volt azonban olyan történeti periódus, amikor előnnyé vált a térség határ menti fekvése. Az enyhülésre 1955–1956-ig kellett várni, azután pedig rövid idő múltán újra befagyott a közös határszakasz, vele együtt hűltek ki a kétoldalú kapcsolatok. Ausztria és Magyarország (az osztrák és a magyar társadalom) párbeszéde mégsem ott folytatódott 1956 forró ősze után, ahol az 1940-es évek végén abbamaradt.

1956 májusában a magyarországi Honvédelmi Tanács határozata nyomán megtörtént a műszaki zár aknamentesítése, de az osztrák–magyar határszakasz egy részén (északon Köpcsény, Kelénpatak, Dél-Burgenlandban pedig az Írott-kőtől Alsómedvesig/ [Großmürbisch]) már 1956 elejétől megkezdődött a műszaki zár elbontása. Az MDP PB által kezdeményezett – és a Varsói Szerződés tagállamaival nem egyeztetett – lépés eredményeképpen 1956. szeptember végéig 673-an kértek menedékjogot Ausztriában. Közülük 112-en szeptemberben hagyták el Magyarországot. A műszaki zár lebontását követően, még inkább azonban október 23-a után nagyon nagy részben a magyar menekültek befogadása és ellátása, a magyar népnek szánt adományok gyűjtése, és a külföldi segélyszállítmányok közvetítésében való osztrák részvétel formálta a kapcsolatokat.

Az osztrák közvélemény és a kormány – a marginalizált helyzetű kommunista párttagokat és szimpatizánsok kivéve – rokonszenvezett az októberi magyar forradalommal, miközben gondosan kellett ügyelnie arra, hogy az ország kényes nemzetközi helyzete ne váljon kritikussá. A magyarországi forradalom kirobbanásának napján még másfél esztendő sem választotta el az osztrákokat az 1955. május 15-i államszerződés kihirdetésétől, és néhány nap híján egy év telt el azóta, hogy az önállóság szovjet elismerése feltételeként semlegességi nyilatkozatot tettek, pontosabban szólva, hogy az osztrák parlament alkotmányba iktatta az Ausztria örökös semlegességéről szóló nyilatkozatot. Amikor 1955. október 25-én a Vörös Hadsereg és a szövetségesek csapatai megkezdték a kivonulást az országból, aligha gondolták az osztrák vezetők, hogy egy évvel később újabb szovjet invázió lehetőségével is szembe kell majd nézniük.

A bécsi kormánykörök a forradalom kitörésekor elsőként azzal a veszéllyel találták szembe magukat, hogy a magyar felkelők és a szovjet csapatok fegyveres konfliktusa esetleg átcsap a határ osztrák oldalára is. E mellett – alappal, vagy még inkább anélkül – egy másik problémával is meg kellett birkóznuk, nevezetesen, hogy az ellenőrizetlen határ és a rajta átvonuló tömeg ürügyet ad a szovjet vezetés számára, hogy Ausztriát az 1955. évi Molotov-féle alku felrúgásával megvádolja, és az ország semlegességét megkérdőjelezze. Mindeközben a szövetségi kormány számára súlyos gondot jelentett a határon átáramló tömeg ellátása, és az, hogy a menekültproblémát biztonságosan, emberségesen, és a nemzetközi konvenciókat betartva kezelje. Mindez komoly anyagi áldozatokat, logisztikai munkát és szívós diplomáciai erőfeszítéseket is követelt.

A szuverenitás visszanyerése, illetve a szovjetek távozása már 1955-től megnövelte nyugati szomszédunk vonzerejét a Rákosi diktatúrát elhagyók szemében. A forradalom első napjaiban még viszonylag kis számú magyar állampolgár lépte át az osztrák–magyar határt. A határ mentén élők közül sokan kihasználták a helyzet adta lehetőséget arra, hogy hosszú évek után ismét átlátogassanak Ausztriába, rokoni, baráti kapcsolataikat felelevenítsék. A valóságos országelhagyók első hullámában a kommunista erőszakszervezet és a pártapparátus funkcionáriusai keltek át a határon, részben a lincshangulat elől menekülve, részben azért, hogy az események végkimenetelét kívárlják. Többségük utóbb valóban visszatért Magyarországra. A szövetségi kormány belügyminisztere, Oskar Helmer október 26-án bejelentette, hogy Ausztria mindenki számára menedéket biztosít, függetlenül attól, hogy az illető milyen okból hagyta el a hazáját.¹ Ez jól illeszkedett abba a folyamatba, ami az osztrák menekült politika változását jellemezte 1945 és 1956 között. A második világháború után e téren még az etnikai szelektivitás érvényesült, és Bécs a befogadás, valamint az integráció során etnikai kritériumok szerint tett különbséget német (volksdeutsch) és a nem német anyanyelvű menekült között. A kétpólusú világ születésétől a menekültkérdés szélesebb nemzetközi összefüggésrendszerbe ágyazódott, és annak osztrák részről történt kezelése is a kelet-nyugati konfliktus logikájához alkalmazkodott.

¹ Gémes, Andreas: Deconstruction of a Myth? Austria and the Hungarian Refugees of 1956–57. <http://www.iwm.at/iwmauthor/andreas-gemes/> (2016.07.23.).

Megszűnt az ún. „DPs”,² illetve általában az „idegennyelvű menekültekkel” szemben alkalmazott addigi diszkrimináció, és megnőtt a kommunista rezsimiek elől menekülők iránti szolidaritás. Például Moszkva és Belgrád szakítása után a Jugoszláviából érkezők számíthattak szigorúbb elbírálásra, mivel a nyugati – vagyis az osztrák – megítélés szerint ők nem a politikai helyzet elől, hanem gazdasági érdekeiket követve menekültek el a hazájukból.) 1955 májusától a befogadó politika még liberálisabb lett, miután a „hivatalos Ausztria” – noha a kettő között semmilyen ok-okozati összefüggés nem állott fenn – a menekültek befogadásának politikáját a semlegesség származékaként kezelte. A nyugati és a népi demokráciák közötti rendszerellentétek, és Ausztria „térfélváltása” a kettévágott Európában abban is tetten érhető, hogy a politikai menekült státusz megadása elvált a személyes politikai üldöztetés tényétől.³

Ami azonban 1956 őszen és telén a magyar határszakaszon bekövetkezett, arra senki sem számított. A forradalom kezdetén számosan az osztrák vezetők közül valós lehetőségként számoltak a magyar átalakulás sikerével, ezért nagyobb menekülthullámra sem számítottak. Az akkor még szűk keresztmetszetű migrációs folyamat látva a belügyminisztériumban olyan „vészforgatókönyvet” dolgoztak ki, amely mintegy 6.000 menekült elhelyezését és ellátását tette lehetővé – röviddel később, csupán november 4-én hateresen menekültek át az osztrák-magyar határon, ami az osztrák hatóságokat teljesen meglepte.⁴ A második szovjet beavatkozás új helyzetet teremtett az osztrák-magyar határon. November 4. után a lakosság távozása Magyarországról tömeges menekülésbe fordult. Jóllehet az osztrák honvédelmi minisztérium október 24-én intézkedett a határ lezárásáról, az a forradalom napjaiban mindkét irányból könnyen átjárható volt. A nyugati magyar határ a következő hetekben a magyar nép exodusának helyszínévé vált. Az ország tömeges elhagyása 1957 januárjáig többé-kevésbé akadálytalanul folytatódott. A legtöbben a fővárosból távoztak a nyugati határon át, de nagyon magas volt a Nyugat-Magyarországról távozók aránya is. Miközben az ország lakosságának 4 %-a menekült Nyugatra, Sopron városára vetítve ez az arány elérte a 12 %-ot.⁵

1956. december 14-én a forradalom kitörésének kezdetétől összesen 131.961 menekült lépte át az osztrák-magyar határt. Közülük azonban számosan tovább is vándoroltak. December közepén Nagy-Britannia volt a legfontosabb befogadó ország, ahova akkorra 11.704-en érkeztek meg. Utóbbi korlátlan kvótát hirdetett a befogadásra,

² Displaced Persons. A DP kifejezést a német szóhasználat gyakran „Heimatvertriebene”, azaz a kitelepített, elűzött fogalmával jelöli mindazok esetében, akik a II. világháború végén, illetve a háború utáni kényszmigrációk során veszítették el otthonukat. 1945 után gyakorlatilag minden otthonától megfosztottat, deportáltat, kitelepítettet, menekültet, hontalan DP-ként tartottak számon a nyugati megszállási övezetekben.

³ Volf, Patrik-Paul: Der Politische Flüchtling als Symbol der Zweiten Republik. Zur Asyl- und Flüchtlingspolitik seit 1945. *Zeitungsgeschichte*, 1995/11–12. 415–435.

⁴ Prickler, Leonhard: Das Zusammenspiel staatlicher und privater Hilfsmassnahmen für die ungarischen Flüchtlinge in Österreich. Vom Traum zu Trauma. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*. Bd. 116. Eisenstadt, 2006. 219.

⁵ Gémes i.m.

csakúgy mint Németország, Franciaország és Kanada. Az Egyesült Államok az idő tájt 21.500 fő befogadásáról nyilatkozott, ami magasnak számított ugyan, de összehasonlítva Svájcjal, amely a méreteihez képest igen nagy számú menekült – 10.000 fő – befogadására tett ígéretet, nem volt kimagasló. Az amerikai adminisztrációs gépezet viszonylag lassan indult be. Dolláradományai (500.000 USD) mellett november folyamán az amerikai kormány a vízum megadásának előfeltételeként elsőként orvosi vizsgálatok elvégzésére és a szükséges védőoltások beadására alkalmas személyzetet állított munkába Salzburgban. Ugyanabban a hónapban nagyobb pénzbeli támogatás (20 millió schilling) csak a Német Szövetségi Köztársaságból érkezett.⁶ Franciaország 500.000, az ICEM (Intergovernmental Committee for European Migration) 650.000 schillinget utalt át az osztrák kormány számára.⁷ A befogadás költségei akkor már igen magasra rúgtak. Az osztrák diplomácia számára ezek a napok a támogatás (legyen az a letelepitési kvóták növelése, vagy anyagi segítség) keresésének jegyében teltek. Bécs megpróbálta az Európa Tanács segítségét igénybe venni, és a politikai támogatás mellé valamennyi nyugati nagyhatalomtól anyagi eszközöket is kért. Egyes külföldi nagykövetségek (például a brüsszeli osztrák misszió) adománygyűjtő akciókat szerveztek, és a kormány adományszámlát nyitott a menekültek ellátási költségeinek fedezésére, mely célra viszonylag hamar 20 millió schilling gyűlt össze.⁸ Ezen kívül az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1.000.000 francia frank támogatást különített el a szervezet reprezentációs keretéből, melyet az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága bécsi képviselőjéhez utalt át.⁹

Ezek az összegek tűzoltásra elegendőek voltak, de az Ausztriára jutó terhet – amely természetesen összehasonlíthatatlanul nagyobb volt bármely más országénál – érdemben nem enyhítették. Novemberben az osztrák vezetés még 20.000 menekült hat hónapra szóló ellátása alapján kalkulálta a költségeket, s azokat 162 millió schillingben állapította meg. Ennek azonban csupán az egyötöd része gyűlt össze a támogatásokból. A befogadottak száma ráadásul rövid idő alatt a többszörösére emelkedett. December közepén az érkezettek közül 61.222 fő hagyta el a szomszédos államot, több mint 70.000-en azonban továbbra is Ausztriában tartózkodtak 14 menekülttáborban. A számok és az arányok napról napra változtak. Az év végét nagyjából 68.000-en várták Ausztriában, és 85.000-en utaztak tovább más európai és tengerentúli országokba, illetve Dél-Afrikába és Izraelbe. Az osztrák tartományok természetesen nem egyenlő mértékben vették ki a részüket a menekültek elszállásolásából. Noha a belügyminisztérium menekültügyben illetékes, és a Bécsben működő követségekkel kapcsolatot tartó munkatársa már november kö-

⁶ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Archiv der Republik (AdR) Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten (BMfAA) Sektion II-pol. 1956. Kt. 403. Ungarn 3D. 520679, 520664. Sektion II-pol. 1956. Ungarn 3a-3c- Kt. 403.a. A menekültkérdés pénzügyi vonatkozásai. III. Amerikai segítség a menekülteknek. Feljegyzés, Bécs, 1956. november 19., november 20.

⁷ ÖStA AdR BMfAA Sektion II-pol. 1956. Kt. 403. Ungarn 3D. 520773. pol. 56. Kosten für die Betreuung der ungar. Flüchtlinge. Anfrage des Europarates, 1956. november 11.

⁸ ÖStA AdR BMfAA Sektion II-pol. 1956. Kt. 403. Ungarn 3D. 511190. pol. 56. A brüsszeli osztrák nagykövetség jelentése, 1956. november 7.; Prickler 2006. 19

⁹ ÖStA AdR BMfAA Sektion II-pol. 1956. Kt. 403. Ungarn 3D. 511190. pol. 56.

zépén jelezte, hogy Burgenlandban ki lehet tenni a megtelt táblát,¹⁰ a legtöbben nem itt, hanem Alsó-Ausztriában tartózkodtak. Ez nem meglepő, hiszen a tartomány területén, Traiskirchenben működött a legnagyobb osztrák befogadó tábor. A legtöbb menekült ezen kívül Felső-Ausztriában, Burgenlandban és Bécsben talált átmeneti szállást.

Az érkezők átlagéletkora 25 év körül volt, zömük szakmunkásként és mezőgazdasági munkásként dolgozott, és csupán 1/5 részük volt gyerek és nő. Az osztrák kormány részéről szinte azonnal felvetődött a kérdés: vajon hogyan lehet az osztrák gazdaság számára hasznossá tenni őket? A fejfájást az okozta, hogy a menekültek legvállalkozóbb, képzett és legaktívabb rétege volt az, amely leginkább hajlandó volt tovább utazni, és távolabbi országokban szerencsét próbálni. Ausztriában elsősorban azok maradtak, akiket koruk vagy egészségi állapotuk akadályozott a tovább jutásban. Akik az Egyesült Államokba akartak emigrálni, szintén nem mozdultak, mert az amerikai törvények csak az első befogadó államból érkezőknek biztosítottak menedékjogot. Washington ráadásul csak a szigorú amerikai egészségügyi előírások betartásával engedett be menekülteket, ami az oltalmat adók körében azt az érzést keltette, hogy majd az osztrák társadalomra hárul a gyengélkedők és a betegek eltartása.

A tengerentúlrá készülők mellett azok is Ausztriában várakoztak, akik bíztak a magyarországi helyzet javulásában, vagy reménykedtek még valamiféle kedvező fordulatban. A irántuk és a további érkezők iránt érzett szimpátia, a kezdeti eufória és lelkesedés idővel alábbhagyott. A tömegek fogadása az éppen csak emelkedni kezdő életszínvonal alapjait fenyegette. A lakosság nap mint nap szembesült a válságot kísérő adminisztratív kaósszal. Nem csupán a pénz hiánya okozott gondot, hanem az adományok és a humán erőforrások elosztása is átláthatatlan volt, a különböző segélyszervezetek (a Vöröskereszt, az Arbeitersamaritanerbund, a Máltai Szeretetszolgálat, a Volkshilfe, a Caritas stb.) koordinálatlanul végezték a munkájukat. November közepén a belügyminisztérium szerződést kötött a Vöröskereszttel és az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosságával, hogy december 15-től a 25.000 menekült gondozását, orvosi kezelését, ruhákkal való ellátását az említett szervezetek közösen végzik. Hasonlóan rájuk hárult az említett szervezetek tevékenységének összehangolása. November 5-én a belügyminisztériumban lefektették az ún. 10 UH (Ungarnhilfe) osztály működésének alapjait, mely idővel ellátta a menekültügyi központi koordinációs feladatait.¹¹

A kritikus hangok viszont egyre csak hangosabbak lettek az osztrák sajtóban. Az országban az 1950-es években a bruttó keresetek viszonylag jelentősen, de nagy eltérésekkel növekedtek. Egy átlagos munkás keresete 1950 és 1957 között reálértéken 46, egy alkalmazotté 67, egy tisztviselőé pedig 83 %-kal nőtt. Nem csupán a növekedés üteme, hanem a keresetek nominális értéke között is jelentős eltérések voltak, ami miatt a társadalmon belül feszültségek keletkeztek, de a lakosság helyzete egyenletesen javult.¹² A menekül-

¹⁰ ÖStA AdR BMfAA Sektion II. pol. 1956. Kt. 403. Ungarn 3D. 520527-pol. 56. Bundeskanzleramt für auswärtige Angelegenheiten. Magyar menekültek beáramlása Burgenlandba. Bécs, 1956. november 16.

¹¹ Prickler i. m. 23.

¹² A jövedelemtranszfer növekedését és egyúttal az osztrák gazdaság konjunktúris felfutását jól

tek ellátása komoly, mindazonáltal csak átmeneti problémát jelentett, ami mérsékelte a befogadással kapcsolatos korábbi lelkesedést, de valódi, gazdasági realitásból következő oka nem volt. A menekülteket ennek ellenére több helyütt emlegették „*ügynevezett menekültként*”. A jól képzett, jó egzisztencia-teremtő képességekkel és lehetőségekkel rendelkező bevándorlókat (orvosokat, mérnököket), akiket a lágerpszichózis is gyorsabb integrációra sarkallt, már a kezdetek kezdetén sem tekintették segélyre szoruló eseteknek. A szellemi foglalkozásúak száma azonban, mint említettük, viszonylag csekély, arányuk a teljes kivándorló népességhez képest hozzávetőlegesen 25 % volt.

A többség komolyabb beilleszkedési folyamat küszöbére lépett. Eltartásukról, életfeltételeik biztosításáról – ruházásukat, élelmezésüket, utaztatásukat egyaránt beleértve – az államnak kellett gondoskodni. Ennek a következménye az lett, hogy a tartóssá váló „átmeneti helyzet” nyomán egyes médiumok a hősből az osztrák jóléti állam élőködőivé degradálták a Magyarországról érkezett és Ausztriában letelepedett menekülteket.¹³ Julius Raab kormányának elemi érdeke volt, hogy Ausztria mint elismert menedékhely a „szabad, nyugati államok” közé soroltassa magát, de az is, hogy közben az otthoni hangulat ne romoljon tovább, és a menekült táborok se nyeljék feneketlen zsákként a pénzeiket, fenntartásuk mellett lépésenként hasznosítsák az érkezők munkaerő képességét és szellemi potenciálját. Ez természetesen egyelőre csupán elvi lehetőségként merült fel. A kormány próbált ugyan bizonyos összegeket elkülöníteni a helyben maradó magyarok osztrák gazdaságba történő integrálására, ám az ehhez szükséges források egyelőre teljességgel hiányoztak az államkasszából. A válság közvetlen enyhítését a kollektív nyugati felelősségviselés segítette volna elő. Ennek a korlátaira már utaltunk. Súlyosbította a helyzetet, hogy egyes befogadó országok maguk is próbáltak válogatni a menekültek között. Belgium például elsősorban fiatalokra és férfiakra tartott igényt.¹⁴ Az egyetemisták iránt különösen nagy volt az érdeklődés. A löweni egyetem a *Caritas Catholica*-val közösen ajánlott továbbtanulási lehetőséget magyar egyetemisták számára. Frederick William Deakin történész, az oxfordi egyetem rektor-helyettese, a Magyarországról sokat publikált, az országot kiválóan ismerő Carlile Aylmer Macartney, a Foreign Office Research Department magyar szekciójának egykori vezetője, az edinburgh-i egyetem professzora és Hugh Seton Watson (a politológus, történész Robert Seton Watson fia) a londoni egyetem tanára szintén felkereste a gyűjtőhelyeket száz magyar fiatal átvételének ígéretével.¹⁵ A kanadai Vancouverben a University of British Columbia közel kétszáz soproni er-

mutatja, hogy 1950–1957 között a jövedelmek összege 21.090 millió schillingről 53.690 millió schillingre, a levonások 2.686-ról 7.600 millió schillingre emelkedtek. Lásd: Löhne, Gehälter und Masseneinkommen in Österreich 1950-1957. In: *Monatsberichte des Österreichischen Institutes für Wirtschaftsforschung*. Beilage Nr. 58. XXXI. Jahrgang. Wien, Oktober 1958. 6.

¹³ Lásd: *Rásky, Béla*: „Flüchtlinge haben auch Pflichten.“ Österreich und die Ungarnflüchtlinge 1956. Vortrag im Rahmen einer Konferenz der Außenstelle Budapest des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institutes am 12. Oktober 1998 „Österreich – Ungarn? Und gegen wen?“ <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/BRasky1.pdf>. (2016. 07. 23.).

¹⁴ *Gémes* i.m.

¹⁵ ÖStA AdR BMfAA Sektion II-pol. 1956. Kt. 404. Ungarn 3D. Az osztrák belügyminisztérium feljegyzése,

dómérnök hallgató és 28 oktató számára biztosította a továbbtanulást – és persze a helyet a kanadai nemzetgazdaságban. A bécsi sajtóban arról is bőven lehetett olvasni, hogy az NSZK-ban a munkaerőpiaci igényeknek megfelelően történik a befogadás. Nyugatnémet cégek osztrák leányvállalatai valóban elküldték ügynökeiket a táborokba, hogy magyar munkaerőt keressenek a szükségleteik kielégítésére. Az első németországi transzportok meg is teltek kvalifikált, fiatal szakemberekkel. A különböző magánérdekeltségek mellett állami szervek, mint például a hamburgi munkaügyi hivatal is küldtek képviselőket – igaz, a németországi átmeneti táborokba –, hogy a munkaerő igényeket figyelembe véve válogassanak a menekültek között. Olyan egyedi esetekről is tudni lehet, hogy német ügynökök temperamentumos magyar táncosnőkkel kívánták frissíteni a szórakoztató ipar munkaerő-állományát, és rátermett „csárdáskirálynők” után fürkészték a kivándoroltak között.¹⁶ Az ENSZ illetékesei mindenesetre – kétségtelenül a bécsi vezetés nyomására – hatvan kormányánál jártak közbe a menekültek hangsúlyozottan különbségtétel nélküli befogadása érdekében.¹⁷

Eközben a Szovjetunióban és a magyar sajtóban is rendre olyan hírek jelentek meg, amelyek Ausztria amúgy is kényes helyzetét még bizonytalanabbá igyekeztek tenni. Ezek részben a repatriálás kérdését érintették. Hátterükben az állt, hogy magyar külügyminisztérium szóbeli jegyzékben követelte: az osztrák kormány gondoskodjon róla, hogy az október 23. után osztrák területre tévedt, és onnan „erőszakosan” elhurcolt gyerekek visszakerüljenek a szüleikhez Magyarországra. A jegyzék nyomán született szovjet hírügynökségi jelentést még november 30-án közölték a *Pravdában* és az *Izvesztyijában* is. A cikkek nyíltan emberkereskedelemmel vádolták meg Ausztriát.¹⁸ Az írások másik része a semlegesség megsértését vetette az osztrákok szemére, és fegyveres emigráns bandák, egykori horthysta politikusok és katonatisztek Magyarországra juttatásával vádolták meg az osztrák hatóságokat.¹⁹ Mindezek nyomán sokan aggodalommal latolgatták egy Ausztria elleni esetleges szovjet katonai akció esélyeit.

Igaz ugyan, hogy 1956 őszén minden eshetőséggel számolni kellett, de a szovjet beavatkozásról szóló híreszteléseket a fantázia világába kell utalnunk. Amerikai részről sem Eisenhower elnök, sem az alelnök, Richard Nixon nem tartott attól, hogy a magyarországi beavatkozás után a szovjet vezetés Ausztria újbóli megszállására vállalkozna. Vezető szovjet politikusok hasonló visszafogottsággal kezelték a kérdést. Valerian Zorin külügyminiszter-helyettes Norbert Bischoff moszkvai osztrák nagykövet tiltakozására távolságtartóan beszélt a sajtó és az „alárendelt szervek” által összeszedett információkról.²⁰ Josef Schöner, a bécsi külügyminisztérium politikai osztályának vezetője és Dimirij

1956. október 15. A leuveni egyetem rektorának levele az osztrák külügyminiszterhez, 1956. november 13.

¹⁶ Die Alten kommen später. *Der Spiegel*, 1956. december 5. 13–14.

¹⁷ ÖStA AdR BMfAA Sektion II-pol. 1956. Kt. 403. Ungarn 3D. 511190. 520770. pol. 56. Az osztrák külügyminisztérium távirata d.n., illetve James M. Reed ENSZ Főmegbízott jelentése, 1956. november 6.

¹⁸ A szovjet sajtó Ausztriáról. U.o. 511140. pol. 56.

¹⁹ Lásd: *Gecsényi Lajos*: Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956-1964. Magyar Országos Levéltár, 2000. 34. Iratszám: 4.

²⁰ U.o. 35. Iratszám: 5. Norbert Bischoff jelentése, Moszkva, 1956. november 3.

Sepilov szovjet külügyminiszter november 11-én New Yorkban az ENSZ főttitkárának társaságában tárgyalt egymással. Sepilov a megbeszélésen előhozakodott az Ausztriából Magyarországra tartó állítólagos fegyverszállítmányok ügyével. Schöber cáfolta, hogy az osztrák kormány akár fegyvereket, akár önkénteseket engedne át az országán. Jelezte, hogy a hatóságai ellenőrzik a Vörös kereszt gyűjtőhelyeit is, de semmiféle olyan szállítást nem észleltek, amely Ausztria semleges státuszán csorbát ejthet. Sepilov – akinek feltehetően megbízható információk álltak a rendelkezésére – ezt nem is vonta kétségbe, egyszermind cáfolta azokat a híreket, hogy a Magyarország nyugati határain szovjet csapatösszevonások zajlanak, és kijelentette: a Szovjetunió, amelynek eszé ágában sincs Ausztriát fenyegetni, messzemenően tiszteletben tartja az ország semlegességét.²¹ Sepilov a plenáris ülésen tartott beszédében utalt ugyan Ausztria érintettségére, sokat elárul azonban, hogy ennek során a sajtó információira és nem a szovjet külügyi vezetés saját ismereteire támaszkodott.

Moszkva számára az osztrák semlegesség tiszteletben tartása stratégiai eszköz volt a birodalom nemzetközi presztízsének erősítésében, másrészt azt a célt szolgálta, hogy nemzetközi kezdeményezései számára semleges partnert tartson fenn. (Ausztria ilyen szerepet játszott például a német, illetve a berlini kérdés kapcsán.) Ez nem akadályozta meg a kancellárt, hogy a szovjet nagykövet előtt energikusan cáfolja azokat a vádakat, melyek szerint Ausztria nem felel meg a vele szemben támasztott semlegességi elvárásoknak. Itt is elhangzott azonban, hogy a vádaskodások nem közvetlenül a szovjet vezetéstől, hanem a – kétségkívül irányított – szovjet és magyar sajtótól származtak. A kancellár mindazonáltal beszámolt azokról az intézkedésekről is, amelyeknek a célja a semlegességi feltételeknek való megfelelés volt. Ezek között szerepelt egy olyan védőzóna létrehozása, ahova a Bundesheer megakadályozhatta illetéktelenek belépését. A határ ellenőrzése osztrák részről már október utolsó napjaiban fokozódott, védve az ország neutralitását, Bécsben igyekeztek a nyitott határ látszatát is elkerülni, valamint a szabályok nemzetközi obszervációját lehetővé tenni. A zárt zóna felügyeletét a védelmi miniszter és a nagyhatalmak katonai attaséi ellenőrizték. Mindemellett az idegen útlevelek tulajdonosaira vízumkorlátozásokat vezettek be, megakadályozandó a korábbi emigránsok visszaszivárgását, korlátozták a menekültek politikai tevékenységét, és internálták a fegyverrel rendelkezőket.²² A Magyarországról érkezettek között többen azzal a titkosszolgálati megbízással érkeztek, hogy az emigránsok között besúgóhálózatot hozzanak létre. Az osztrák kormánynak nem voltak eszközei arra, hogy ezeket a személyeket az áradatból kiszűrje, ugyanakkor provokálni sem akarta a szovjeteket azzal, hogy nyugati, elsősorban az angol és amerikai szolgálatok ügynökei számára nyíltan biztosítja a határon átlépők ellenőrzését.²³

²¹ ÖStA AdR BMfAA Sektion II-pol. 1956. Kt. 403.a. Ungarn 3a-3c Ausztria állandó ENSZ képviselőjének távirata, New York, 1956. november 19.

²² ÖStA AdR BMfAA Sektion II-pol. 1956. Kt. 403.a. Ungarn 3a-3c Az osztrák külügyminisztérium távirata, 1956. november 11.

²³ *Report on Hungarian Refugees*. Central Intelligence Agency. Center for the Study of Intelligence. Studies Archive Indexes. Volume 2. Issue 1. https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol2no1/html/v02i1a07p_0001.htm. (2016. 07. 24.). d.n.

A fentiek betartásában azonban nem volt következetes az osztrák vezetés. November 3-án Helmer belügyminiszter személyesen kísérte el a Bécsből Budapestre tartó Kéthly Annát és a szintén emigrációban élő, politikailag aktív Szélig Imrét Sopronba, majd – miután a Nagy Imre-kormány tagjává kinevezett Kéthly már nem tudott kijutni a városból – másnap szintén személyes kíséretet biztosított számukra vissza az osztrák fővárosba. Helmer a MEFESZ soproni vezetőségétől tájékozódhatott a magyarországi helyzetről, és látva az utcákon uralkodó pánikot, szemernyi kétsége sem maradhatott afelől, hogy a menekültek száma az elkövetkező napokban viharos gyorsasággal fog növekedni. Az osztrák vezetés repülőjegyekkel, ruházattal, hazatérve pedig okmányokkal segítette az ENSZ new york-i palotájába tartó Kéthlyt és kísérőit. Mindeközben az államminisztert Sopronból kísérő MEFESZ-vezető, Bujdosó Alpár internálás helyett egészen Bécsig utazott pisztolyával a nadrágzsebében, mígnem szétszedte és a Szociáldemokrata Párt egyik irodai asztalfiókjában elhelyezte. Internálás helyett Kreisky külügyi államtitkár egészen a New Yorkba tartó repülőgépig kísérte az emigránsokat.²⁴ Ugyanez az osztrák vezetés ugyanakkor megkadályozta Nagy Ferenc beutazását Magyarországra, és közölte a State Department-tel, hogy emigráns politikusok beutazását nem tartja célravezetőnek, hacsak – amire kevés precedens akadt – nem magyarországi meghívóval a zsebükben érkeznek az Egyesült Államokból.²⁵

A példák sora folytatható, a kibontakozó kép finomra hangolása még inkább. A fentiekre azért hivatkoztunk, hogy lássuk: Ausztria számára új korszak kezdődött 1955-ben. Hosszú idő után ismét szabadon határozhatta meg saját politikai státuszát. Julius Raab kancellár a katonai semlegességgel nem kívánta politikai vákuumba vezetni országát. Nyilatkozataiban egyértelműen jelezte: külpolitikájának alapvetése, hogy Ausztria a semlegesség csorbítása nélkül a nyugati államok értékközösségéhez csatlakozzon.

Ausztria 1957 végéig mintegy 19 ezer magyart fogadott be. (Ennél többen csak Nagy-Britanniában, Kanadában és az Egyesült Államokban telepedtek le.) Önmagában ez a tény, és a probléma kezelése minden ellentmondásosságával együtt is az említett politikát tükrözte. 1956-1957 fordulója önmaga megítélésében, és a nemzetközi közösség előtt is erkölcsi sikert hozott Ausztria számára. Miközben önmagát a politikailag irreleváns „bevándorlási célország” helyett menekülteket befogadó országgént határozta meg,

²⁴ A közvélemény előtt is kevésbé ismeretes a soproni MEFESZ vezetőjének a küldetése. Bujdosót november 4-én választották a Kéthly Anna által vezetett küldöttség tagjai közé. A delegáció tagjai a Sopronba érkező Oskar Helmer osztrák belügyminiszter kíséretében hagyták el az országot. A csoport tagjaként találkozott többek között Robert Wagnerrel, New York polgármesterével, Averell Harimann New York-i kormányzóval és Dag Hammarskjölddel, az ENSZ főtitkárával. J.F. Dulles amerikai külügyminiszter sugallatára egyetemeken tartott előadásokat a magyar forradalomról. 1957 januárjában Kéthly Anna és Bruno Kreisky későbbi osztrák külügyminiszter, majd kancellár segítségével visszatért Bécsbe, ahol társaival megalakította a külföldi MEFESZ-t (UFHS). 1957 márciusától október végéig az UFHS titkárságának megbízásából Pakisztánban, Indiában, Taiföldön, Burmában, Indonéziában és Japánban próbált támogatókat szerezni a magyar ügynek. A részletekről bővebben: *Bujdosó Alpár*: 299 nap. Magyar Műhely Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 2003.

²⁵ ÖStA AdR BMfAA Sektion II-pol. 1956. Kt. 403.a. Ungarn 3a-3c 519.689-pol/56. A washingtoni osztrák nagykövetség távirata a kancelláriának, 1956. november 1.

kétségbe vonhatatlan tényé tette, hogy az ország katonai neutralitása nem jelent egyúttal ideológiai semlegességet. Az osztrákok a kényes helyzetben is egyértelműen foglaltak állást a magyarországi politikai, és a határaikon belül elmélyült menekült válság megoldásának ügyében. Önmagában az a tény, hogy Ausztria a magyarok jelentős része számára a jobb életminőséget kínáló demokratikus alternatíva útját jelentette, határozottan megerősítette és szimbolizálta is az ország nyugati orientációját. Az „aktív semlegesség” politikájának Raab kancellár által lerakott alapjaira épülhetett osztrák állam későbbi nemzetközi mediátori szerepvállalása, ami Bécs politikai pozícióját évtizedekig meghatározta. A magyar forradalom és annak tragikus vége sajátos módon segítette előre Ausztriát az ide vezető úton, azaz járult hozzá a szuverén osztrák állam politikai nagykorúvá válásának folyamatához.

Sz. Egyed Emma: Templom u. 12.

Bevezetés

A rendszerváltozás egy új korszak kezdetét hozta nemcsak az ország, hanem egyes településeinek életében is. Sopron jelentős társadalmi-gazdasági átalakulásában markáns szerepet játszott még az is, hogy földrajzi elhelyezkedésének megítélése módosult. A korábban periférikus fekvésű város kedvezőbb pozícióba került, mert felértékelődött a nyugati határ menti fekvés.¹ Ez pedig a népesség számára és összetételére is hatással volt. A megváltozott földrajzi-geopolitikai szerepkör folytán a város vonzása a közeli és a távolabbi települések irányába egyre határozottabban érvényesült. Sopron egyike lett az ország legvonzóbb településeinek, ami a népességszám gyarapodásában és a város belöldi migrációban játszott szerepének növekedésében is megnyilvánult. Elsősorban ezek a változások indokolják Sopron népesedésének és népességének vizsgálatát ebben a tanulmányban. De szükségessé vált ez azért is, mert a város népesedési kérdéseivel kevés tudományos munka foglalkozott az elmúlt évtizedekben és azok is többnyire csak érintőlegesen.² Habár ez egyáltalán nem tekinthető rendkívülinek, mert már a múlt században is azt írta Thirring Gusztáv, hogy meglepően kevés figyelmet kapott Sopron demográfiai folyamatainak részletes elemzése az azt megelőző időszakban.³ E folyóirat hasábjain is csak ritkán jelentek meg olyan írások (mint például Major Jenő posztumusz tanulmánya), amelyek a város népességével foglalkoztak valamilyen mértékben. Éppen ezért bizonyos fokig hiánypótló is ez az írás.

A tanulmány szerkezetileg öt részre tagolódik. A bevezetés után a város rendszerváltozás utáni népesedési folyamatának főbb sajátosságait tekintjük át. Majd részletesebben tárgyaljuk a harmadik fejezetben az 1989 óta a Sopronba be, illetve onnan el irányuló migráció fontosabb vonásait és következményeit az egyetemisták körében végzett kérdőíves tájékozódás tapasztalatai alapján. Ezután a város népességének minőségi ismérveit, demográfiai jellemzőit vesszük sorra. Végül pedig az összefoglalás következik.

¹ Ian Hamilton, F. E.: Re-evaluating space: Locational change and adjustment in Central and Eastern Europe. *Geographische Zeitschrift* 83 (1995), 2, 67–86.

² Jankó Ferenc: Szuburbán folyamatok Sopron térségében: a Lóverek átalakulása. *Földrajzi Értesítő*, 53 (2004), 3-4, 295–312; Jankó Ferenc – Tóth Imre: Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Szombathely, 2008; Major Jenő: Sopron város földrajza 1944. *Soproni Szemle* 45 (1991), 1, 32–54.

³ Thirring Gusztáv: Sopron népességének fejlődése és összetétele. *Statisztikai Szemle* 5 (1931), 407–453.

Népességszám-változás

Sopron, azon városaink egyike, amelynek múltja a legmesszebb nyúlik vissza, már a római korban is lakott volt.⁴ Az 1277-ben városi kiváltságokat kapott település kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően már akkor is vonzó volt a betelepülők (pl. kereskedők, kézművesek) körében. Nemcsak magyarok, hanem németek, osztrákok is megtelepedtek a városban, akikhez a későbbiekben más nemzetiségek (többek között zsidók és horvátok) szintén csatlakoztak.⁵ De a népesség legnagyobb hányadát a 14. századtól kezdve hosszú időn keresztül a német anyanyelvűek tették ki.⁶ Még 1930-ban is jóval felülmúlták a magyar anyanyelvűeket.⁷ A történelem során a város népességszámának alakulását leginkább a gyakran pusztító járványok, a természetes szaporulatot általában korlátozó demográfiai tényezők és a politikai események befolyásolták.⁸

Pontosabb adatok a város lakosságáról csak a 17. század végéről állnak rendelkezésre. 1680-ban 6000 főre becsülték a népesség számát, amely az 1678-79-es pestist megelőzően 8500 fő lehetett; ezzel a népességszámmal az ország legnépesebb városai közé tartozott abban az időben.⁹ A későbbiekben – a történelem viharos eseményei ellenére – a város népessége szinte folyamatosan gyarapodott. A KSH adatai szerint az első hivatalos népszámlálás idején már több mint 22 ezren laktak a városban, ami azt jelentette, hogy durván 200 év alatt majdnem megnégyszereződött a lakosság száma. A népesség gyarapodása az azutáni évtizedekben is folytatódott, s 1900-ban már csaknem 36 ezer főt mondhatott magának Sopron. A népességyarapodás szempontjából a 19. század utolsó harmada a város egyik legfontosabb időszaka (1. ábra).

A kedvező demográfiai folyamatokhoz a város gazdaságának (ipar, kereskedelem) fellendülése is hozzájárult, ami összhangban volt az ország kiegyezéstől tapasztalható nagyarányú fejlődésével, az iparosodás és az urbanizáció fokozódásával is. Sopron jelentősebb gyárai csak a 19. század végétől jöttek létre, mert sokáig „bűnös városnak” számított, ami miatt a korábbi gyáralapítási törekvések közül több megghiúsult.¹⁰ Továbbá annak is betudható a népességnövekedés, hogy Sopron és térsége centrum helyzetbe került a kiegyezés után és a gazdasága gyorsan kapitalizálódott. Segítette ezt a vasúthálózat kiépülése is.¹¹

⁴ Major 1991 i.m.; Thirring 1931 i.m.; Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Népesedés- és gazdaságtörténeti tanulmány. Sopron, 1939.

⁵ Jankó – Tóth 2008 i.m.

⁶ Kocsis Károly: Az Őrvidék mai területének etnikai térképe. MTA FKI, Budapest, 2005.

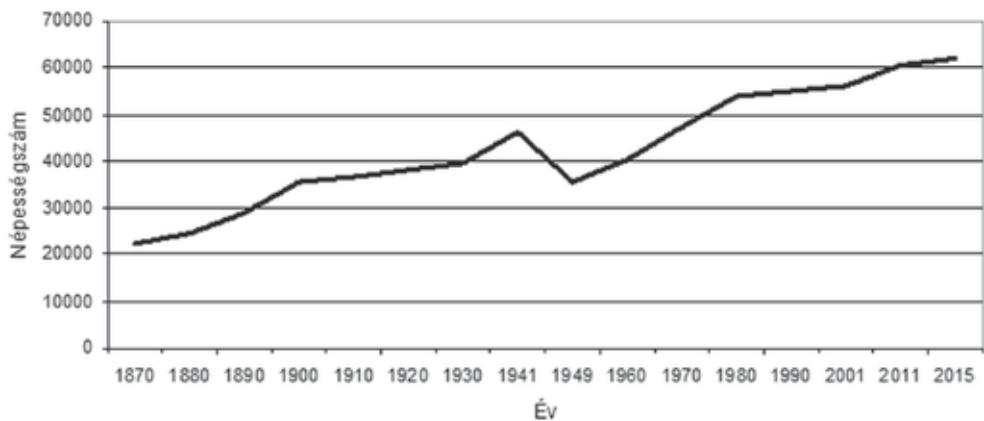
⁷ Thirring 1931. i.m.

⁸ Jankó Ferenc – Kücsán József – Szende Katalin (összeáll.): Sopron. Magyar Várostarténeti Atlasz 1. Sopron, 2010.

⁹ Thirring 1931 i.m.

¹⁰ Jankó – Tóth 2008 i.m.

¹¹ Csapó Tamás: A Nyugat-Dunántúl urbanizációjának sajátosságai a migráció aspektusából. In: Illés Sándor – Tóth Pál Péter (szerk.): Migráció. Tanulmánygyűjtemény I.. KSH NKI: Budapest, 1998, 239–245.

1. ábra. Sopron népességszáma, 1870–2015

Forrás: Népszámlálások megyei kötete. Demográfiai Évkönyvek.

A 19. század végi gyorsabb ütemű gyarapodást a 20. század elején egy lassúbb növekedés váltotta fel, miáltal 1900 és 1930 között alig négyezer fővel lettek többen a városlakók. Ez mindenekelőtt a vándorlási különbözet negatív értékéből fakadt, ami pedig a trianoni békekötés folytán a város földrajzi, geopolitikai pozíciójának a megváltozásával, a gazdasági fejlődés megtorpanásával magyarázható. Ez utóbbi annak is az eredője, hogy a határváltozás következtében fontos piacterületeket veszített el.

Az 1930-as évektől felélénkült a népességyarapodás, ami azzal indokolható, hogy addigra valamelyest „kiheverte” a város a korábbi időszak viszontagságait. A természetes szaporodás és a bevándorlás is kedvezően alakult. A gyors népességnövekedés azonban az 1940-es években megtört, aminek a háttérében a II. világháborús veszteségek és a nagyszámú németajkú lakosság kitelepítése állt.¹² Így több mint tízezer fővel csökkent a soproni lakosság száma 1941 és 1949 között, ami egyben azt is jelentette, hogy ez volt a hivatalos népszámlálás kezdete óta az első és egyetlen, s igen drasztikus visszaesés a népesség szaporodásában. A mélypont idején, 1949-ben már csak 35617-en laktak a városban.

A szocializmus évtizedeiben folyamatosan gyarapodott a népesség. Az 1950-es években elsősorban a természetes szaporodás (a magas születésszám az abortusztilalom miatt is) táplálta, az 1960-as években főleg a vándorlási különbözet, míg az 1970-es években a magas születésszám és a vándorlási többlet közel azonos mértékben. Sopron annak ellenére profitált az ezen időszakot jellemző tömeges vándorlásokból,¹³ hogy a lo-

¹² *Krisch András*: A soproni németek kitelepítése a szemtanúk visszaemlékezései alapján. *Soproni Szemle* 60 (2006), 411–426.

¹³ *Dövényi Zoltán*: A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statistikai Szemle* 87 (2009), 748–762.

kális gazdaság nem nagyon fejlődött. A határ menti, „vasfüggöny” közeli fekvés folytán kimaradt a nagy szocialista iparosításból és többnyire csak kisebb üzemek, gyáregységek létesültek, leginkább a textiliparban és az élelmiszeriparban. 1980-ban a népesség száma már megközelítette az 54 ezret. Ettől kezdve a II. világháború utáni leglassúbb népességyarapodás következett be, mindenekelőtt azért, mert a születések száma tovább apadt, miközben a halálozásoké nőtt. Ráadásul a vándorlási különbözet pozitív értéke sem volt számottevő. Ennél fogva alig 250 fővel lettek többen a soproniak 1980 és 1990 között, miközben az ország népessége 1981-től fogyni kezdett (1. táblázat).

Megnevezés	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás, ill. fogyás	Vándorlási különbözet	Tényleges szaporodás, ill. fogyás
1949–1959	8109	4373	3736	1757	5493
1960–1969	5436	4400	1036	5897	6933
1970–1979	8508	5239	3269	3565	6834
1980–1990	6279	6088	191	56	247
1991–2000	5831	6893	-1062	2154	1092
2001–2011	5709	6975	-1266	5639	4373
2012–2015	1593	2081	-488	2364	1876

1. táblázat. Sopron népmozgalma, 1949–2015

Forrás: Népszámlálások megyei kötetei. Győr-Moson-Sopron megye Statisztikai Évkönyve, Demográfiai Évkönyvek

A rendszerváltozás fordulatot hozott a város népesedésében. Egyrészt megtört a természetes szaporodás folyamata és a népesség – demográfiai értelemben vett – természetes fogyása kezdődött, mert az erősödő halálozások száma egyre markánsabban múlta felül a csökkenő számú születéseket. Másrészt ismét növekedésnek indult a vándorlási különbözet értéke, azaz a bevándorlók száma mind jobban meghaladta az elvándorlókat. Sopron már 1989 előtt is fontos migrációs célpont volt az országon belül, 1989 után viszont még jobban megnőtt a vonzása. S nemcsak országon belül, hanem a nemzetközi migrációban is egyre jelentősebbé kezd válni az utóbbi években. Ez alapvetően a földrajzi elhelyezkedésének a következménye, nevezetesen hogy az ország nyugati határa mentén található, és hogy közel van Ausztriához.

Az elmúlt évtizedekben a természetes fogyást a vándorlási többlet ellensúlyozta. Az 1990-es évtizedben azonban ez a többlet még nem érte el a 21. század első évtizedében tapasztalt értéket, ezért akkor kisebb mértékben nőtt a népesség. Ezzel szemben az ezredforduló után a jóval nagyobb vándorlási többlet folytán több ezer fővel emelkedett a lakos-

ság száma, s 2011-ben már meghaladta a 60 ezer főt, 2015 elején pedig elérte a 61.780-at. A város lakossága tehát annak ellenére töretlenül gyarapszik, hogy az ország egészében és nagyon sok településében folyamatosan apad a népesség. A soproni népességnövekedés fő forrásának ma már egyértelműen a vándorlási nyereség tekinthető. Nem véletlen tehát, hogy a 2011-es népszámlálás szerint a népesség 27 %-ának az előző lakóhelye nem Sopronban volt. (Érdekes tény az is, hogy akkor a népesség 14 %-a születése óta ugyanazon a lakcímen lakott a városban.) Arra, hogy jelenleg ténylegesen a lakosság hány százaléka nem helyi születésű, nincsen hozzáférhető publikált statisztikai adat, de minden bizonnyal nem éri el az 50 %-ot. Ez azonban nem volt mindig így. Például 1880-ban még az összlakosság 57 %-át tették ki a helyben születettek, amit akkor azzal indokoltak, hogy a város nem esik elsőrendű közlekedési útvonalba, ezért a bevándorlás szerényebb mértékű, mint más nagyvárosokban (pl. Győr, Pécs).¹⁴ Bár a későbbiekben átmenetileg lecsökkent 47,5 %-ra a helyi lakosok aránya, 1930-ban mégis ismét a lakosság túlnyomó részét (52,5 %-át) képezték.

További sajátossága a soproni népességnek, hogy a 19. század végén, a 20. század elején a nem helyi lakosok főleg a megyén belülről származtak (akik a helyi népesség 20–23 %-át adták) és csak kisebb részben (13–20 %) az ország más térségeiből.¹⁵ Az elmúlt évtizedek migrációs folyamatai folytán viszont megnőtt az ország távolabbi térségeiből, a megyén kívülről bevándoroltak aránya, s visszaszorult a megyén belüli migrációból származó népességé. Talán ebből is fakad a soproni és a nem soproni születésű lakosság közötti feszültség napjainkban, mert a bevándoroltak sok szempontból más kulturális és szociális háttérrel, más mentalitással érkeznek a városba. Azaz túl nagyok a különbségek a Sopronban élő helyi, illetve megyei születésűek és az ország más részeiből oda bevándorlók demográfiai, gazdasági, kulturális és műveltségi jellemzői között.

Migráció 1989 után és ennek következményei

A magyarországi migrációs kutatásokban, publikációkban a nemzetközi vándorlás jóval nagyobb teret kap, mint a belföldi vándorlás. Ez azzal is összefügg, hogy az előbbi hajtóerői mindig különböző sorsfordulókhoz, markáns politikai, gazdasági és társadalmi eseményekhez kapcsolódnak, miáltal látványosabb következményekkel is járnak, mint az utóbbi, ami sokkal tartósabb és mélyrehatóbb.¹⁶ Az országon belüli vándormozgalom nem tekint hosszú múltra vissza, mert csak a 19. század vége felétől kezdett jelentősebb méreteket öltetni.¹⁷ Az azóta eltelt évtizedek alatt a különböző társadalmi, gazdasági folyamatok hatására eltérő intenzitással zajlottak a népességmozgások az ország különbö-

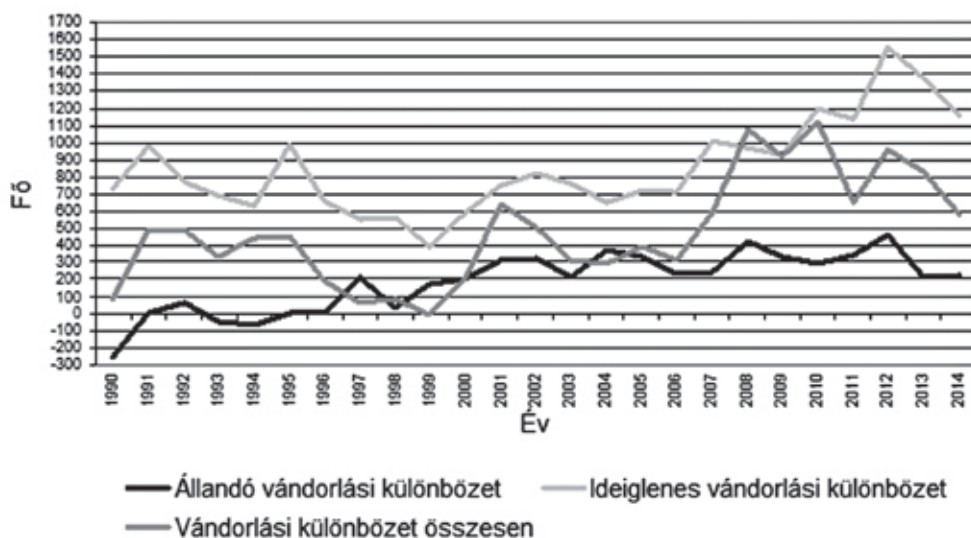
¹⁴ *Thirring* 1931 i.m.

¹⁵ *Thirring* 1931 i.m.

¹⁶ *Dövényi Zoltán*: A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. *Demográfia*, 50 (2007), 4, 335–359.

¹⁷ *Dövényi* 2009 i.m.

zö térségei, illetve települései között, valamint a településeken belül is.¹⁸ Sopron szintén bekapcsolódott a belföldi vándormozgalomba és a rendszerváltás idejére már jelentős előzménnyel rendelkezett a migráció terén. Általában a városba bevándorlók mindig (jóval) többen voltak, mint az elvándorlók. De a tényleges különbség közöttük nagymértékben függött az adott időszak társadalmi, gazdasági folyamataitól, illetve az aktuális politikai helyzettől is. Így a városnak mint migrációs célpontnak a „népszerűsége” is változott a különböző korokban. A rendszerváltozást megelőző évtizedek vándormozgalmának vonásai, a múlt ugyanis jelen van az utóbbi évtizedek migrációjában is. Azt is mondhatjuk, hogy az elmúlt negyedszázad migrációjának sajátosságai az előző korszakokban gyökereznek.¹⁹ (2. ábra).

2. ábra. Migráció Sopronban, 1990–2014
Forrás: Demográfiai évkönyvek

Sopron szerepvállalása a belföldi migrációban 1989 után is folytatódott, sőt meg is erősödött. Egyike lett azon városainknak, amelyek vándorlási nyereségre tettek szert 1990-től is. Ez pedig tartós befogadó jellegét támasztja alá. Ginter szerint az 50–100 ezer lakosú városok közül egyedül Sopron mutatott vándorlási nyereséget 1990 és 2006 között.²⁰ A magyar közép- és nagyvárosok 1979 és 2002 közötti migrációs trendjei alapján

¹⁸ Illés Sándor: A területi mobilitás volumenének változásai. Statisztikai Szemle, 73 (1995), 7, 543–556; *Uő*: A belső vándorlások alakulása és tényezői Magyarországon a XX. század utolsó évtizedeiben. KSH NKI: Budapest, 1998.

¹⁹ Dövényi 2009 i.m.

²⁰ Ginter Gábor: A belső vándorlások településhálózati jellegzetességei 1990-től napjainkig. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. Szeged. 2008. 245–254.

kialakított öt migrációs típus közül Sopron a „hektikus típusú” csoportba sorolható.²¹ Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az ebbe a csoportba sorolt városok migrációs görbéje „több szabálytalan hullámot” ír le, vagyis a vándorlási egyenlegüknek az alakulásában semmilyen trend nem figyelhető meg. A fő sajátosságuk, hogy egyik esztendőről a másikra nagy ugrások tapasztalhatók a görbéjüknek a futásában és „a mintegy két és fél évtized alatt többször is átlendülnek a vándorlási egyenleg 0 pontján, hol a pozitív, hol a negatív tartományban tartózkodnak.”²² A hektikuság Sopron esetében lényegében a pozitív tartományon belül figyelhető meg, ahol a vándorlási különbözet értéke gyakran nagy ingadozásokat mutat. Mindössze egyetlen esztendőben, 1999-ben volt negatív a vándorlási különbözet értéke, de akkor is csak csekély mértékben (-6) lépett át a negatív tartományba.

Sopron mint célállomás jelentősége különösen 2007 után nőtt meg. Amíg az 1990 és 2007 közötti időszakban többnyire 500 fő alatt volt a vándorlási különbözet értéke és az 1990-es évek második felében a 200 főt sem érte el, addig 2007 után már többnyire 800–1000 fő között volt. Ebből pedig az következik, hogy a bevándorlás volumene megnőtt az elmúlt szűk évtizedben, a nagy gazdasági, pénzügyi krízis óta. Az, hogy ténylegesen mivel magyarázható a vándorlás erősségének változása, milyen okok állnak a háttérben, szükséges a vándorlási egyenleg összetevőit alaposabban is megvizsgálni (2. táblázat).

A vándorlási különbözetet háromféle vándorlás (állandó vándorlás,²³ ideiglenes vándorlás,²⁴ visszavándorlás²⁵) határozza meg. Ezek abban különböznek a településen belüli vándorlástól (településen belüli átköltözéstől), hogy a vándorlók közigazgatási határt lépnek át és hosszabb távolságot tesznek meg.²⁶

A migrációs szakirodalomban jól ismert az a megállapítás, hogy a nagy történelmi fordulatokra szinte automatikusan növekvő térbeli mobilitással reagál a népesség.²⁷ Tulajdonképpen ezt várták a szakemberek 1989 után is, a valóság ellenben az volt, hogy csökkent az országon belüli mobilitás, ami alól csak az állandó vándorlás képezett kivételt bizonyos fokig.²⁸ Habár az országos tendenciák a vándorlás és a vándorlási hajlandóság csökkenését jelezték,²⁹ a soproni migrációs folyamatok azoktól némiképp eltértek, nem

²¹ Zábrádi Zsolt: A magyar közép- és nagyvárosok migrációs trendjei az elmúlt negyed században. In: Perczel György-Szabó Szabolcs (szerk.): 100 éve született Mendöl Tibor. Emlékkötet. Budapest. 2005, 161–177.

²² Zábrádi 2005 i.m. 169.

²³ Állandó vándorlás: az a lakóhely-változtatás, amikor a vándorló lakóhelyét felhagyva más településen levő lakást jelöl meg lakóhelyéül.

²⁴ Ideiglenes vándorlás: az a lakóhely-változtatás, amikor egyrészt a vándorló lakóhelyét fenntartva változtat lakást, s új lakását tartózkodási helyként jelöli meg, másrészt az, ha az egyik tartózkodási helyről a másik tartózkodási helyre költözik.

²⁵ Visszavándorlás: az a lakóhely-változtatás, amikor a vándorló tartózkodási helyét felhagyva a lakóhelyére tér vissza.

²⁶ Illés 1995 i.m.

²⁷ Dövényi 2007 i.m.

²⁸ Illés 1995 és Dövényi 2007 i.m.

²⁹ Illés 1995 i.m.; Kapitány Gabriella: A munkavállalási célú területi mobilitás jellemzői. Területi Statisztika

Év	Állandó		Állandó vándorlási különbözet	Ideiglenes		Visszavándorlás		Ideiglenes vándorlás és visszavándorlás különbözete	Vándorlási különbözet összesen
	oda-	el-		oda-	el-	lakóhelyre	tartózkodási helyről		
	vándorlás			vándorlás					
1990	620	870	-250	1382	652	486	882	334	84
1991	690	684	6	1410	436	383	869	488	494
1992	784	716	68	1245	480	460	802	423	491
1993	650	696	-46	1075	386	355	666	378	332
1994	706	766	-60	1116	482	139	266	507	447
1995	698	693	5	1495	503	282	831	443	448
1996	760	746	4	1137	479	510	978	190	194
1997	899	687	212	1002	450	428	1129	-149	63
1998	782	746	36	1043	477	412	926	52	88
1999	840	668	172	849	456	356	927	-178	-6
2000	890	686	204	976	380	370	965	1	205
2001	1046	732	314	1173	423	390	810	330	644
2002	1122	796	326	1335	512	304	950	177	503
2003	1104	890	214	1266	505	356	1020	97	311
2004	1137	759	378	1131	485	393	1122	-83	295
2005	1127	792	335	1224	501	378	1046	55	390
2006	1185	952	233	1296	589	340	969	78	311
2007	1214	972	242	1716	707	362	1023	348	590
2008	1317	891	426	1516	553	100	413	650	1076
2009	1182	853	329	1519	592	133	468	592	921
2010	1139	843	296	1775	579	136	517	815	1111
2011	1229	887	342	1882	745	364	1197	304	646
2012	1328	864	464	2333	779	455	1519	490	954
2013	1180	962	218	2113	739	347	1108	613	831
2014	1418	1190	228	2140	988	454	1255	351	579

2. táblázat. A vándorlás fontosabb adatai Sopronra vonatkozóan, 1990-2014

Forrás: Demográfiai évkönyvek

teljesen követték az országos trendeket. Az 1990-es évek első felében az állandó jelleggel elvándorlók száma jobbra meghaladta az állandó bevándorlókét, miáltal az állandó vándorlási különbözet értéke többször negatív lett, de pozitív értéke sem volt számottevő. Ez egyben azt is jelzi, hogy a város taszító hatása valamelyest erősebb volt a vonzásánál, amit valószínűleg a szuburbanizáció erősödése idézett elő, és ami az ország valamennyi nagyobb városi térségében megjelent.³⁰

Az 1990-es évek második felétől egyre inkább a város vonzó hatása kerekedett felül, miközben az elvándorlások száma is emelkedett. Majd az ezredfordulótól magas szinten stabilizálódott az állandó bevándorlók (1100–1200 fő/év) és az állandó elvándorlók száma (800–900 fő/év). Következésképp az éves állandó vándorlási nyereség 300–400 főben „állapodott meg”. Mindezek arra utalnak egyrészt, hogy a tartós helyváltoztatásra törekvő népesség mobilitása felerősödött az utóbbi időben. Másrészt, hogy az ország egészében az 1990-es években felgyorsult szuburbanizáció Sopronban csak kisebb mértéket öltött, ami a vándorlási egyenleg, mint a szuburbanizáció egyik elsődleges indikátora alapján is állítható.³¹ Ez a relatíve szerény érték valójában annak a következménye, hogy kezdetben a város „részben belterületi határának kitolásával, részben pedig egyéb – a szűken vett várossal nem összefüggő – belterületein, a közigazgatásilag hozzá tartozó településeken (Balf, Brennbergbánya, Sopronkőhida, Tómalom) elégítette s elégíti ki a magánszféra rendszerváltozás után robbanó lakásépítési igényét.”³² Ebből adódóan az 1990-es években a „szuburbanizáció” kihatásai a népesedési és a vándorlási adatokban kevésbé nyilvánulhattak meg. Hiszen akkor a szuburbanizáció elsősorban a város közigazgatási határán belülre koncentrált. De az azt követő időszakban már a város közigazgatási határán túlra irányuló, úgymond „valódi” szuburbanizáció is egyre jelentősebbé válhatott (pl. a város területének beépülése, zsúfoltabbá válása miatt), így az már tükröződhetett a vándorlási adatokban, illetve a környező települések (pl. Harka, Ágfalva) magasabb népességszámában is. Egyébként a városból való állandó elköltözések szélső értékeiből (668 fő 1999-ben és 1190 fő 2014-ben) is az elvándorlás erősödése látható. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a növekvő elvándorlás növekvő és nagyobb volumenű bevándorlással párosult 1990 és 2014 között, ami azt sugallja, hogy tetemes „lakosságcsere” zajlik a városban. A nagy kérdés az, hogy ez a „csere” hogyan hat a város népességének az összetételére, a demográfiai folyamatokra, valamint a munkaerőpiacra.

Az állandó vándorlást mozgató okok között – az országos tapasztalatokat alapul véve – csökken a munka szerepe, mert a munka miatt történő vándorlást egyre inkább kiváltja az ingázás.³³ Szintén kisebb relevanciájú a család és a lakás motiválta költözés,

1 (38) (1998), 5, 463–475.

³⁰ *Bajmócy Péter*: Újraurbanizáció szuburbanizáció mellett: új trendek Magyarország népességének belföldi migrációjában. In: Csapó Tamás – Kocsis Zsolt (szerk.): A közép- és nagyvárosok településföldrajza. Savaria University Press: Szombathely. 2009, 208–218; Dövényi 2007 i.m.

³¹ *Jankó* 2004 i.m.

³² *Jankó* 2004 i.m. 296.

³³ *Kapitány* 1998 i.m.

ellenben növekszik az egyéb és ismeretlen ok miatti vándorlás.³⁴ Ezen utóbbi „okok” a soproni állandó bevándorlóknál azt takarhatják, hogy azért költöznek a városba, mert közelebb akarnak kerülni a nagyobb valószínűséggel munkát és magasabb bért biztosító fejlett, szomszédos országhoz, Ausztriához. Így ezekben az esetekben nem a helyi munkalehetőségek képezik a vonzerőt, hanem a határon túli, nagyobb bért ígérő munkának a lehetősége, és az, hogy jó a város földrajzi fekvése. Mivel közel van az osztrák határhoz, ezért napi ingázással is megoldható az ottani munkavállalás. A magyar munkavállalók száma különösen Burgenlandban magas a történelmi múlt és a földrajzi közelség miatt. 2014 elején több mint 11.000 magyar dolgozott a legszegényebb osztrák tartományban.³⁵ A Sopronba bevándorlók és Ausztriában munkát vállalók egy része számára ez a fajta megosztottság (lakás Sopronban, munka Ausztriában) egyfelől bizonyos fokú túlélési, fennmaradási stratégiát képez. Másfelől az életük, a jövőjük megalapozását szolgálja, mert azért érkeznek a városba, hogy úgymond „megcsinálják a szerencséjüket”.

A Sopronba ideiglenesen bevándorlók éves száma nem érte el az 1500 főt, általában 1100–1200 fő között volt 1990 és 2006 között. Ám azt követően hirtelen megugrott néhány száz fővel a számuk, aminek az lehetett az oka, hogy a gazdasági válság folytán beszűkültek a hazai munkalehetőségek. S hogy nem állandó jelleggel vándorolnak be, annak több magyarázata lehet. Az egyik az, hogy – mivel nagyon valószínű, hogy az ország távolabbi részeiből érkeznek ide –, hogy a csekély helyismeret miatt először csak „felmérik” a lehetőségeket. Ha netán nem jönne be a számításuk, akkor viszonylag könnyen vissza tudnak menni oda, ahonnan jöttek. A másik az, hogy sokuk csak „átmeneti” megoldásnak tekinti az ideiglenes bevándorlást. Nem szándékoznak végleg áttelepülni, mert a családi, rokoni, baráti és egyéb kapcsolatok a távoli állandó lakóhelyhez kötik őket. S a harmadik ok az, ami részben az előbbivel is összefügg, hogy sokszor, még ha esetleg szándékukban állna is a „végleges” Sopronba település, azt a soproni magas ingatlanárak és a szűkös ingatlankínálat miatt nehéz lenne megvalósítani. Még akkor is, ha sikerül a lakóhelyen levő ingatlant értékesíteni. De sokszor az a legnagyobb gond, hogy az ottani házat, lakást nem tudják eladni és abból Sopronban nem tudnak hasonló adottságút, színvonalút venni. A Sopronba ideiglenesen beköltözők egy részét a helyi egyetemen tanulók teszik ki, akiknek tekintélyes hányada tanulmányai befejezése után minden bizonnyal máshol telepedik majd le.

A városba visszavándorlók száma mind az állandó, mind az ideiglenes jelleggel oda bevándorlók számához képest jóval kisebb. Többnyire 300–400 főt tettek ki évente, ami arra utal, hogy a várost elhagyók csak kismértékben térnek vissza. Különösen igaz volt ez a legutóbbi gazdasági válság idején. Ennél fogva a visszavándorlók kevésbé járultak hozzá a vándorlási többletkez. Arra vonatkozóan, hogy milyen okok motiválják a lakóhelyre való visszavándorlást a tartózkodási helyről, csak feltételezésekre támaszkodhatunk. A legvalószínűbb az, hogy családi (pl. nyugdíjba vonulás) és lakás természetű okai vannak

³⁴ Illés 1995 és 1998 i.m.

³⁵ Pogátsa Zoltán: A magyar–osztrák határtérség munkaerő-piaci folyamatainak alakulása az elmúlt 10 évben. NYME KTK: Sopron, 2014.

(pl. az öröklés folytán megüresedő hajdani szülőházba való visszatérés), semmint munkával, tanulással összefüggők. A Sopronból, mint tartózkodási helyről más településekre történő visszavándorlás mértéke szintén 2007 után erősödött fel.

A migráció különféle típusai alapján a Sopronba évente bevándorlók száma az 1990-es években 2200–2500 főre tehető. Az ezredforduló után tovább gyarapodtak és a válságot követően már 3000 fő fölé szökött fel a számuk. Ez lényegében a város éves népességszámának mintegy 5 %-át teszi ki, ami különösen azért tűnik soknak, mert az „öslakosság” azt érzi, hogy nagy a fluktuáció, hogy sok az „idegen arc”. Fokozza ezt az érzést az is, hogy közben többen el is mennek a városból. Mindezek eredőjeként pedig a mindennapokban a relatíve sok bevándorló jelenléte révén negatív következmények, illetve hátrányok is jelentkezhetnek, amelyek különféle feszültségek, konfliktusok forrásai lehetnek.³⁶ Néhány magyar nagyvárosi térség vizsgálatakor arra derült fény, hogy a friss bevándorlók és az ott élők között a megkérdezettek közel egyötöde tapasztalt ellentéteket, amelyek erősségét kettesre értékelték egy ötfokozatú skálán.³⁷ Ez is azt bizonyítja, hogy a bevándorlók és az „öslakosok” között vannak feszültségek, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. A migrációval összefüggő feszültségek kutatása egyébként a konfliktuskutatás egyik fontos szegmense.³⁸

A különböző tapasztalatok azt mutatják, hogy a bevándorlók demográfiai jellemzőikben, vallási, kulturális szokásaikban, mentalitásukban és életvitelükben számottevően különbözhetnek az ott élőtől, ami súlyos feszültségek, társadalmi konfliktusok forrása lehet, kiváltképp a szomszédsági viszonyban. A bevándorlók a lokális, illetve a regionális munkaerőpiacon is problémákat okozhatnak: megjelenésük ugyanis ronthatja az „öslakosság” elhelyezkedését és jövedelmi viszonyait.³⁹ Hogy ebből a szempontból mi jellemzi Sopront, ahhoz a helyi egyetemen tanuló hallgatók körében végzett kérdőíves felmérés tapasztalatai szolgáltatnak némi támpontot. A kilenc kérdésből álló kérdőívet összesen 31 diák töltötte ki 2015 őszén. A mintavétel kis száma és korlátozott reprezentativitása miatt az összesített eredmények fenntartással kezelendők és messzemenő következtetések levonására nem alkalmasak, a jelzésértékük viszont vitathatatlan. Mivel a megkérdezettek között soproni és nem soproni állandó lakóhellyel rendelkező diákok egyaránt voltak, ezért a tapasztalataik közötti különbségek is feltárulnak, amelyek szintén figyelmet érdemlőek. A nem soproni állandó lakosú tanulók részben Sopron közeli településeken (pl. Nagycenk, Kapuvár, Bezenye) laktak, részben távolabbi településeken (pl. Győr, Keszthely, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg).

³⁶ *Csizmadia Zoltán*: A társadalmi konfliktusok kutatásának elméleti megalapozása – új nézőpontok és kutatási irányok. *Magyar Tudomány* 175 (2014), 11, 1332–1345; *Váradi Zsuzsanna*: A magyar nagyvárosok és környéke kapcsolatának jellemzői empirikus vizsgálati eredmények alapján. In: *Bajmócy Péter – Józsa Klára – Pócsi Gabriella* (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok IX. Országos Konferenciája: Társadalomföldrajzi előadások*. SZTE TTIK: Szeged, 2009, 1–13.

³⁷ *Váradi* 2009 i.m.

³⁸ *Csizmadia* 2014 i.m.

³⁹ *Váradi* 2009 i.m.

Előjáróban megemlíthető, hogy a helyben, állandó lakóhellyel rendelkező diákok válaszai sokkal egyveretűbbek, mint a nem állandó helyi lakosoké, ami talán annak tudható be, hogy ők valószínűleg jobban és közvetlenebbül érzékelik a migráció következményeit. Tükröződött ez abban is, hogy az előbbieket (16 fő) közül 13 válaszoló szerint nőtt az elmúlt évtizedben a városba bevándorlók száma. Ellenben a 15 nem állandó helyi lakos közül „csak” 9 figyelte azt meg. Az állandó helyi lakosok szerint a bevándorlók a belvárost és a külső városrészeket azonos mértékben választják letelepedésre, míg a nem állandó helyi lakosok úgy vélték, hogy a bevándorlók a legjobban a belvárost preferálják. Azon kívül csak elvétve említettek egy-egy városrészt (pl. Lóverek, Ágfalvi úti lakótelep, Jereván-lakótelep).

Arra a kérdésre, hogy hallottak-e Sopronban feszültségről, konfliktusokról a betelepülők és a régi lakosok között, az állandó helyi lakosú diákok háromnegyede határozottan állította, hogy igen. Ezzel szemben a nem állandó helyi lakosúak többsége azt válaszolta, hogy nem, azaz nincs tudomása ilyen jellegű ellentétekről (ami talán nem is meglepő). A konfliktusok erősségét is erősebbnek vélték az állandó lakosok. Az ötfokozatú skálán 10 fő a 2-es és 3-as erősséget jelölte be, ami magasabb a Váradi Zsuzsa⁴⁰ kutatásai során a hazai nagyvárosokban tapasztaltnál. De akadt olyan válaszoló is, aki a 4-es vagy az 5-ös erősséget tartotta reálisnak. Ugyanakkor a nem soproniak jóval kisebb mértékűnek vélik ezeket a konfliktusokat (ami helyzetükből fakadóan nyilván érthető is), mert 3-asnál nem jelöltek nagyobb számot és többen a nullát is aláhúzták, amiből arra lehet következtetni, hogy szerintük egyáltalán nincs konfliktus.

A feleletet arra a kérdésre, hogy mi lehet a feszültség oka, többféle válaszlehetőség közül lehetett kiválasztani, de többet is meg lehetett jelölni és további okok felsorolására is lehetőség volt. A diákok túlnyomó része – lakóhelytől függetlenül – egyetértett abban, hogy a konfliktusok fő forrása az, hogy a bevándorlók más életmódot, életvitelt követnek. A másik leggyakrabban említett ok az volt, hogy más etnikumhoz (pl. roma népességhez) tartoznak, ami részben az életmódbeli különbséget is magyarázza. A 31 válaszolóból 7 fő szerint az is problémát okoz, hogy a bevándorlók szegényebbek, mint a helyi lakosok.

A kérdőíves felmérés folytán nyilvánvalóvá vált, hogy a konfliktusok jobbára koncentráltan jelentkeznek a városban. A helyi lakosok szerint főleg a belvárosban, a vasútállomás környékén, a Baross utcában, a Lackner Kristóf utcában, a nem helyiek szerint a belvárosban és a Jereván-lakótelepen a leggyakoribb a konfliktus. Annak okaként az agressziót, a provokatív magatartást (verekedésre, erőszakosságra való nagyfokú hajlandóság) és a roma lakosság nagyobb mértékű előfordulását sorolták. Bár a soproniakat a helyi és a nem helyi lakosok is úgy ítélték meg, hogy „befogadók, segítő szándékúak” a bevándorlókkal, mégis a válaszolók tekintélyes hányada (a helyiek közül 10 fő, a nem helyiekből 8 fő) nem támogatná a beköltözésüket a városba. Ezt elsősorban azzal magyarázták, hogy mióta a városba való bevándorlás nőtt, azóta rosszabb a közbiztonság, több a bűncselekmény. Másodsorban azzal, hogy a bevándorlók kevésbé iskolázottak, jobbára nem tehetősek és többnyire romák. Továbbá azért sem örülnének és fogadnák szívesen

⁴⁰ Váradi 2009 i.m.

ezeket a bevándorlókat, mert nem hajlandók beilleszkedni, illetve alkalmazkodni, azaz nem kívánják elfogadni a soproni „szokásokat, szabályokat”. Az is gond, hogy jónéhány bevándorló nem törődik a környezetével, sokszor szemetelnek és a viselkedésük is problémák tömegét veti fel, mert gyakran agresszívek. Összességében véve a válaszok szerint a beköltözők demográfiai ismérvei, magatartásuk, életvitelük és lakókörnyezetük több szempontból kedvezőtlen és számos konfliktus forrása a szűkebb szomszédsági viszonylatban és a tágabb települési környezetben egyaránt.

A vasútállomás az egyik fő színhelye a lokális társadalmi konfliktusoknak
(A szerző felvétele)

Szintén a Sopronba irányuló bevándorlással összefüggő problémákra mutatott rá egy alapvetően más céllal 2015-ben lebonyolított kérdőíves felmérés eredménye, amely 573 helyi lakos 25 kérdésre adott válaszára alapul.⁴¹ A megkérdezettek a 20 éves és idősebb helyi lakosság több mint 1,1 %-át tették ki, ami miatt a válaszok már mindenképp figyelmet érdemlőnek tekinthetők. A kutatás során kiderült többek között, hogy a válaszolók 13 %-a már nem érzi biztonságosnak a várost, és hogy a legfontosabb problémának a növekvő népességet és az erősödő bevándorlást tartja, amit a közlekedési nehézségek, az utak fokozott terhelése, a zsúfoltság követett. S harmadikként a gondok rangsorában a fokozódó etnikai feszültséget és a közbiztonság romlását nevezték meg. Mindezek következtében pedig úgy vélik, hogy romlik a település infrastrukturális ellátottsága és a szol-

⁴¹ Bertalan, Laura: Citizens' Perception of Urban Problems and Possibilities for Smart City Solutions. Case Study from Sopron, Hungary. E-conom 4. (2015) 1. 17-29.

gálatások színvonala, és hogy egyre kedvezőtlenebb a lakosság munkaerőpiaci, illetve elhelyezkedési lehetősége, valamint a lakókörnyezet állapota.

Népesség-összetétel

A népességszám gyarapodásával párhuzamosan a helyi népesség nemek, életkor, csaádi állapot és iskolai végzettség szerinti megoszlása is változott. Különösen azért, hogy az 1990-es évektől a vándorlási többlet biztosítja a népesség növekedését. Bár a Sopronban megfigyelhető folyamatok általában követik az országos trendeket, s azoktól csak kis mértékben különböznek, mégis akadnak olyan népesedési jellemzők, amelyek alapján a város ma is sajátos helyzetben van.

Hasonlóan az ország egészéhez a „hűség városában” is a nők vannak többen, ami nem ritkaság és nem új jelenség a város életében, mert már a legrégebbi, az 1770-es évekből származó adatok is nőtöbbletet mutattak.⁴² A részesedésük (52,3 % 2011-ben) szinte alig nőtt 1990 óta, annak ellenére, hogy a nők az állandó és az ideiglenes vándorlásban is aktívabban vesznek részt a férfiaknál a rendszerváltozás óta.⁴³ Tükrözi ezt az ezer férfira jutó nők számának 1085-ről 1096-ra való emelkedése is. Hozzájárulhatott ehhez még az is, hogy az idősebb korcsoportokban több a nő, mint a férfi. Például 2011-ben a 60 éven felüliek 60,4 %-át adták a nők Sopronban, míg az országos érték 60,9 % volt. A Sopronban valamelyest kiegyenlítettebb nemi arányra utal az is, hogy országosan több, 1106 nő jutott ezer férfira (3. táblázat).

Év	Nem		Ezer férfira jutó nő	Korszerkezet					Száz gyermekkorúra jutó idősök száma
	férfi	nő		0-14	15-39	40-59	60-69	70-X	
1990	26413	28670	1085	11460	20552	13736	5369	3966	81
2001	27097	29078	1073	8157	21605	15935	5047	5431	128
2011	28889	31659	1096	8457	22366	15994	7233	6498	162

3. táblázat. A népesség kor és nem szerint Sopronban, 1990-2011

Forrás: Népszámlálások Győr-Moson-Sopron megyei kötete.

A népesség elöregedése a rendszerváltozás után intenzívebbé vált, amit az öregedési index is jelez. 1990-ben száz fiatalokúra 81 idős (60 év feletti) jutott, 2001-ben 128, 2011-ben pedig már 162, vagyis húsz év alatt megduplázódott a száz 0–14 éves korúra jutó idősök száma. A legfőbb okként az életkilátások javulása jelölhető meg, ami a kedvezőbb életkörülményekre és egészségügyi ellátásra, valamint a jobb társadalmi-gazdasági

⁴² Thirring 1931. és 1939. i.m.

⁴³ Dövényi 2007. i.m.

környezetre vezethető vissza. 1990 és 2011 között a 60 évesek és annál idősebbek száma 38 %-kal nőtt Sopronban, ami közel 4000 fős többletet eredményezett. Továbbá a születések csökkenő száma is okolható az elöregedésért, még ha a 0–14 éves korcsoporthoz tartozók száma (300 fővel) nőtt is, ami a vándorlásnak tudható be. Szintén emiatt bővült a 15–39 évesek tábora, hiszen a vándorlók többsége általában a fiatalabb korcsoportokból kerül ki. Kiváltképp igaz ez az ideiglenesen vándorlókra, akiket az oktatásban való részvétel motivál.⁴⁴ Sopron lakosságának korstruktúrája abból a szempontból sajátos, hogy minden korcsoportban nőtt a népesség száma 1990 és 2011 között, kivéve az 1990-es évtizedet, amikor a 14 év alattiak száma csökkent, de azután már ez a korcsoport is gyarapodott a vándorlások révén. Ugyanakkor az ország egészében csak a 40 év feletti korcsoportokban regisztráltak növekedést az öregedés miatt az elmúlt bő negyedszázad alatt.

A vándorlás fokozódása a népesség családi állapotát sem hagyta érintetlenül, ami a leginkább a nőtlenek és a hajadonok számának erőteljes gyarapodásában nyilvánult meg az országos trendekkel megegyezően.⁴⁵ Húsz év alatt majdnem hétezer fővel lettek többben Sopronban. S ez nem véletlen, ugyanis a migrációba sokkal könnyebben tudnak azok bekapcsolódni, akiknek nem kell házastársról és/vagy gyermekekről gondoskodni, akik így „szabadabban” tudnak mozogni, illetve gyorsabban tudnak változtatni, ha esetleg az adott hely valamiért mégsem felel meg az igényeiknek vagy nem jön be a számításuk. Az elváltak csoportja szintén rohamosan gyarapodott (kb. 3500 fővel 1990 és 2011 között), részben talán azért, mert a bevándorlók között is több lehet belőlük, akik az új élet reményében keltek útra, részben pedig azért, mert a válások száma országosan is gyorsan nőtt 1989 után, amit a válás „divattá” válása is kiváltott. Mindezek ellenére a házások aránya (46 % 2011-ben) a legnagyobb ma is, habár 1990 óta (akkor 61,5 % volt házas) drasztikusan visszaesett a házasságkötések száma és a házasság népszerűsége Sopronban is. Azt szintén érdemes megemlíteni, hogy ezek az értékek 1920-hoz képest, amikor a város népességének alig egyharmada élt házasságban, jóval kedvezőbbek⁴⁶ (4. táblázat).

Év	Nőtlen, hajadon	Házas	Özvegy	Elvált
1990	10178	26876	3970	2594
2001	14638	24774	4517	4089
2011	17059	24115	4849	6068

4. táblázat. A népesség családi állapot szerint Sopronban, 1990-2011

Forrás: Népszámlálások Győr-Moson-Sopron megyei kötete.

Sopron lakosságának műveltségi szintje már a múltban is kiemelkedő volt, ami elsődlegesen fejlett és nagy múltú iskolahálózatával hozható összefüggésbe. Az írni-olvasni tudás szintjén igen előkelő helyet foglalt el a városok között a 19. század végén, a 20. szá-

⁴⁴ Dövényi 2007. i.m.

⁴⁵ Dövényi 2007. i.m.

⁴⁶ Thirring 1931 i.m.

zad elején.⁴⁷ Az örökölt jó iskolázottsági szint a rendszerváltozás után tovább javult. A legnagyobb mértékben (közel duplájára) a diplomások száma nőtt és az arányuk 9,7 %-ról 17,5 %-ra szökött fel 1990 és 2011 között. Ugyanezen idő alatt szintén számottevően szaporodott az érettségivel rendelkezők száma, miközben az írástudatlanoké és a csak 8 általánost végzettké folyamatosan zsugorodott. Sopronban a legutóbbi népszámlálás-kor a 7 éves és idősebb népességnek egy százaléka nem tudott írni-olvasni, és a népesség 97,5 %-a legalább általános iskolát végzett és 55,2 %-a legalább érettségizett. Az iskolázottsági szint javulásához az is hozzájárult, hogy az ezredforduló táján a helyi egyetem Közgazdaságtudományi Karral bővült, ami a közgazdász szakma rendkívül nagy népszerűsége miatt sok érettségizett továbbtanulót vonzott a városba, akik közül többen az egyetemet elvégezve a helyi diplomások táborát erősítették. Egyébként az új kar létrejötte és a hallgatók számának az óriási gyarapodása az országosan tapasztalt felsőfokú intézményhálózat kiszélesedésével és a felsőfokú oktatás tömegessé válásával függött össze. Ennek a következménye, hogy a városban főleg 2000 után ugrott meg (6300-ról 9800-ra) a diplomások száma. Az arányuk viszont még így sem érte el az országos átlagot (19 %). S az, hogy ezért a migráció is okolható, abból sejthető, hogy az azt megelőző népszámlálások idején a soproni diplomások részesedése (12,2 % 2001-ben, 9,7 % 1990-ben) alig maradt el az országos átlagtól. 2011-re azonban a nagy bevándorlás következtében romlott a népességben belül a diplomások pozíciója, dacára annak, hogy a számuk nőtt. Talán ezért is nagyon érzékenyek az utóbbi évtizedben a helyi lakosok a bevándorlók iskolai végzettségét, műveltségi színvonalát illetően. Ezért tűnik fel nekik, ha valaki nem az általuk „megszokott” módon viselkedik, ha nem tiszteli a helyi szokásokat, hagyományokat.

Megnevezés	1990			2001			2011*		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
Általános iskola 0 osztályát sem végezte el	399	365	764	386	327	713	311	277	588
Általános iskola 8 osztályát végzett	7389	9163	16552	5509	7015	12524	24238	26869	51107
Középiskolát végzett	4807	5822	10629	5637	7661	13298	12404	15889	28293
Felsőfokú iskolát végzett	2669	2265	4934	3303	3039	6342	4360	5495	9855

*A 7 éves és idősebb népesség iskolai végzettség szerint.

5. táblázat. A 7 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettség szerint Sopronban, 1990–2011

Forrás: Népszámlálások Győr-Moson-Sopron megyei kötet

⁴⁷ Thirring 1931 i.m.

Lehetséges, hogy ezért is tapasztalták a megkérdezett diákok azt, hogy a bevándorlók kevésbé iskolázottak (5. táblázat).

A felsőfokú végzettségűek nagyobb része nő. A „gyengébb nem” magas(abb) iskolázottsági szintjének szintén nagy hagyományai vannak Sopronban. Már a 20. század elején is elenyésző volt a két nem iskolázottsága közötti különbség, ami ugyancsak a város sajátos demográfiai vonása. S mivel alapvetően a család, a gyerekeknévelés a nőkre hárult, jó iskolázottsági, műveltségi szintjük révén a gyerekeik tudását, ismereteit is hatékonyabban tudták megalapozni. A 20. század végén, a 21. század elején Sopron népességén belül a nők fölényesen vezetnek mindegyik iskolázottsági szintet tekintve. Ez viszont napjainkban már nem annyira különleges, mert az ország egészében és sok városában (pl. Győr) is a nők magasabb iskolázottsága figyelhető meg.

A rendszerváltozás után a lakosság nemzetiség szerinti megoszlása is sokat változott, elsősorban a migrációval összefüggésben. Az ezredforduló óta ugyanis egyre többen lettek az egyes nemzetiségekhez tartozók, másfelől olyan nemzetiségek képviselői is megjelentek (pl. oroszok, vietnamiak), akik korábban nem fordultak elő a városban. Azt is fontos még előljáróban megjegyezni, hogy a népesség nemzetiség, illetve vallás szerinti hovatartozása önbevalláson alapul, ezért ezek az adatok nem tekinthetők pontosnak, teljes körűnek, csak tájékoztató jellegűnek.

A lakosság döntő hányada magyar nemzetiségű, bár tudjuk ez nem volt mindig így az elmúlt évszázadokban.⁴⁸ A II. világháborút követő magyarányú német kitelepítések után⁴⁹ a megmaradt hajdani és eredeti német lakosság a terjeszkedő magyarsággal vegyült, és 2011-ben már csak 1161 fő vallotta magát német nemzetiségűnek. Az asszimilációjuk tehát igen előrehaladott. Ennek ellenére a hazai nemzetiségek legnagyobb hányadát képezik a városban, akiknek a száma 1077-ről 2139-re emelkedett az ezredforduló utáni évtizedben, vagyis napjainkban az összlakosság mintegy 3–4 %-a nem magyar nemzetiségű Sopronban. A németek után a cigányok alkotják a második legnépesebb etnikai csoportot. Az önbevallás alapján csak 415-en éltek 2011-ben a városban (ami nagy valószínűséggel elmarad az életvitelük, életmódjuk, külső megjelenésük alapján ténylegesen cigánynak tekinthető lakosok számától). Ez az érték azonban így is több mint 3,5-szerese a 2001-ben jegyzettnek, és amihez képest ez óriási gyarapodás. S tulajdonképpen ebből fakadhat a felmérésben részt vett egyetemisták azon véleménye is, hogy a bevándorlók között „sok a cigány”. Akik ráadásul „feltűnő” magatartásukkal, sajátos életvitelükkel esetleg még inkább fokozzák ezt a vélekedést, vagyis „sok”-ként hatnak.

A hazai kisebbségek harmadik legnagyobb közösségét a horvátok képezik Sopronban, akiknek a jelenléte szintén hosszú múltra tekint vissza, a tömeges betelepítésük ugyanis a 16. században kezdődött a térségben.⁵⁰ 2001-ben még a második helyet foglalták el a németek után a nemzetiségek között, de a romák megelőzték őket 2011-re. Mos-

⁴⁸ Thirring 1931. i.m.

⁴⁹ Krisch 2006. i.m.

⁵⁰ Thirring 1931. i.m.

tanság kb. 300-an vannak, közel annyian, mint 1930-ban.⁵¹ A többi nemzetiséghez tartozók száma is nőtt, habár igen differenciáltan. Például a lengyelek és a románok több mint háromszor, a szerbek több mint kétszer lettek többen 2011-re, a számuk mégsem éri el – a románok kivételével – az 50 főt sem. Ez utóbbi elmondható más nemzetiségekről (pl. a bolgárokról, a szlovákokról, a szlovénekről) is. Az szintén a migráció intenzívebbé válásának tudható be, hogy az elmúlt években megnőtt a világ távolabbi térségeiből (Kína, arab országok, Oroszország, Vietnam) idetelepülők száma. Mindezek következtében napjainkban Sopron népessége jóval sokszínűbb, mint akár az ezredfordulón vagy az azt megelőző évtizedekben volt, aminek egyaránt lehetnek előnyei és hátrányai (6. táblázat).

Nemzetiség	2001	2011
magyar	51486	50611
bolgár	-	44
cigány	114	415
görög	11	14
horvát	130	294
lengyel	7	25
német	734	1161
örmény	1	12
román	23	84
ruszin	2	5
szerb	9	22
szlovák	18	32
szlovén	13	17
ukrán	15	14
Hazai nemzetiségek együtt	1077	2139
arab	2	16
kínai	1	15
orosz	-	21
vietnami	-	6
egyéb	1	127
nem válaszolt, nem ismert	4096	9334

6. táblázat. A népesség nemzetiség szerint Sopronban, 2001–2011
 Forrás: Népszámlálások Győr-Moson-Sopron megyei kötete.

⁵¹ Thirring 1931. i.m.

A lakosság vallás szerinti tagolódásában nem történt lényeges változás 1989 után. Alapvetően három felekezethez tartozik a népesség döntő hányada most is. A jelenleg is uralkodó vallás a római katolikus, amit a lakosság közel fele gyakorol. Jóval szerényebb a második leggyakoribb vallás, az evangélikus híveinek az aránya (5,3 %), pedig a 18. század végéig ez a vallás dominált, aminek „sorsa” szintén a kitelepítések folytán pecsételődött meg.⁵² A református vallás első hívei a 19. század elején jelentek meg, s a számuk az elmúlt évtizedekben is gyarapodott, de így is csak 3 % körüli a részesedésük. A zsidó vallást, melyet 1930-ban még 1850-en gyakoroltak, az ismert okok (a zsidóság üldözése és a holokauszt) miatt ma már csak néhányan vallják. A többi vallás (pl. ortodox, görög katolikus) híveinek a száma nem jelentős. Az országos folyamatokkal egyezően Sopronban is nőtt az ateisták és a semmilyen vallási közösséghez, felekezethez nem tartozók száma. A szekularizáció itt is felgyorsult az 1990-es évektől (7. táblázat).

Vallás	2001	2011
katolikus	38977	29217
ebből: római görög	38789	29007
	188	197
ortodox	21	49
református	1699	1844
evangélikus	3947	3197
izraelita	19	27
egyéb	309	741
egyházhoz, felekezethez nem tartozó	4540	6926
ateista	-	907
nem válaszolt, nem ismert	6663	17640

7. táblázat. A népesség vallás szerint Sopronban, 2001–2011

Forrás: Népszámlálások Győr-Moson-Sopron megyei kötete.

A népesség gazdasági aktivitása is módosult az elmúlt évtizedekben, mégpedig úgy, hogy a 20. század végén az erőteljes kedvezőtlen változások voltak a meghatározóak, míg a 21. század elején folytatódtak a korábbi kedvezőtlen folyamatok, de szerényebb mértékben. Az 1990-es években – elsődlegesen a markáns gazdasági változásokkal összefüggés-

⁵² Thirring 1931. i.m.

ben, amikor több nagyvállalat szűnt meg, szerveződött át⁵³ – Sopronban is csökkent az aktív keresők száma és nőtt a munkanélkülieké (közel háromszorosára), valamint az inaktívaké (több mint 2000 fővel). Ez utóbbi annak az eredője, hogy az idősebb elbocsátottak egy része nyugdíjba kényszerült. Az eltartottak csökkenése a születések visszaesésének tudható be. Az ezredforduló után viszont főleg a vándorlás intenzívebbé válása determinálta a gazdasági aktivitást. Az elmúlt évtizedben a több ezer fős vándorlási többlet nemcsak a foglalkoztatottak körének bővülését eredményezte, hanem az inaktívakét és az eltartottakét is. A leginkább azonban a munkanélküliek tábora gyarapodott 2001 és 2011 között, amihez az elhúzódozó gazdasági válság is hozzájárult, mert 984-ről 1885-re nőtt a számuk. A nagyobb hányadukat a férfiak tették ki, csakúgy, mint az eltartottakét. Az inaktívak között majdnem kétszer annyian vannak a nők, mint a férfiak, ami elsősorban magasabb átlagéletkoruk eredője. Az aktív keresők, illetve a foglalkoztatottak zömét a férfiak teszik ki, ami akár természetesnek is mondható a férfiak hagyományos családfenntartó szerepének köszönhetően (8. táblázat).

Megnevezés	Aktív kereső	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott
1990	24929	345	13166	16643
2001	23837	984	15736	14994
2001*	24461	984	15736	14994
2011*	26919	1885	16286	15458

* A foglalkoztatottak adatai (aktív keresők és a nyugdíj, gyés vagy nappali tagozatos tanulmányok mellett stb. dolgozók együttese).

8. táblázat. A népesség gazdasági aktivitás szerint Sopronban, 1990–2011

Forrás: Népszámlálások Győr-Moson-Sopron megyei kötete.

Az elmúlt negyedszázadban a lakosság foglalkozási szerkezetének változása szintén követte az országos tendenciákat. Csökkent a mezőgazdaságban és az iparban foglalkoztatottak száma, ami a legfőképp a két gazdasági ágazatban lezajlott radikális szervezeti, szerkezeti, tulajdonosi stb. átrendeződéseknek tulajdonítható, mellyel párhuzamosan nőtt a terciér szektorban dolgozóké. Sopron gazdasági életében és a lakosság foglalkoztatásában – az erőltetett szocialista iparosítás időszakától eltekintve – mindig is fontos szerepet játszott a kereskedelem és a közlekedés. A terciérizáció az ezredforduló óta is tart, habár az azt megelőző évtizedhez viszonyítva mérsékeltebb ütemben. A korábbi népszámlálások adatait alapul véve napjainkban a soproni foglalkoztatottak (kb. 27–29 ezer fő) közül alig 3–400-an dolgoznak a mezőgazdaságban, mintegy 6-8 ezren az iparban és a többiek (több mint 70 %) a szolgáltatásban. Rendszerint a tradicionális gazdasági

⁵³ Jankó Ferenc – Bertalan Laura: Egy sosem volt iparváros ipari öröksége: barnamezők Sopronban. Tér és Társadalom 23 (2009) 4, 1–26.

ágazatokban a férfiak vannak többen, míg a harmadik szektoron belül a nők, kiváltképp a kereskedelem, az oktatás és az egészségügy, szociális ellátás terén alkotnak túlsúlyt a női munkavállalók. Amennyiben a bevándorlás a jövőben is folytatódik, nemcsak a lokális, hanem a határ túloldalán levő települések munkaerőpiacán is gyakoribbak lehetnek a feszültségek a munkahelyért vívott verseny éleződése miatt. A tartósan alacsony munkanélküliség helyett rendszeresebbé válhat a magas és hosszú időn át tartó munkanélküliség. A foglalkozási szerkezetben ellenben nem valószínű gyökeres átalakulás.

Összefoglalás

Sopron népességszáma a kezdetektől mostanáig szinte folyamatosan gyarapodott. A rendszerváltozás óta ez az egyik olyan városunk (melyek száma igen kevés), amely szinte minden évben pozitív vándorlási különbözettel büszkélkedhetett. Napjainkban a város az egyik legvonzóbb célpontja a belföldi migrációnak, habár a nemzetközi migrációban is erősödik a szerepe. A növekvő bevándorlás az utóbbi évtizedben a népesség gyarapodásában is kiemelt szerepet játszik. A természetes szaporodás helyett ugyanis a természetes fogyás dominál ma már. Az intenzívebbé váló bevándorlás számos problémát is felvet, amelyre az egyetemi hallgatók válaszaiból leszűrt fontosabb tapasztalatok is rávilágítottak. Éppen ezért a tősgyökeres, illetve a helyi lakosság és a bevándorlók közötti konfliktusok, problémák számításba vétele és kezelése elengedhetetlen a jövőben. A nagyarányú bevándorlás a város népességének az összetételét sem hagyta érintetlenül. A főbb demográfiai jellemzők legfrissebb adatai arról tanúskodnak, hogy az elmúlt évtizedben kedvezőtlen trendek vették kezdetüket. Ez pedig hosszabb távon a város népesedési folyamataiban és a lokális népesség, a helyi társadalom összetételében is markáns változásokat indukálhat.

SOPRONI ARCOK

Rakovszky Zsuzsa | Turbuly Éva köszöntése

Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy a *Soproni Szemle* felkérésére én köszönhetem Turbuly Évát hatvanadik születésnapja alkalmából. Ha nálunk is szokásban lenne, hogy a szerző könyve elő- vagy utószavában a szerző felsorolja mindazokat, akik munkájában segítettek, akkor az én írásaim jelentős részében ennek a listának alighanem Turbuly Éva állna az élén.

Évát a levéltárban ismertem meg, ahol anyagot gyűjtöttem (és akkor annyit tudtam róla, hogy a kiváló költő, Turbuly Lilla nővére). Az általa vezetett levéltárnak igen sokat köszönhetek, könnyű volt hozzáférni minden szükséges anyaghoz, mind a régi napilapokhoz, mind a levéltár kiadásában megjelent forrásanyagokhoz. Például Faut Márk és Klein Menyhért 1526–1616-os krónikájához, amely rendkívül sokat segített egy ugyanebben a korban játszódó regény, *A kígyó árnyéka* megírásában. Vagy Schlachta Etelka 1840-es években írott elragadó naplójának köteteihez, ehhez az „életből vett” magyar Jane Austen regényhez, amelyből korábban, egy régi Soproni Szemlében már jelentek meg részletek, de mára a Levéltár támogatásával Katona Csaba a teljes anyagot sajtó alá rendezte. Éva hívta fel a figyelmemet Becht Rezső emlékirataira is, amelynek jóvoltából a századfordulós Sopron elevenedik meg egy költő érzékenységén átszűrve. Éva kulcsszerepet játszott két olyan munka megjelentetésében, a publikálás kiadói és anyagi háttérének megteremtésében, amelyek a soproni utcák, házak és emberek jobb megismerését segítik: a *Sop-*

ron házai és háztulajdonosai 1488–1939 című kötetre és Sopron város történeti atlaszára gondolok itt.

Kiadói tapasztalatai, széles körű olvasottsága és kiváló irodalmi érzéke adhatták az ötletet egy saját kiadó, az Artemisz könyvkiadó létrehozására. Ebben a vállalkozásban én is részt vehettem: lévén az írás magányos munka, igen jól esett együtt tervezgetni, kitálcálni, hogy mit is kellene kiadnunk. Éva energiája és lelkesedése nemcsak fordításokra, hanem saját munkákra is ösztönzött, például egy régi, kedves tervem megvalósítására, egy gyerekeknek szóló verses fűvészkönyv megírására. A kiadó célja az volt, hogy értékes, ugyanakkor nagyobb olvasói érdeklődésére számot tartó munkákat adjon ki, például olyan, nálunk kevésbé ismert, de klasszikusnak számító 19. századi angol szerzőtől, mint Elizabeth Gaskell, vagy egy korábban lefordíthatatlan Dickens-művet. Az érdemi munkát, a szervezést, a nyomdával való tárgyalást és a terjesztést természetesen Éva végezte. Eleinte jóformán teljesen családi vállalkozás volt ez a kis kiadó, vagyishogy leginkább Éva családjáé, mert Lilla is besegített a szövegszerkesztésbe, Éva nagyfia és nagylánya pedig a tördelésbe és egyéb számítógépes műveletekbe, de később Éva felfedezett egy nagyszerű illusztrátort, Lakner Zsuzsát, és egy kiváló fiatal fordítót is, Signorella Gabriellát, aki a Dickens-kötetet fordította.

Bár úgy tudom, Éva egy Zala megyei faluban, Gutorföldén nőtt föl, Zalaegerszegen járt gimnáziumba, és miután végzett az ELTE-n, oda is tért vissza, az ottani levéltárban dolgozott igazgatóhelyettesként 1990-ig, és csak ezután érkezett Sopronba, azóta, úgy tűnik, lelkes soproni lett belőle, és szenvedélyesen érdekli a város múltja. Gyakran előfordul sajnós, hogy fiatal korunkban elfelejtjük kifaggatni szüleink generációját a születésünk előtt történekekről, és később keservesen megbánjuk ezt a mulasztást. Éva ezt az elveszőfélben lévő múltat igyekszik megmenteni számunkra, amikor a *Soproni arcok* sorozatban életinterjúkat készít a város idősebb kort megért, ismert személyiségeivel vagy rokonaikkal, mivel, mint írja, „a történelmet leginkább egyéni sorsokon keresztül lehet megismerni”. Éva ezekkel az interjúkkal igen sokat tett és tesz azért, hogy azok is árnyaltabb és hitelesebb képet kapjanak a közelmúlt történelméről, akik akkor még nem éltek: Galavics Géza és Dávid Ferenc művészettörténészekkel, Kubinszky Mihálynéval, Házi Jenő leányával és unokájával, és másokkal készült beszélgetéseket olvasva emlékeink mozaikjaiból összeálljon a sok évtizeddel ezelőtti Sopron képe.

Sajnos, nem lévén sem történész, sem levéltáros, Éva kutatói munkásságát nem vagyok hivatva érdemben értékelni. A személyiségét viszont igen: bámulatosnak találom a műveltségét, a sokféle irányuló érdeklődését, szervezőkészségét, azt, hogy mer mindig valami újba kezdeni, érett fejjel új dolgokat tanulni, legyen az az olasz nyelv vagy az értékbecslés. Annyi fiatalos energia van benne, hogy bevallom, nagyon meglepett, amikor megtudtam, milyen „kerek számú évforduló” megünneplésére készülünk. A kitűnő költő, Mesterházi Mónika egy verssora jutott róla eszembe: ő egy másik költő-kolléga szintén kerek számú születésnapjára írt, és abban szerepel ez a sor: „huszonhét lesz hatvanadikán”. Ha jól tudom, Éva születésnapja december huszonegyedikén van, szóval kis változtatással én így alkalmaznám rá az említett verssort: „huszonegy lesz hatvanadikán”. Szívvel gratulálok, és még sok izgalmas munkával töltött évet kívánok neki!

Kutas László egyike azoknak az embereknek, akik számára Sopron a világ fontos helye.¹ Ugyan nem itt született, de gyerek- és kamaszkora meghatározó éveit töltötte a városban. Itt élte át gyerekként a bombázásokat, itt került be 1952-ben Ágoston Ernő rajziskolájába, ahol a művészet mellett élete társát is megtalálta. A főiskola elvégzése után első köztéri szobrai még kőből készültek, az önálló alkotás, az utazás lehetőségét azonban kispasztikaival teremtette meg. Mary Poppins, a bohóc fiú, a védjegyévé vált nőalakok Európa-szerte, sőt, azon túl is ismertté tették a nevét. A mindenkori örök lányok figuráiban a gyorsan illanó, mégis időtlen szépséggel, a pillanat örömeivel, egyben annak múlandóságával szembesíti közönségét.

1. kép. Kutas László a műtermében. 2016. október 27.

¹ Az interjú a 2015. április 16-án és 2016. október 27-én, Kutas László budapesti műtermében történt beszélgetések alapján készült.

Emléktáblái, mell- és egész alakos szobrai múltunk nevezetes alakjait, eseményeit idézik meg. A Holokauszt emlékmű, Deák Ferenc és az egyetem jeles professzorainak mellszobrai, a Városháza lépcsőjén álló Thurner Mihály polgármester hozzánöttek Sopronhoz, annak elválaszthatatlan képi elemei. Az utcákat, tereket járva összesen 46 alkotásával találkozhatunk a városban.

Kutas László ez év tavaszán lett 80 éves, amit észre sem vett volna, ha nem figyelmetetik a kerek évfordulóra. Teljes intenzitással dolgozik, mert a munka, a megbízás az, ami frissen tartja szellemileg és fizikailag. Irigylésre méltó ember, úgy él, hogy dolgozik, ahogy ő mondja: pizsmog.

Kíváncsi ember vagyok, sok minden érdekel, elsősorban az emberek. Kik voltak, honnan jöttek, mit akartak? Mit tettek le az asztalra? Érdekel a régi soproni társadalom. Milyen volt az élet a két háború között, a háború alatt és után? Még Dávid Ferenc javasolta, hogy Önt is kérdezzem meg erről, mert sokat tud a városról.

A két háború között még nagyon kicsi voltam, de 1936 óta rendszeresen előfordulok itt, annak ellenére, hogy tulajdonképpen nem vagyok soproni.

Budapesten született 1936-ban. Honnan a soproni kapcsolat? Egyáltalán, honnan jött Kutas László, kik voltak a felmenők? Arról hallottam, hogy anyai ágon az evangélikus teológia professzorának, Podmaniczky Pálnak a leszármazottja.

Holnap lesz a szörnyű nap, a születésnapom.² A család ünnepelni akar, én nem, nem érek rá ezzel foglalkozni. Podmaniczky Pál az anyai nagyapám volt, sajnos meghalt, amikor 13 éves voltam. A dédapám Podmaniczky Ármin volt, Frigyes³ testvére, akit Krúdy Gyula nevezett el Budapest vőlegényének. Nagyapám a második, késői házasságából született, édesapja ezt követően rövidesen meghalt. Mivel az édesanyja színésznő volt, a család, négy féltestvére csak megkésve, felnőtt korában fogadta be. A családi birtok már korábban elkopott. Nehéz gyermekkorra volt, annál nagyobb az érdeme, hogy a nehézségek ellenére nyelvtudós és nemzetközi hírű evangélikus teológiai professzor vált belőle, aki 18 nyelvet használt. Kiválóan tudott például finnül, fordított is ebből a nyelvből. Filozófiát és egyháztörténetet tanított. Még nem érettségizett le, amikor felvették a teológiára. 1949 őszén, 64 évesen halt meg Parkinson-kórban. Azt mondták róla: A Podmaniczky professzor a hentesnének is kezitsókolomot köszönt. Anyai nagyanyám, Vargha Ilona latin–magyar szakos tanár volt, az első egyetemet végzett nők egyike. Édesapja Vargha Gyula költő és statisztikus, Arany János barátja, a Tudományos Akadémia alelnöke. Egyik nagybátyám ezen az ágon Vargha Domokos író. Nagymama bibliaórákat tartott. Szigorú asszony volt, tartottak tőle! A templomban, ha prédikáció közben a tiszteletes vétett a nyelvhelyesség ellen, a nagymama szigorúan felnézett rá, és ő javított.

² Az első beszélgetés másnapján ünnepelte Kutas László a 79. születésnapját.

³ Podmaniczky Frigyes (1827–1907) politikus, író, várospolitikus, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alelnöke. Kiemelkedő szerepe volt Budapest fejlesztésében, világvárosi arculatának kialakításában.

Apai ágon több református pap volt a családban, a nagypapám, Kutas Bálint Török-szentmiklóson szolgált. Ott született 1895-ben az édesapám, Emil, aki Zuglóban lelkészkedett 1934-től 1962-ig. 41 évesen kötött házasságot az édesanyámmal, a nála 20 évvel fiatalabb Podmaniczky Mártával. Hat gyermekük született, én vagyok a legidősebb közülük. A Podmaniczky nagyszülők éltek Sopronban, gyakran vendégeskedtünk náluk. A Károlymagaslati úton állt a házuk, sajnos, már nem a család tulajdona. Kisgyerekként sokat voltam ott, a háború végét is Sopronban éltem át. Diákként a budapesti Lónyay utcai református gimnáziumba jártam hat évig, internátusban laktam. Ez bevett dolog volt akkoriban. Apánk felügyelő-bizottsági tag volt, a fiainak járt az ingyenes hely. 1952-ben kerültem Sopronba, a liceumba. Ennek több oka is volt. A pesti gimnáziumot államosították, én pedig Ágoston Ernő rajziskolájában – ahova Hertay Marika⁴ vitt el, egy szép nyári napon – 1952. július 25-én találkoztam a leendő feleségemmel, Hoffmann Henriettával. Ő ugyancsak „gyüttment”, Szentgotthárdon született, később Kolozsvárra kerültek. Édesanyja Melkből származott, otthon németül beszéltek. A háború végén Regensburgig menekültek a nyolcéves gyerekekkel. Hat hétig tartott az út, vonattal, hajóval, gyalog.

Sok interjúalanyom járta meg azt az utat a háború végén. Volt, aki leventeként, katonaként, más fiatal lányként.

A vele való megismerkedés is hozzájárult a soproni váltáshoz. A 3.a osztályban volt egy hely, oda vettek fel. 1987-ben derült ki, azért lett hely, mert valakit, név szerint Tóth Pistát kirúgták az ország összes iskolájából. A könyvben körülrajzolta Sztálin képét, és ráírta, hogy postarabló. Altatóorvos lett Németországban, ott találkoztam vele, teljesen véletlenül.

Teológus professzor nagyapa az anyai, református lelkészek az apai ágon. Ön mégis szobrász lett!

A papok közé azért művészek is keveredtek. A már említett Vargha Gyula és Domokos például. A legkisebb húgom fia⁵ és a felesége szobrászok. A felségem festő-restaurátor szakon végzett a Képzőművészeti Főiskolán, Bencze László és Bernáth Aurél voltak a mesterei. A festés mellett tíz évig a Szépművészeti Múzeumban dolgozott, táblaképeket, freskókat restaurált, többek között a Storno ház rokokó faliképeit. A nagyobbik lányom, Ágnes grafikus, emellett hegedül, énekel. Prágában él, három gyereke van. Az egyik lánya képzőművészeti főiskolára jár Ústí nad Labemben. A húga, Diana is elvégezte a Képzőművészeti Egyetemet, látványtervező, emellett tanít.

Visszatérve még a gyerekkorra, úgy tudom, a bombázásokat, az oroszok bejövetelet is Sopronban élte át.

Igen. Édesanyánk Sopronba vitt bennünket, azt remélve, hogy ott könnyebben vészeljük át a háború utolsó hónapjait. Sok mindent láttunk gyerekként, hosszú időt töltöttünk a

⁴ Hertay Mária soproni származású Munkácsy-díjas grafikus, a város díszpolgára.

⁵ Erős Ágost Koppány

pincében. Az egyik öcsém, Gabi traumatikus emléke, amikor anyánnkkal sétálva a hősi temető felett látta, hogy velük szemben egy rosszul öltözött emberekből álló, nagyon fáradt menetet hajtottak fegyveresek, és egy öregember összeesett. Két fiatal felemelte, a fegyveres rájuk szólt, letették. Az öreget a katona agyonlőtte, a többieket tovább hajtották. Az öcsémnek ez az emléke volt annak idején Winkler Barnával a balfi emlékhely tervezésekor folytatott beszélgetéseink kiindulópontja. Nekem is van egy emlékem. Amikor bejöttek az oroszok, a pincében „nyemecki szoldat”-ot kerestek. A télire eltett almákat egy polcon tároltuk, függöny mögött. Azt hitték, valaki elbújt mögötte, beleeresztettek egy sorozatot. Nagypám tudott velük beszélni, így később papírt kapott a városparancsnokságtól, ami némi védeltséget jelentett a számunkra. Később persze retorziók érték a családot a báróság miatt. Csatangoltunk a szétbombázott városban. Máig él bennem egy kép: a Zrínyi utcában, a romok között egy széttört akvárium az elpusztult, szétszóródott tengeri halakkal.

2. kép. A Kutas család az 50-es évek első felében

Milyen volt az élet a nagyszülőknél akkoriban?

Nagypapa 1949-ben meghalt. A nagynéném baráti körébe tartozókat ismertem. Meggyesi Jancsi volt az osztálytársam, a Schwartz család tagja. Tremmel doktorékat ismertem. Ottóval⁶ akkor találkoztam, amikor meghalt a nagynéném, Podmaniczky Zsuzsa, akinek a lakása most az én soproni szállásom. Az ő élete is kalandos volt. Etnográfusként végzett az egyetemen. A háború után még az óvodai dajkaságtól is eltöltötték. Idős korára a vasgyárból került újra a szakma közelébe, a Bányászati Múzeumba. Abban a kis közegben éltem, amely részben a rajziskolához kötődött, részben a nagyszüleimhez és a nagynénémékhez.

Nagypapám utolsó éveiben elhatalmasodott rajta a Parkinson-kór. Nagyon szelíd, kedves ember volt. Egy Thonet-fotelben ülve gépelte a szövegeit, amit felfedezett magának egy tojóstyúk. A nagypapa megvárta, amíg letojik, nem zavarta el. A tyúk ezután rendszeresen odajárt tojni a nagypapám helyére.

Milyen előjelei voltak a művészi pályaválasztásnak?

A háborús időszakban, a pincében tankokat, katonákat gyúrtam agyagból. A faragás úgy kezdődött, hogy valamivel később a Károlymagaslati úton, a nagyszülői ház közelében megfigyeltem valakit, Németh bácsit, aki egy gerenda padon szokott a saját kedvtelésére faragványokat készíteni. Ez megtetszett nekem, néztem, hogyan dolgozik, később én is kipróbáltam, hogy megy ez nekem!

A Lónyayban sokat farigcsáltam a pad alatt, rendszeresen megvágtam a kezemet. Komoly kellemetlenségem támadt, amikor egyszer a felügyelő tanár észrevette és elvette a készülő művet. Sokat jelentett Ágoston Ernő rajziskolája. Abból a társaságból talán csak két ember nem ment a főiskolára. Sulyok Gabit⁷ is ott ismertem meg. „Hosszi” bácsihoz⁸ akvarellezni jártunk. Ezzel telt az akkori életem, ahelyett, hogy sportoltam volna. Az érettségi idején még haboztam, hogy az orvosira vagy a Képzőművészeti Főiskolára jelentkezzem-e. Apám mindkét helyre szerzett protekciót, mivel az én származásommal abban az időben egyébként soha nem jutottam volna be a felsőoktatásba. A főiskolán korábban volt a felvételi, felvettek, így eldőlt a sorsom.

Kik voltak a mesterei a főiskolán?

Gyenes Tamás, majd Pátzay Pál, az akkori művészeti élet meghatározó alakja. Nem stréberkedtem, nem volt meghatározó mesterem. Az első három évben sodródtam, nem találtam a helyem. Azután az egyik nyáron, a művésztelepen egy, a tetük miatt kopaszra nyírt fiú volt a modell, portrét kellett róla készíteni. A többieknek nem nagyon tetszett, én belevágtam. Pátzaynak megtetszett a munkám. *Aha, maga viccel a szobrászattal! De*

⁶ Dr. Tremmel Ottó főorvos.

⁷ Sulyok Gabriella soproni származású grafikusművész.

⁸ Soproni Horváth József festőművész beceneve a diákok körében, ami magas termetére utal a művésztanár szülőhelyének i-zó nyelvjárási alakjában.

legalább csinált valamit – ezt mondta, és azután mindig jelest adott, a szobrot pedig állami vásárlással megvették. A sikerig azért még hosszú idő telt el!

Mikor döntött úgy, hogy szobrász lesz, nem festő?

Mindig szobrász akartam lenni. Nincs színérzésem, a festéknek büdös szaga van. A szobrászatnál formák vannak, meg por.

Mi történt a főiskola befejezése után? Hogyan kezdődött a művészi pályája?

Soroksáron tanítottam egy általános iskolában. Abban az időben ez így működött. Huszonöten voltunk az évfolyamon, tizenketten szereztünk művészdiplomát. Utóbbiak közül én voltam az egyetlen, aki a rajztanári képesítést is megszereztem, a szüleim kedvéért. 1955-ben kezdtem, 1960-ban fejeztem be a mesterképzőt. Abban az évben, aki megkapta a diplomát, egy évig 1000 Ft ösztöndíjat is kapott. Én a rajztanári diploma miatt ettől elestem, így tanítanom kellett. Rövid ideig tartott, 1962 végén végképp abbahagytam, közben hosszabb ideig szabadságon is voltam. Később, a Kisképzőben⁹ keramikus-ötvös diákokat tanítottam a 70-es évek végén, egy évig. Örömmel csináltam, de nem vagyok alkalmazottnak való ember. Végleg szabadúszó lettem, aki nagyon sokat dolgozik.

Mik voltak a bevételi forrásai? Kapott állami megbízásokat?

A főiskola után meghívták a végzett embereket egy-egy pályázatra. Aki felkapottabb volt, azt többször is. Bizonytalan dolog volt ez, évente egy-két megbízás, ha adódott. Ebből nem lehetett megélni, így faragást is vállaltam. Abban az időben kőszobrász vállalatok működtek, ahol kifaragták a nagy köztéri szobrokat, a Dózsát például. A szobrász megcsinálta kicsiben a tervet, ha elfogadták, a kivitelezés jelentős részét nem ő végezte, hanem a vállalat. Mivel nem volt elegendő munkám és pénzem, elvállaltam a saját szobraim kifaragását, amiért olykor többet lehetett kapni, mint magáért a szoborért. Méret és nehézségi fok szerint fizettek, a komplikáltabb feladatért többet. Én faragtam a bajai szobromat és utána a komlói Birkózókat¹⁰ is. Közben mindent megtanultam a gyakorlatban, ami a kőfaragáshoz kell. Sőt, abban az időben én készítettem el a körülöttem lévő terhes kolléganőknél a szobraikat is. Ők elvállalták, én megfaragtam helyettük. A legnagyobb ilyen munka Csikay Márta szegedi Tisza-szobra volt. Azokban az években ebből éltem.

Hogyan talált rá a kispasztikára?

Úgy kezdődött, hogy Törökszentmiklósról kaptam egy megbízást. Kútfigurát kellett csinálni egy parkba, egy kisebb életnagyságú, 130 cm-es bronz szobrot. Először egy napraforgós lányt akartam, az nem tetszett az illetékeseknek. Így kalapos lány lett belőle.

Mikor történt ez?

Viszonylag korán, a 60-as évek közepén-végén. Volt egy másik megbízásom is a paksi rendelőintézet elé, egy női figura, aki a csípőjén tartja a gyermekét. Egy évig kínlódtem vele,

⁹ Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium, Budapest.

¹⁰ *Vizbelépő*, Baja, 1962.; *Birkózók*, Komló 1966.

nem akart sikerülni. Egy 160 cm-es szoborhoz 40–50 kg gipsz kell, én elhasználtam vagy tíz mázsát. Tudtam, mit akarok, de nem volt jó. Polgár Ildikó kolléganőm azt mondta, miért nem teszek rá egy kalapot? A barokkos figurára merev kalap került, az sem tetszett. Bárdal formáltam a gipszet, dühömben a kalaphoz vágtam. Ahogy megtört a gipszet tartó drótháló, kialakult a hullámos szélű florentin forma, éreztem, így lesz a jó! Nívódíjat kaptam érte. Kiléptem a sablonból! Ahogy elfogadta a zsűri, éppen beadás volt a Képcsarnok Vállalatnál. Megcsináltam a *Tótágast*, a rácsra támaszkodó lányt a kalappal és még egy másikat. Így kezdődött! Annak a figurának, mozdulatnak a felszabadult karikatúráját formáltam meg, amivel annyit kínálódtem! És megvették!

3. kép. Kutas László Ágnes lányával 1970 körül

Rájött, hogy a függetlenség, a stabil egzisztencia egyik lehetséges útja lehet, ha a kisplasztikák felé fordul, mert önállóságot és kereseti lehetőséget kínálnak.

Soha nem gondoltam ezt így végig, spontán jött. Beadtam a Képcsarnok Vállalathoz néhány dolgot. Tulajdonképpen azért csináltam, hogy telefonálhassak... Akkor már itt,

a Lehel utcai házban dolgoztam, egy közös műteremben, ahol mindenki izgatottan telefonált a leadások után, bevették-e a munkáját. Hát én is beadtam valamit, a *Tót-ágast*. Bevették, jól fogyott. Már hívtak, elkezdtem a Képcsarnoknak dolgozni. Abban az időben évente két alkalommal lehetett kisplasztikát zsűriztetni. Le kellett adni a figurát, ha elfogadták, megcsináltatták bronzba, terrakottába, műanyagba. A másik lehetőség a művészi vásárlás volt ugyancsak évente kétszer, a múzeumok, közgyűjtemények számára. Ezekből a darabokból lett az első kiállításom 1971-ben a Madách Színházban. Újságcikk készült, lett egy kis ismertségem.

1974-ben rangos elismerésben részesült, ami nemzetközi ismertséget hozott.

Ez a firenzei Giorgio Vasari érem pályázat első díja volt, amire húsz ország négyszáz szobrásza pályázott. Van, aki máig irigyel érte, sokat köszönhetek ennek az elismerésnek! A ravennai Dante-biennále zsűritagságát, nemzetközi kapcsolatokat, amik hozzásegítettek ahhoz, hogy külföldi kiállításaim legyenek, utazhassak. Rájöttem a szolgálati útlevél titkaira, és a szobraimnak köszönhetően elkezdtem a világot járni, még jóval a rendszerváltás előtt. A 80-as években megfordultam Amerikában és Japánban, volt olyan év, amikor többet voltam odakint, mint itthon. Bejártam Európát.

4. kép. A Firenzei Biennalé győztes Vasari érme 1974.

Említette, hogy volt egy holland galériás, aki sokat segített ebben.

Igen, megtaláltuk egymást, egy eindhoveni magyar kiállításnak köszönhetően. Kiválasztotta két szobromat, amelyekből négyet adott el, vagyis rendelt még kettőt belőlük. A mindenható Artex képviselőinek az orra előtt beszéltek meg németül, hogy küldjenek meghívót. Akkoriban ez az állami cég közvetített a művész és a külföldi megrendelők között, nem engedték, hogy közvetlenül tárgyaljanak. Szerencsére németül nem értettek,

csak angolul valamennyire. A galériának minden évben volt két kiállítása, egy tavaszi és egy őszi. Hivatalos meghívót kaptam tőlük, ennek révén szolgálati útlevelet. Óriási dolog volt ez! Mindig vittem valamit, így lett mára százharminc féle kisplasztikám. Ennyi senkinek sincs. A szakmában van, aki szobrot készít, más kisplasztikát vagy érmeket. Én tulajdonképpen mindent csinállok: kis szobrot, egész alakosat, emléktáblákat. Eddig több mint hetven kő és bronz szobrom áll köztereken. De szeretem az érmeket is, nem csak a firenzei díj miatt. Huszonöt emlékpénz pályázatból tizenháromt nyertem meg. Az én munkám az Eötvös József-díj, büszke vagyok a kalapos Bartókra, az ezüst 500 forintosra. A legjobb éremnek közülük a Kőrösi Csomát tartom.

5. kép. Kőrösi Csoma Sándor emlékérmé 1984.

Sopronban eddig negyvenhat köztéri munkája látható.¹¹ A születésnap ünnepségen valamennyit végigjárták itteni barátaival, tisztelőivel. Személyes ismerősünkké vált a Festőkőznél Soproni Horváth József, a Városháza lépcsőjén Thurner Mihály. Az egyetem botanikus kertjében az egykori professzorok mellszobraival találkoznak az új és régi diákok, tanárok. Műveinek többsége emberábrázolás, bár vannak más témájú szobrai is.

Valaki egyszer azt mondta, a Kutas a szobraival kommunikál. Nem dicséretnek szánta, de ez egy jó mondat, tényleg ilyen típusú ember vagyok. Nekem az alkotás kommunikáció, ahogy az utazás is. Szeretek alakokkal dolgozni. Bányai József egykori évfolyamtársam és barátom mondta egyszer rólam: „A Kutas még úgy tud formázni, mint a régiek.”

¹¹ Részletes listájuk megtalálható Csiszár Ágnes összeállításában jelen számunkban.

Melyik volt az első soproni munkája?

Gombocz Zoltán emléktáblája a Líceum falán 1982-ben. Ezt követte Döbrentei Gábor táblája ugyanott 1990-ben. 60×90 cm-esek, ez a méret a legnagyobb, amit ki lehet önteni.

Időben meddig tart egy-egy mű elkészítése?

Sok mindentől függ. A Melanchthon tartott a legtovább, februártól októberig. Az evangélikus teológia udvarára készült, Fabinyi Tibor püspöksége alatt. Az ő apja még a nagyapámnál felvételizett, jóban voltak. A Kijevbe került Petőfire jutott a legkevesebb idő, három nap. Az első változat nem tetszett, leszedtem a vázról. Utána derült ki, hogy három nap múlva zsúri elé kell vinnem a szobrot. A határidő a legjobb műzsa, elkészültem vele.

Thurner Mihály talán az egyik legismertebb soproni szobra. A Városháza lépcsőjén kalapban, frakkban áll, pontosabban lép az 1921-es népszavazás emblematikus polgármestere. Sokszor látok előtte koszorút, virágot. Máskor gyerekek, turisták, ifjú házaspárok állnak be mellé egy fotóra. Honnan jutott eszébe így ábrázolni?

Kubinszky Mihály mondta: *A polgármester kalap nélkül nem polgármester.* A kalap és frakk jellegzetes viselete volt, a protokolláris eseményeken készült képeken többnyire ezekben látható. Igyekeztem azt a karaktert megmintázni, ami az emberekben él róla. Gipszből raktam fel, a fejét agyagból mintáztam.

Zalaiként örültem, amikor a róla elnevezett téren felavatták Deák Ferenc mell-szobrát.

A szobor eredetileg Zalaszentgrótra készült. Kubinszky Mihálynak köszönhetően került Sopronba.

Beszéljünk arról a két munkáról, amiért a Wiesenthal-díjat kapta 2012-ben. Balfról és a papréti Holokauszt emlékműről!

Balfra én kaptam a megbízást, a makettet együtt csináltuk meg, de az elkészült alkotás Winkler Barna munkája. A papréti Holokauszt emlékműre nagyon büszke vagyok, és az én munkám a papréti zsinagóga és a Templom utcai helyén álló ház falán lévő két emléktábla is. Márciusban szóltak, hogy júliusban avatni kell, nem volt sok idő. Sokat beszélgettem róla zsidó és nem zsidó barátaimmal. Felmerült egy priccsen fekvő sovány ember alakja, de megtudtam, hogy az ortodox zsidóknál tiltott az emberábrázolás. Winkler Barnával beszélgettünk arról, ha egy négyzetes alapra fölrakok egy függőleges formát, akkor az síremlék, ha oldalt teszem, akkor emlékmű, ha a szélére, akkor fal. Ebben kezdtem el gondolkodni. Az emlékmű kőből és bronzból készült, felakasztott ruhák a gázkamra előterének a falán. A láger őrei számozott akasztókra rakatták a halálra szánt emberek ruháit, a földre mellé a cipőiket, az egyéb holmikat. Azt a látszatot keltették bennük, fűrödni mennek. A Tórában 614 törvény van, így ez a szimbolikus szám jelenik meg a fogások felett. Héber betűket kerestem. Akkor említette valaki a Shma Israelt, ami a zsidó közösség legfőbb imája. Az első sorában ott a fohász: *Az Örökkévaló a mi Istenünk.* Volt a középkorban egy mártír rabbi, akit úgy égettek el, hogy belecsavarták a tórába, és víz-

zel locsolgatták, hogy lassabban égjen. A lelke az írás betűivel szállt fel a teremtőjéhez. A harkai lakatos mondta később, aki a – feleségem ötleteként – héber feliratot¹² formázó kerítést csinálta: *Lacikám, tudom ám, a betűk a füst, ami felszállt ezekből az emberekből, akik a kabátokban voltak.* A nejem zsákvászonból varrt kabátokat, vettem az ócskapiacon cipőket. Itt volt a Sulyok Gabi, bemártottuk gipszbe a kabátokat. Kicsit elrendeztük őket, felakasztottuk, megkötöttük. Kiöntöttük bronzból. Ennyi. Volt egy idős hölgy; aki Amerikából jött haza, hogy lássa az emlékművet, és kezet fogjon velem. Mert mindent kifejez, és köszöni szépen.

6. kép. A papréti Holokauszt emlékmű 2004.

¹² Áldott legyen az igazak emléke!

A felesége Hoffmann Henriette festőművész. Hogyan működik egy művész házasság?

Ő nem az a feleség, aki csodálja a párját és csak neki él. Előfordul ilyen, fordított felállásban is, amikor valakinek az a hivatása, hogy a házastársa művész. Nálunk mindenki csinálja a maga dolgát. A feleségemnek nagyon jó karakterérzéke van, néha megkérem, nézzen meg ezt vagy azt, de nem szól bele a munkámba. Ő is önállóan dolgozik, kiváló festő.

A gyerekek mindketten művészi pályára kerültek.

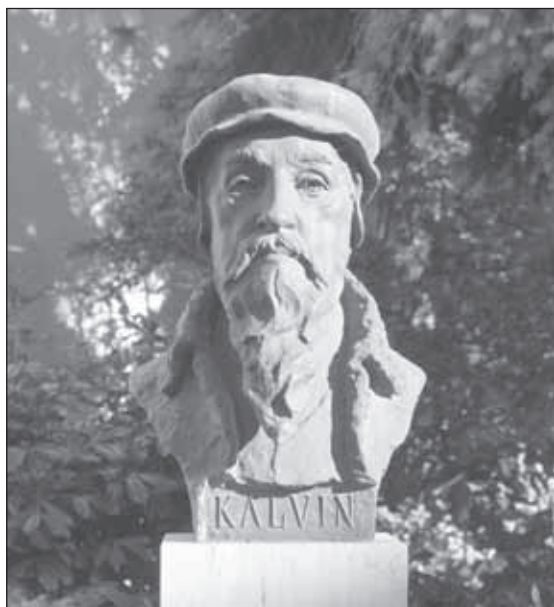
Diana sokáig ellenállt, a végén mégis látványtervező lett a Képzőművészeti Főiskolán. Előtte elvégezte a spanyol szakot.

Azt sejtem, hogy hobbija az utazáson kívül nincs, a munkája teljesen lefoglalja. Mennyit dolgozik naponta?

Változó, de sokat, és főleg éjszaka. A nappal elmegy az ügyek intézésére, erre-arra. Este nyolc-kilenc körül lehet igazán belelendülni, ezért gyakran alszom itt, a műteremben, ha a feleségem engedi. Nem kell utazni, késő éjjelig elpiszmozgok.

A megbízás az szent dolog, és egymás után jönnek a feladatok. Egyik hozza a másikat, az egri Gárdonyit például a Rákóczi. Miskolcon is több szobrom van, a padon ülő három lány minden, a városról szóló anyagban, ajánlóban, képeslapokon szerepel. Idén eddig négy mellszobrom készült el, most adták át az 56-os emlékművemet Piliscsabán. Így aztán nekem nem szabad megöregednem. Sok még a feladat!

Ehhez kívánunk jó erőt és egészséget a Soproni Szemle olvasói, és valamennyi tisztelője nevében!

7. kép. Kálvin János, Sopron, 2001

Gombocz Zoltán-emléktábla (bronz dombormű, 1982). A Berzsenyi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium és Kollégium falán (Széchenyi tér 11.) található a nyelvtudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja emléktáblája, amelyet a líceum fennállásának 425. évfordulóján Lőrincze Lajos nyelvész avatott fel.

Döbrentei Gábor-emléktábla (bronz dombormű, 1990). A Magyar Tudós Társaság megalapításának 200. évfordulóján avatták fel az iskola egykori diákja, a költő, királyi tanácsos, a társaság első titoknoká emléktábláját a Líceum udvarán.

Soproni Horváth József-mellszobor (bronz büszt, 1993, Várkerület 7.). A Rejpál-ház előtt található az „akvarell poétájának”¹ szobra, amely Horváth Bertalan, a művész fia, és a Soproni Városszépítő Egyesület összefogásából készült el. A mellszobrot az egykori tanítvány, Kutas László készítette és ajándékozta a városnak.

Dr. Vendel Miklós-emléktábla (bronz dombormű, 1996.). Születésének 100. évfordulóján avatták a Kossuth-díjas magyar geológus, petrográfus, geokémikus, hidrológus, egyetemi tanár, akadémikus emlékére lakóháza (Béke utca 14.) falán.

Botvay Károly-mellszobor (bronz büszt, 1997). Az erdőmérnök, egyetemi tanár, az erdészeti termőhely-ismerettan tudósának szobra a NYME Botanikus Kertjében áll. Születésének 100. évfordulójára készült el.

Sopronyi-Thurner Mihály-szobor (bronz, 1998). A jeles polgármester szobra a Tűztorony bejárata előtt, a Városháza jobb oldali árkádja alatt áll a Fő téren. Születésének 120. évfordulóján dr. Gimesi Szabolcs, Sopron egykori polgármestere avatta fel.

Murmann Sámuel-emléktábla (bronz dombormű, 1998. márc. 15.). Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc első soproni mártírja, az 1848-as Soproni Nemzetőrség VII. Líceumi Század parancsnokának szobra a líceum udvarán található.

Ráth Mátyás-emléktábla (bronz dombormű, 1999. ápr. 13.). Születésének 250. évfordulójára a Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerülete, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Sopron Megyei Jogú Város és a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) konferenciát rendezett és emléktáblát avatott az evangélikus lelkész, az első magyar nyelvű hírlap, a Magyar Hírmondó szerkesztője tiszteletére.

Modrovich Ferenc-mellszobor (bronz büszt, 2001). Erdőmérnök, egyetemi tanár. A szobor a NYME Botanikus Kertjében lett felállítva.

Kálvin János-mellszobor (bronz büszt, 2001. március 4.). A soproni református templom bejáratánál elhelyezett szobrot a művész, aki református lelkészek leszármazottja,

¹ László Gyula régész-történész elnevezése.

családi indíttatásból ajándékozta a városnak. Köszöntőt Szarka László, a Soproni Kálvin Kör elnöke mondott. (Fotója jelen számunk 462. oldalán, 7. kép)

Pröhle Jenő-emléktábla (bronz dombormű, 2001. jún. 23.). A könyvtáros, művelődés-történész, klasszika-filológus élete összefonódik a líceummal, amelynek diákja, tanára, igazgatója, végül könyvtárosa volt. Emléktáblája a könyvtár udvari falán található. Avatóbeszédet Sümeghy József lelkész, öregdiák és Lampérth Gyula igazgató mondott.

Apponyi Albert gróf mellszobra (bronz mellszobor, 2001. október 23.). A szobor Balfon, a Fő utca 27. alatt, a József Attila Művelődési Ház előtt áll. Apponyi az első világháborút lezáró trianoni békeszerződést megelőző béketárgyalásokra meghívott magyar küldöttség vezetője volt.

Winkler Oszkár-mellszobor (bronz büszt, 2002). Az Ybl-díjas építész, egyetemi tanár, az ország első vidéki tervezőirodájának vezetője szobra a NYME Botanikus Kertjében, emléktáblája a Frankenburg u. 6. alatt található.

Zetti Gusztáv-emléktábla (bronz dombormű, 2002. július 8.). A műgyűjtő, mecénás, ecetgyáros emléktábláját szőlőháza falán Kubinszky Mihály Széchenyi- és Ybl-díjas építész, egyetemi tanár avatta.

Mühl Aladár-emléktábla (bronz dombormű, 2002. november 16.). Akvarellfestő, zenész, zeneiskolai tanár, az akvarellfestés eredeti és egyéni utat járó művelője. Születésének 100. évfordulójára lakóháza falán, a Bécsi utca 20 alatt Winkler Barnabás Ybl-díjas építész avatta fel az emléktáblát.

Jankó Sándor-mellszobor (bronz büszt, 2003). Az erdőmérnök, főiskolai tanár szobra a NYME Botanikus Kertjében található.

Deák Ferenc-mellszobor (bronz büszt, 2003. december 18.). A politikus, államférfi szobrát a Deák-tér Csatkai Endre utca felé eső sarkán helyezték el. Sopron első díszpolgárának egyike volt, aki a reformkorban, nem sokkal Széchenyi Istvánt követően kapta meg a kitüntető címet. Avatóbeszédet Turbuly Éva levéltár-igazgató mondott.

Dr. Fodor László-mellszobor (bronz büszt, 2004). Az ábrázoló geometria tanszék vezetőjének szobra a NYME Botanikus Kertjében található.

Holokausz-emlékmű (emlékmű, bronz, mészkö, vas, 2004. július 14.). Az emlékmű a Papréten, az egykori városi gettó helyén található. 1944-ben innét szállították Auschwitzba a város csaknem 2000 zsidó vallású lakosát. 200-nál kevesebben éltek túl az ottani borzalmakat. (Fotója jelen számunk 461. oldalán, 6. kép)

Dr. Nikolics Károly-emléktábla (bronz dombormű, 2004. szeptember 17.). A gyógyszerész, egyetemi tanár domborművét a Fő téren, a Patikamúzeum előtt Nyíredi Szabolcs akadémikus, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság főtítkára avatta fel.

Walter Mihály-mellszobor (bronz büszt, 2004. október 10.). A Handler Nándor Szaképző Iskola egykori tanár-igazgatójának szobra a Vitnyédi sétányon található.

Maller Kálmán-emléktábla (bronz dombormű, 2004. október 23.). Sopron első református lelkészének a Református Lelkeszi Hivatal Maller-termében (Deák tér 2.) a Maller Kálmán Templom és Iskola Alapítvány, illetve a Soproni Kálvin Kör állítottak emléket.

Káldy József-mellszobor (bronz büszt, 2005). Erdőmérnök, egyetemi tanár, dékán, rektor, az Erdőgazdasági Tervező Iroda alapítója. Szobra a NYME Botanikus Kertjében található.

Dr. Stasney Antal-mellszobor (bronz büszt, 2005). Fémkohómérnök, ábrázoló geometriát oktató főiskolai tanár. Mellszobra az egyetem botanikus kertjében látható.

Dr. Friedrich Károly-emléktábla (bronz dombormű, 2005. január 30.). Az egykori Városi Mozi igazgatója, fotóművész, filmoperatőr, idegenvezető. A Színház utca 32. alatti szülőlház falára került a bronz dombormű születésének 100. évfordulóján.

Dr. Lampérth Gyula-emléktábla (bronz dombormű, 2005. június 6.). A Líceum udvarán található emléktábla az egykori igazgatónak állít emléket.

Németh Alajos-emléktábla (bronz dombormű, 2005. december 6.). Pap, püspöki tanácsos, középiskolai hittanár, lelkipásztor, több könyv szerzője. Emléktáblája az Orsolya tér 2–3. alatt, a Szent Orsolya Gimnázium homlokzatán található, ahol évtizedekig hittanár volt.

Rozsondai Károly-mellszobor (bronz büszt, 2006). A Vitnyédi sétányon található alkotás a Soproni Tanítóképző Intézet tanárának, később igazgatójának, az intézmény megszűnte után általános iskolai igazgatónak állít emléket.

József Attila-mellszobor (bronz büszt, 2006. január 22.). A Vasvári Pál utca 9. előtt, a róla elnevezett lakótelepen álló szoborral emlékeztek a költőre születésének 100. évfordulóján.

Verő József-mellszobor (bronz büszt, 2006. április 7.). Kohómérnök, egyetemi tanár, tanszékvezető, kutatóintézeti igazgató, az MTA tagja, a fémtan egyik megteremtője. Szobra a Verő József utca 1. előtt, az Inkubátorház Innovációs és Ipari park bejáratánál található.

Ágoston Ernő-emléktábla (bronz dombormű, 2006. június 8.). A festő, grafikus, rajzpedagógus jelentős alakja volt Sopron művészeti életének a 20. század első felében. A Liszt Ferenc Konferencia és Kulturális Központ falán elhelyezett emléktábla avatásán a Soproni Városszépítő Egyesület nevében Kubinszky Mihály professzor méltatta munkásságát.

Gábor Aurél-emléktábla (bronz dombormű, 2006. október 12.). Az új mentőálmás 2006. április 26-án került átadásra. A ház falán emléktáblát avattak dr. Gábor Aurél (1923–1976), városunk szülőtte, az oxyológia (sürgősségi orvostan) névadója és tudós művelője tiszteletére.

Kapi Gyula, D. Kapi Béla-emléktábla (bronz dombormű, 2007. március 4.). A mű Kapi Gyulának, a soproni tanítóképző intézet igazgatójának, és fiának, D. Kapi Béla püspöknek állít emléket. A kettős portrét Ittész János evangélikus püspök és Tölly Balázs líceumigazgató leplezte le az iskola udvarán.

Dr. Pollák Miksa és a neológ zsinagóga emléktáblája (bronz dombormű, 2007. július 3.). A rabbi és történész a Templom utcai neológ zsinagóga első, egyben utolsó vezetője volt. Főműve, a *A zsidók története Sopronban a legrégebb időkől napjainkig (1896)* fakszimile kiadásával egy időben avatták fel az emléktáblát az egykori zsinagóga helyén álló ház falán.

Dr. Mészáros Károly-emléktábla (bronz dombormű, 2008. július 6.). Az okleveles erdő-, útépitő- és üzemeltető-, tájrendező-, környezetvédelmi szakmérnök, általános rektorhelyettes emléktáblája a Nyugat-magyarországi Egyetem Erdővagyon-gazdálkodási Intézetében található.

Nemzeti irodalmi és történelmi emlékhely: Erőltetett menet (mészkő, 2008. július 4., Sopron-Balf). A nemzeti irodalmi-történelmi emlékhely Winkler Barnabás és Kutas László tervei alapján készült² Szerb Antal író, Halász Gábor esztéta, Sárközi György költő és sorstársaik emlékére. Tisztára csiszolt kövek együttese vezet föl az emlékoszlophoz, megállít, elmélkedésre szólít. A korábbi lebontott emlékmű megmaradt része, a nyitott könyv – Szerb Antal hitvallásával – a temető falába lett beépítve: „A szabadság nemcsak egy nemzet magánügye, hanem az egész emberiségé is...”

Dr. Takács Endre-emléktábla (bronz dombormű, 2009. október 23.). Az emléktábla a GYIK Rendezvényház (Ady Endre u. 10.), az egykori SOTEX kultúrház falán található. Dr. Takács Endre levéltár-igazgatónak, az 1956-os Ideiglenes Nemzeti Tanács elnökének állít emléket.

Földi Lőrinc mellszobor (bronz büszt, 2009. december 13.). Földi Lőrinc előbb a Széchenyi Gimnázium (1954–1964), majd az Óvónőképző Intézet igazgatója (1964–1970) volt. A mellszobrot dr. Vékás Lajos és Walter Dezső, az Alma Mater Alapítvány alapítója leplezte le a Vitnyédi-sétányon.

Dr. Bezzegh László-mellszobor (bronz büszt, 2010). A Kossuth-díjas tervezőmérnök, a Magyar Optikai Művek munkatársa, erdőmérnök szobra a NYMA Botanikus Kertjében található.

Kitelepítési Emlékmű (mészkő, 2010. május 12.). Hazánkban 1946 és 1948 között mintegy 185 ezer embert fosztottak meg magyar állampolgárságától és vagyonától, majd telepítettek ki a romokban heverő Németországba. Az evangélikus templom, a Bunker János Rajnárd köz 2. kertjében található alkotáson a felirat: „Mergitur, non submergitur.” Az emlékművet Krisch Magdolna, a Sopron és Környéke Német Kultúrklub elnöke és dr. Fodor Tamás, Sopron polgármestere leplezte le.

Dr. Cziráki József-mellszobor (bronz büszt, 2012. szeptember 14.). Az intézetigazgató egyetemi tanár, a Faipari Mérnöki Kar dékánjának szobra a NYME Botanikus Kertjében áll.

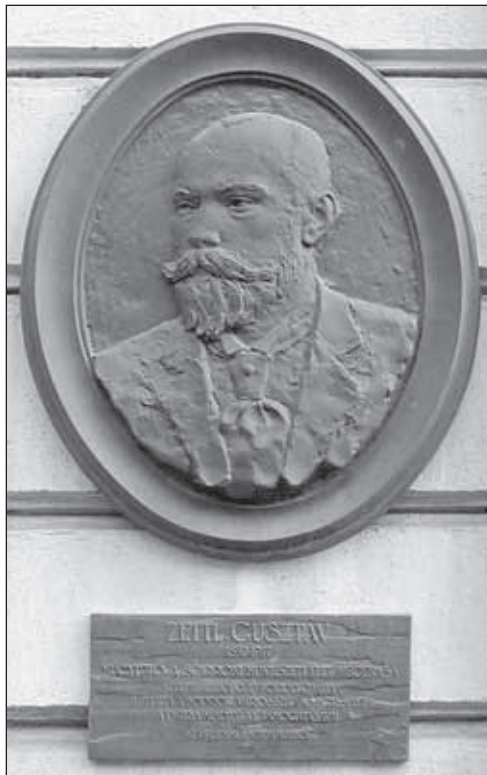
² A kőfaragó munkát Faragó János és Zsolt végezte.

Szakál Ernő-emléktábla (bronz dombormű, 2013. július 14.). A Munkácsy- és Műemléki Európa-díjas szobrász, kőrestaurátor születésének 100. évfordulóján egykori otthonának falán, a Vörösmarty utca 10. szám alatt helyeztek el az emlékező táblát, amelyet Winkler Barnabás építész avatott fel.

Boros Liána-emléktábla (bronz dombormű, 2014. július 13.). Az Új utca 18-ban lakott kislányt Auschwitzba deportálták, ahonnan soha nem tért vissza. A 373 fiatalos deportáltból a legkisebb 3 hónapos volt. A domborművet a Soproni Zsidó Hitközség Walter Dezső támogatásával készítette a jubileumi év alkalmából.

Dr. Pankotai (Iby) Gábor-mellszobor (bronz büszt, 2014. szeptember 9.). Erdőmérnök, egyetemi tanár, tiszteletbeli doktor, az Erdészeti és Faipari Egyetem oktatója, rektora, az Erdőmérnöki Kar dékánja. A szobor az egyetem botanikus kertjében található.

Dr. Gidai Erzsébet-mellszobor (bronz büszt, 2014. szeptember 10.). közgazdász, egyetemi tanár, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának alapító dékánja. A mellszobrot Faragó Sándor rektor, Kovács Árpád, a Költségvetési Tanács elnöke és Fábíán Attila dékán avatta fel a NYME Közgazdaságtudományi Kar épületének aulájában.

Zetl Gusztáv-emléktábla, 2002

Ez év júniusában az újságok hírül adták, hogy a köztiszteletben álló Sz. Egyed Emma szobrász- és éremművész eltávozott közülünk. Emlékezetünk a megdöbbenés pillanatait követve felidézte alkotásainak hosszú sorát. A képzeletünkben kibontakozó plasztikák nyomán csakhamar kedves, szerény és szeretetreméltó alakja is körvonalazódott előttünk.

Most, amikor megemlékezésül áttekintjük tevékenységét, elmondhatjuk, hogy személyisége és munkáinak jellege valóban szoros kapcsolatot mutat, tulajdonképpen azonosak. Alkotásainak egyik fő jellemzője éppen ez. A pályakép másik sajátossága rövid időn belül kiderült, nevezetesen, hogy különleges érzéke van az érmészethez, így a továbbiakban ez határozta meg munkássága nagy részét. Ezzel függhet össze, hogy – bár szakmai indulása hasonló volt szobrásztársaiéhoz – egyéni hangjának kialakulása sokkal tovább tartott. Az 1963-ban készített *Hárfázó* című érme még mestere, Pátzay Pál hatását mutatja, de a részletek finom kidolgozása és harmonikus összhangja már saját, kiforrott stílusát vetíti előre.

1. kép. Soproni gótika, 1973

A főiskola befejezése után több mint tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy megtalálja a számára fontos témákat és kifejezési formákat. A hetvenes évek elején jelentek meg azok az érmek, amelyben művészte kiteljesedett: belső és külső terek, épületek, illetve az érzékenyen kidolgozott éremfelületek. Az aprólékosan megmintázott, mégis monumentális hatást keltő munkákban az az építészeti emlékek egyszerre idézték fel a múltat és sugalltak méltóságot. Hatásukat azzal érték el, hogy a kidolgozott részletek sohasem

bontották meg a szerkezetet, sőt egymást kiegészítették, támogatták. A témakör egyik első megfogalmazása, a *Soproni gótika* (1973) mára a magyar éremművészet ikonikus darabjává vált. Később még számtalan érem született – többnyire sorozatok –, így a *Városom, Sopron* (1977), az andalúziai élményeket felelevenítő (1979), a *Régi orosz épületek* (1980), vagy a *Magyar műemlékek* (1981) című.

2. kép. Régi orosz épületek, 1980

3. kép. Boldvai templom szentélye, 2011

Épületeket ábrázoló munkái 1995 körül új lendületet kaptak, ekkor készültek a soproni sorozat új darabjai (*Mária-kút*, 1995), továbbá a *Csarnoktemplom Salzburgból* (1995). Míg a soproni részletek, a korábbiakhoz képest, grafikus karakterűek, a salzburgi templombelső tisztán, áttekinthetően ábrázolja a teret – ezáltal a magyar éremművészet egyik meghatározó vonulatához kapcsolódik. Munkásságának utolsó évtizedében építészeti tárgyú érmeinek stílusa ismét módosult, plasztikájuk tovább csökkent, a hangsúlyos részletek pedig a kompozíciók domináns részévé váltak. Az elmondottakat az *Alpár Ignác sorozat* (2005)¹ az építész legismertebb épületrészleteit ábrázolva, továbbá a *Vajdahunyad* (2005) és a *Boldvai templom szentélye* (2011) című munkái példázzák.

Az említett alkotásokhoz egy, a témától eltérő munka – a Masaccio születésének 600. évfordulójára született kétoldalas érem – kapcsolódik (2001). Mindkét éremoldalon az itáliai reneszánsz festő egy-egy fő alkotása látható: a firenzei Santa Maria Novella templomban lévő Szentháromság megjelenítése, amelyet egy gazdag építészeti keret fog össze, illetve a Carmine templom Brancacci-kápolnájában található *Adógaras* című freskója. Mindkét éremkompozíció magán viseli az építészeti érme tanulságait, csakúgy, mint Masaccio festészetének kiforrott, ám egyszerű modorát, amit a művész sikerrel ültetett át érembe.

4. kép. Masaccio – előlap és hátlap, 2002

Egyed Emma művészetének másik gyakori témaköre a portré, amit időnként az érem másik oldalán az ábrázolt személlyel kapcsolatos jelenet vagy motívum egészít ki. Számára az arcmás megmintázásánál a hasonlatosság mindig alapvető cél, de az érme hangulata, az atmoszféra megteremtése legalább ennyire fontos volt. Ez utóbbit korszak-

¹ A szerző az érmészeti irodalomban használatos formában közli az érme nevét, amely esetenként eltérhet a magyar helyesírási szabályzatban lefektetett elvektől.

konként eltérő szempontok határozták meg. Korai munkáin egy-egy finoman kidolgozott elem, többnyire ruharészlet igyekezett a kor hangulatát felidézni (*Pieter Bruegel*, 1970; *Bezerédj Amália*, 1977), a későbbieket inkább letisztultság, az összefogott, nagy felületek jellemezték (*Haydn*, 1982; *Botticelli*, 1983; *Maillol*, 1984).

5. kép. Botticelli – előlap, 1983

6. kép. Goldmark Károly, 2005

Az 1987-ben készült *Berzsenyi Dániel* és *Rauch András* portré már a művész egy következő korszakához vezet, amikor – közel tíz éven keresztül – történelmi személyek végeláthatatlan sorát mintázta. Az érmeiken sajátos kompozíciót alkalmazott, ugyanis nemcsak a fejet, hanem az egész felsőtestet – beleértve a karokat, gyakorta a kézfejet is – az éremkép részévé tette. Ezáltal egy további jellemzési lehetőséget teremtett: a testtartással, vagy a megfogalmazott mozdulattal, továbbá a ruházat és egyéb részletek aprólékos, mégis nagyvonalú ábrázolásával nemcsak a személyiségről, hanem magáról a korról is gazdag képet nyújtott (*Batthyány Lajos*, 1992; *Törley József*, 1997).

A *Geyer Stefi* hegedűművésznőről készült érem (2000) érzékletesen adja vissza a 20. század első felének modernebb szellemiségét, légkörét. Ez az érem már jelzi a következő évek tovább egyszerűsödő stílusát, amikor is a kompozícióban ismét a fej, az arc a domináns, és a részletmotívumok teljes elhagyásával csak összefoglaló formákból építkezik (*Goldmark Károly*, 2005).

A művész kétoldalas érmet – sajnos – többnyire csak pályája első felében készített, pedig ezek az alkotások munkásságának kiemelkedő darabjai. A portrékat kísérő hátlapok témaválasztása mindig az ábrázolt személy tevékenységének alapos ismeretéről tanúskodik. A már említett *Brueghel*-érem hátlapján a flamand festő Bécsben őrzött, sokalagos *Parasztlakodalom* című festménye jelenik meg, míg a *Haydn*-hátlapon a fertődi *Eszterházy* kastély kovácsoltvas kapuzata. A *Botticelli* hátlap pedig az itáliai reneszánsz festő egyik kisméretű táblaképének, a *Judit visszatérésének* érembe áttett változata, mely maximálisan

visszaadja a festmény finom részleteit, valamint atmoszféráját. Hasonló érzékenység jellemzi a Dante-érem hátlapját (1975). A feladat ebben az esetben összetettebb volt, mivel nem közvetlen előképből, hanem irodalmi szövegből, az itáliai költő *Isteni színjáték* című munkájából kellett kiindulnia. Így született meg a fák fölött repülő Dante és Beatrice légi jelenete.

Egyed Emma alkotói tevékenységének van még egy további érdekessége, nevezetesen, hogy a képzőművészet egyik legintimebb műfaját, az éremművészetet és a legnagyobb nyilvánosság elé szánt emléktáblák készítését párhuzamosan művelte. A Sopronban és környékén található emléktábláin többnyire portrék is szerepelnek, ám a portré nélküliek esetében is mindig megtalálta a figyelemfelkeltés eszközeit. Az Evangélikus Tanítónőképző emléktábláján (1977) az oktatási intézmény már lebontott épületének hangsúlyos elemeiből komponált képe emlékeztet az iskola több évtizedes történetére, a Soproni Villamosvasút emlékére állított táblán (2000) pedig egy régi villamos jellegzetes elemeiből összeállított ábrázolás idézi fel a múltat. Azok a művei, amelyeken csak szöveg szerepel, a figyelemfelkeltés szempontjából nem maradnak el az előbbiektől. A szöveg harmonikus elrendezése, a betűk szabályos kiosztása megteremtik az esztétikai élményt (*Kurzweil Ferenc emléktábla, 1979*).

7. kép. Rauch András-emléktábla, 1979

8. kép. Liszt Ferenc-emléktábla, 1986

(Fotó: Bolodár Zoltán)

A szöveg arányos elosztása a domborműves táblákon is fontos, ám a hangsúly a portrékon van, amelyek a legkülönbözőbb ötleteknek köszönhetően változatosak. Míg *id. Storno Ferenc* (1995) szakállas fejét építészeti keret emeli ki, *Rauch András* 18. századi zeneszerző és karmester (1979) esetében a művesen megmintázott csipkegallér idézi fel a kort, amelyben élt. *Liszt Ferenc* portréja (1986) – egy mélyített mezőben ábrázolt, markáns, szuggesztív fej – egyszerűségével hat, valamint egyszerre tesz eleget a hasonlatosság és az egyedi megjelenítés követelményének. A *Winkler Oszkár emléktábla* (2009) kompozíciójában a portré és a szöveg azonos arányban szerepel, s e kettő közti egyensúly megteremtése révén válik az alkotás harmonikussá, elegánssá.

A művész munkásságában az emlékpénzek is jelentős helyet foglalnak el. Így például a Zeneművészeti Egyetem (2000) és az Országos Széchényi Könyvtár (2002) jubileumi tiszteletére kibocsájtott emlékpénzekben a művész szakásához híven – az érmein szereplő épületekhez hasonlóan – finom, aprólékos és részletekben gazdag modorban a Zeneakadémia épületét, illetve a Széchényi Könyvtár egykori könyvtártermét idézi fel.

A magyar éremművészet történetében Sz. Egyed Emma a hagyományokra épülő irányzat, a természetelvű művészet híve volt, ami abban is megnyilvánult, hogy a műfaji szabályokat mindig tiszteletben tartotta. Ennek ellenére nem sorolhatjuk őt semmilyen művészeti csoportba. A maga elképzelései szerint dolgozott, művészi felfogása, módszere – bár kisebb módosulásokkal – lényegében mindig ugyanaz maradt.

9. kép. Winkler Oszkár-emléktábla, 2009 (Fotó: Bolodár Zoltán)

2016. június 23-án elhunyt vitéz Dávidházy István százados, nyugdíjas műszaki tanácsadó, a soproni Református Gyülekezet presbitere, a *Soproni Szemlének* 1956-tól haláláig hű munkatársa. 1923. augusztus 18-án született Sopronban. Anyai ágon a neves Krausz posztóscsalád leszármazottja volt. Édesapja mint katonatiszt 1912-től kisebb-nagyobb megszakításokkal egész szolgálati idejét Sopronban töltötte. Az ifjú Dávidházy polgári környezetben nőtt fel testvéreivel, Péter öccsével és húgával, Erzsébettel. Kisdíákként már szeretett olvasni, jól sielt és teniszezett is. Az elemi és középiskoláit szülővárosában

végezte. A Líceumi évek után az V–VIII. osztályt a M. Kir. Rákóczi Ferenc honvéd középiskolai nevelőintézetben fejezte be. Ugyanebben az intézményben volt édesapja zászlóaljparancsnok. Ezt követően tanulmányait a Ludovika Akadémián végezte és a kormányzó 1943. augusztus 20-án hadnaggyá avatta. Felkészült hivatására, ifjú tisztként akarta szolgálni szeretett hazáját. 1944 őszén a haza védelmében Tordánál súlyosan megsebesült. Bonchidán megoperálták és a hadműveleti területről hazakerült Sopronba, ahol az 526-os hadikórházban lábadozott. Felgyógyulása után 1945 februárjától egy erődgéppuskás zászlóaljhoz vezényelték. 1945 tavaszán a Szent László hadosztályhoz osztották be. 1945. május 10-től 1947. július 20-ig szovjet hadifogságban volt. Két év leforgása alatt sok száz ezer magyar sorstársához hasonlóan megjárta a poklot. 1948. április 21-én B-listára került és a honvédség kötelékéből elbocsátották. A berendezkedő kommunista diktatúra

derékba törte katonai pályáját. 1947 és 1950 között a Krausz-cégnél mint inas és takácssegéd dolgozott. A cég államosítása után 1950-től a SOTEX-nél volt szövőmunkás.

1956-ban dr. Takács Endre levéltár-igazgatót is felkérte legyen tagja az ún. „százéves” munkaközösségnek, amely Sopron 1848 és 1948 közötti történetének feldolgozására alakult. Feladata a soproni textilipar centenáriumának megírása lett volna. Dávidházy így ismerkedett meg a levéltári kutató munka szépségével. Későbbi kutatásait ez az élmény határozta meg egy életre. Kevesen tudják, hogy 1956-ban, a forradalom napjaiban felajánlotta szolgálatát a soproni MEFESZ Bizottságnak. Október végén gyógyszerészalítmányt kísért fel Budapestre.

A forradalom leverése után itthon maradt és 1957-ben technikus képesítést szerzett. A 1960-as években Szombathelyen a Lakástextil Vállalat dolgozója volt. Itt leplezetlenül éreztették vele, hogy „osztályidegen.” Ezt követően 1970-től 1983-ig, a nyugdíjazásáig a Soproni Szőnyeggyárban dolgozott. A vele szembeni hátrányos megkülönböztetés lassan enyhült, és felsőfokú angol és német nyelvtudásának köszönhetően mint kiváló üzletkötő Belfasttól Kuvaitig tárgyalhatott a vevőkkel és nemzetközi konferenciákon is részt vehetett. 1984-től résztvevője és rendszeres előadója volt a VEAB által rendezett kézművesipar-történeti szimpóziumoknak. Sorozatban közölte szakkikkeit a *Magyar Textiltechnikában*, a *Gyapjúipari Szemlében*, a *Deutsche Textiltechnik* c. folyóiratban. Publikált a *Vasi Szemlében* is. Nyugdíjas éveiben vasszorgalommal gyűjtötte a 16., 17. és 18. századi városi számadáskönyvek azon adatait, melyek a Sopron város tulajdonát képező posztós termelő berendezésekre vonatkoztak. 1971-től alapító tagja volt a Soproni Helytörténészek Asztaltársaságának. A soproni Református Gyülekezetnek 1986-tól volt presbitere. A gyülekezet történetét 1992-ben írta meg a *Sopron és környéke 1922–1990* című korrajz és családi lexikon számára. Tagja volt a Corvinus Magyar–Osztrák Baráti Körnek, melynek 2003-ig alelnöki tisztségét is betöltötte.

Ezen emlékező sorok íróját 25 éves barátság fűzte Pista bácsihoz. Soha nem felejttem el mély humánusát és lokálpatriotizmusát. Megidézte számomra a magyar haza múltját, a szűkebb tájhaza történéseit. Adatokkal segítette kutatásaimat, és elsők között gratulált egy-egy elkészült munkámhoz. Anekdotázó kedve még betegségében sem hagyta el. Élete végéig szellemileg frissen dolgozott; utolsó tanulmányaival is a *Soproni Szemlét* és a *Soproni Füzeteket* gazdagította. A Magyar Érdemrend Lovagkeresztje, a Magyar Koronás Bronz érdemérem kitüntetés volt (mindkettőnél a hadiszalagon a kardokkal.) Megkapta a Tűzkeresztet a sebesülési pánntal. A Könnyűipar Kiváló Dolgozója kitüntetés birtokosa volt. A legnagyobb elégtételt az jelentette számára, hogy 1993-ban több évtizedes méltánytalan mellőzés után a Honvédelmi Miniszter rehabilitálta és századossá léptette elő.

2016. július 12-én vitéz Dávidházy István századost családtagjai és tisztelői kísérték el utolsó útján a soproni Új Szent Mihály-temetőben, ahol felesége, Spann Margit mellé helyezték örök nyugalomra. Dr. Vladár Gábor lelkész megrendülten búcsúzott Sopron hű fiától. A Honvéd Hagyományőrzők díszőrséget álltak a sírnál. Dávidházy Istvánt Sopronban nagyon sokan ismerték, tisztelték, becsülték és szerették. A Soproni Szemle személyében elvesztette egy kiváló munkatársát, de emlékét megőrizzük, mert csak az hal meg, akit elfelejtene.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Csekő Ernő

Tárkányi Sándor – dr. Tárkányi Eszter:
Elfeledett soproniak. Arcok, sorsok,
áldozatok (Fejezetek a soproni zsidóság
történetéből), Sopron, 2014. 454 p.

Ünnepélyes külsőségek közt 2014. május 29-én nyílt meg az Új utcában az *Elfeledett soproniak* című kiállítás, amelynek gazdag kiállítási anyaga, közte az elkeszesztő bőségű fényképanyag, nagyon sok látogatót vonzott. A kiállítás vonzerejét növelte, hogy annak helyszínéül a középkori építésű zsinagóga belső terei szolgáltak, de azt fokozták a kiállítás rendezőinek újszerű, egyedi megoldásai is. Ezek közül mindenekelőtt az Új utca fölé, a kétoldali épületek homlokzatsora közt kifeszített napvitorlákat kell kiemelnünk, amelyeken a második világháború éveiben meggyilkoltak fényképei voltak láthatóak. A kiállításra a Holokauszt 70. évfordulója alkalmából került sor, így annak elsődleges feladata kétségtelenül a tragikus eseményekre való emlékezés, az áldozatok előtti főhajtás volt, de azokhoz kapcsolódóan az elmélyedés, magunkba nézés elősegítése is lehetett. Azonban a kiállítás szakmai rendezői, Tárkányi Eszter és Tárkányi Sándor olyan nagy volumenű munkát végeztek az anyaggyűjtés során, hogy a kiállítás túlnőtt azon funkcióján, hogy a soproni zsidóság – nagyobbik részének – elpusztítására figyelmeztessen mementóként, abból ugyanis egyúttal az egykor volt közösség élete is kibontakozott előttünk gazdag árnyalataiban.

A kiállítás anyagának bővített kötetbe rendezésével 2014 végén a soproni helytörténeti irodalom elmúlt évekbeli termésének egyik fontos és impozáns kiadványa jelent meg. A közel 450 oldalnyi teljes egészében kétnyelvű (magyar és angol) kötet már terjedelmével is jelzi, hogy itt többről van szó, mint egyfajta kiállítási katalógusról. E szép formátumú, tartalmas könyv joggal tarthat igényt arra, hogy a kiállítástól elvonatkoztatva, önálló, történeti tárgyú kötetként tekintsünk rá, saját jogon is recenzeáljuk. Annál is inkább, mert az így megszületett kötet nem csupán városunk múltja, története iránt fogékony közönség érdeklődésére, hanem szélesebb kör figyelmére is számot tarthat. S azáltal, hogy a szerzők a soproni zsidóság 20. századi történetét a hasonló feldolgozó-soktól eltérő módon, más megközelítésből dolgozták fel, munkájuk a város határán túl is fokozott figyelemre tarthat számot.

Bár adott esetben lehet olyan érzésünk, hogy a magyarországi zsidóság történetéről rendelkezésre álló történeti irodalom bőséges, ez csak megkötésekkel állja meg a helyét. Hiszen a bőségre vonatkozó benyomásunkat az a sajátos helyzet táplálja, hogy a zsidóságnak a honi kapitalizálódásban, modernizációban, s nem utolsósorban polgárosodásban játszott kiemelkedő szerepe miatt sok olyan munkával találkozhatunk, amelyek foglalkozik – akár kitüntetett mértékben – a zsidósággal, de a vizsgálódásaik fő fókuszában mégsem a zsidóság története áll, hanem a fentebb említett társadalmi folyamatok. Így viszont

jóval kisebb körre szűkül a számba vehető művek sora, ha olyan munkákat keresünk, amelyek egy-egy régió, megye, település zsidóságának történetét dolgozzák fel. E feldolgozások száma igazából csak a rendszerváltozást követően – több, egymástól bizonyos tekintetben független fejlemény pozitív összhatásaként – szaporodott meg. Azt megelőzően a vidéki zsidóság történetével foglalkozó könyvek ritkán láttak napvilágot, jellemzően egy-egy helyi közösség külföldre szakadt tagjának tollából. Vagy a szocializmus évtizedei alatt e téren kivételt képző hitközség-történeti sorozat, a *Magyarországi zsidó hitközségek monográfiái* részeként, amely kapcsán Scheiber Sándor, illetve Schweitzer József nevének említése nem kerülhető meg.

A méreteiben Sopronhoz fogható, jelentősebb vidéki városok zsidó közösségeinek történetét feldolgozó művek utóbbi években Egerre, valamint Zalaegerszegrre vonatkozóan születtek.¹ E két munka eredendően a történettudomány szempontjai, nézőpontjai felől közelít a vizsgált zsidó közösségekhez. A szerzők figyelme mindenekelőtt a zsidóságnak a város társadalmában betöltött szerepére, helyzetére, annak időbeli változására fókuszál. Így a jogi keretek alakulása – az emancipáció előrehaladása –, a demográfiai folyamatok, a zsidóságnak a város gazdasági, valamint kulturális életben betöltött szerepe, illetve a társadalmi mobilitás tárgyalása mellett a saját közösségi életüknek, így a hitközségi élet intézményesülésének bemutatása e kötetek fő tartalmi részei. Az egyes személyek elsősorban mint a város, vagy épp a zsidó közösség életében – egy-egy területen – fontos szereplők kerülnek a szemünk elé. De az egri zsidóság történetével foglalkozó kötetben, egy fejezet erejéig, részleteiben megismerhetünk néhány életutat is az ott közlésre került visszaemlékezések alapján. Nem feltétlenül a közösség legjelesebb, illetve legfontosabb szerepet játszó személyeiről van itt szó, hiszen a kötetbe kerülést elsősorban a perszonalitás, a személyesség szempontjai indokolják. Azaz olyan személyekről, családokról van szó, akikről memoár vagy napló maradt az utókorra.

A hivatkozott egri kötetben még csak tetten érhető személyesség, perszonalitás kiáradása jellemzi Tárkányi Sándor és Tárkányi Eszter könyvét. A soproni szerzők művében *A soproni zsidóság vázlatos története* – nagyon helyesen – alcímmé szelődül, és az *Elfeledett soproniak* főcím jelzi pontosan könyvük tartalmának fősodrát. Hiszen a kötet nagyobbik részében nem a soproni zsidó közösség időrendbe szedett, Sopron város, valamint az ország történelmébe illesztett történetéről olvashatunk, hanem e közösség egykor élt sok száz tagjának életéről, életútjáról. Egyfajta arcképcsarnok ez a kötet, amely a helyi zsidó közösség jelentős szegmenséről ad képet az itt olvasható 42 családtörténeti ismertető, valamint 17 személy életútja révén. Ugyanakkor nem klasszikus családtörténeti ismertetőkről van itt szó, legalábbis abban az értelemben, hogy nem a genealógiai pontosságú családfa megrajzolása az elsődleges szempont. Ennek megfelelően az ismertetések sem térnek ki egy-egy család valamennyi tagjára, nemzedékére. Sőt, érezhetően egy-egy család esteiben azok a személyek kerülnek előtérbe, akikről, akikről számos adat, illetve sokszor narratív forrás áll rendelkezésre, vagy épp leszármazottaktól illetve hozzátartozóktól

¹ Orbánné dr. Szegő Ágnes: *Egri zsidó polgárok*. Budapest, 2005.; Kapiller Imre – Paksy Zoltán: *A zalaegerszegi zsidóság története a betelepüléstől napjainkig*. Zalaegerszeg, 2014.

származó írásbeli, szóbeli adatközlés, valamint fénykép. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire fontos és elengedhetetlen részét képezi a könyvnek a fotóanyag. Nem a szöveg illusztrációjának funkcióját tölti be, hanem a kötet tartalmának fő hordozója. Ezt jelzi a fotóillusztrációk igen magas száma is: 506 fénykép található a kötetben! S bár ennek egy részét a korabeli könyvek, újságcikkek, hirdetések, tervrajzok, s egyéb iratok másolatai, valamint a tárgyalt családokhoz kötődő épületek fényképei adják, a fotóanyag döntő része a könyvben szereplő családok fotóiból, a tagjaikról egykor készült fényképekből tevődik össze. Több száz (!) korabeli fényképen az „elfeledett soproniak” jelennek meg a szemünk előtt. Fialatok, idősek, illetve gyermekek. Beállított képen, közelképen, csoportképen vagy zsánerképen. Jelentősebb részük családi körben, kisebb részük munka-, iskola- vagy épp katonatársak körében. Elfeledett soproniak, elfeledett szomszédaink² – e páratlan gazdagságú fényképanyagával a kötet nem csupán a soproni zsidó közösség egykor volt virágzó életéről ad számot, hanem, amint írásom elején kiemelttem: a Holokauszt borzalmára emlékeztet. Nem oly módon, hogy annak szörnyű történetét és tényeit eleve-nítené fel, hanem „csak” annyiban, hogy a könyv megannyi – egyúttal látható – szereplő-jénél olvashatjuk, hogy megölték, vagy odaveszett Auschwitz, Birkenau, Bergen-Belsen, Dachau lágereiben.

A könyvet végigolvasva, de akár csak végiglapozva, az embernek az az érzete támad, hogy azok a családok kerültek a kötetbe, amelyekről a szerzőknek sikerült képeket felkutatniuk. De a könyv jegyzetapparátusát áttanulmányozva kitűnik, hogy voltak a műből kihagyhatatlannak tetsző családok, személyek, mint például a Pollák család – Pollák Miksa főrabbiával, és Pap Károly íróval -, vagy épp Kerpel Jenő író, akiknek a kötetben közölt fényképeire közgyűjteményekben (e példákban: Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma, Izrael; Soproni Evangélikus Levéltár; Petőfi Irodalmi Múzeum) találtak rá a szerzők. Míg más családok kapcsán a magántulajdonban megőrzött fotóhagyatékok tették lehetővé – szerencsére igen sokszor – az előbb említettekhez képest bőségebb számú és informatívabb fényképanyag közzétételét. Szerencsére a sok viszontagság közt megőrz(őd)ött fényképekkel együtt más forrásanyag is segítette a szerzők munkáját. S ha iratlemlékek sem maradtak fenn, akkor a fényképek őrzői, azaz a leszármazottak, rokonok szolgáltak adattal, információval a fotókon szereplőkről. A szöveget olvasva az ember sokszor érzi is, hogy melyik családnál, annak is mely családtagjainál állt rendelkezésre az egész életutat, vagy annak egy részletét igen adatoltan megvilágító narratív forrás (visszaemlékezés, feljegyzés, írásbeli, szóbeli adatközlés).

Az előbbieken nem először szóltunk a magántulajdonban lévő forrásanyag fontosságáról, amiképp a túlélők, de akár a leszármazottak és hozzátartozók által is megőrzött személyes emlékek nélkülözhetetlenségéről. A kötet szerzői az anyaggyűjtés során ugyan jelentős levéltári kutatást is folytattak, gyakorlatilag számos, a téma szempontjából közelethező forrást is felhasználva, mindenekeelőtt a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárából, a Magyar Zsidó Levéltárból és a Soproni Zsidó

² Amint azt Tárkányi Sándor más munkáiból tudjuk, koncepciójuk kialakításában segítségükre volt az emlékévk legkitűnőbb kiállítása, amelyet Gyekiczki András rendezett Pápan Elfeledett szomszédaink címmel.

Hitközség irattári anyagából, azonban csak levéltári forrásbázison ezt a kötetet, ezzel a tartalommal nem lehetett volna – még oly kitartó, évtizedes kutatással sem – létrehozni. A szerzők épp azáltal végeztek hiányt pótló, egyúttal jelentős értéket teremtő munkát, hogy kitartó munkával felkutatták a világ számos részére szétszóródott egykori soproniakat, azok leszármazottait, s tőlük számos forrást, emléket, adatot, s információt tudtak vizsgálódásukba bevonni. Mindez igen nagy munkát, szervezőkészséget igényelt, illetve feltételezhető, hogy annak sikerességét közösségi összefogás is segítette. Ennek eredményeként pedig létrejött egy fontos kötet, amely bizonyos tekintetben e közösség önreprezentációjának is tekinthető.

2015-ben ünnepeltük a magyar haza egyik kiváló fiának, a hazai ornitológia európai híré tudósának, az egyik utolsó magyar polihisztnak, chernelházi Chernel István születésének 150. évfordulóját. Erre az alkalomra jelent meg Faragó Sándor, a Nyugat-magyarországi Egyetem tudós rektorának kétkötetes munkája. Ezzel a kiadással a professzor ifjúkori álmát váltotta valóra. A Chernel-naplók feldolgozására még néhai mentora, Horváth Ernő, a Savaria Múzeum igazgatója biztatta. Az ő felkérésére mint ifjú kutató boldogan mondott igent. Azonban be kellett látnia, hogy egy teljes életmű naplók alapján való feldolgozása hatalmas feladat. És bár további kutatásai és munkája során gyakran használta Chernel munkáit, az életmű összegzése, a naplók teljes körű feltárásának kezdete 2010-ig váratott magára. Az öt évi szakadatlan feldolgozó munka végül meghozta gyümölcsét, a szerző most a szakma és az érdeklődő nagyközönség asztalára helyezte kiváló munkáját.

Az első kötetben a fennmaradt és a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában őrzött, 1914. január 1. és 1922. január 29. között íródott hat napló szövegét olvashatjuk el. Már a naplók szövegének közlése is hatalmas energiát, kitartást követelt a kutatótól. A második kötet a naplók több szempontú tematikus feldolgozását tartalmazza. Találón írja Faragó Sándor bevezetőjében, hogy Chernel napról-napra beszámolt minden számára fontos témáról. Egy nagyobb makro- és kisebb mikrotörténeti világot lelkiismeretes pontossággal, mindenre kiterjedő figyelemmel rögzített szerzői tolla. Így született meg a „naplók a naplóban”, melynek fejezetei színesek és lebilincselőek.

Az 1. rövid fejezet a köszönetnyilvánításé. A naplókat feldolgozó szerző itt mindazok munkáját megköszöni, akik hozzájárultak munkájukkal és támogatásukkal a kétkötetes mű megjelenéséhez. A 2. fejezet elének tárja a Chernel család történetét, annak rokoni és baráti kapcsolatait és szerzeágazó szárait. A 3. fejezetben megismerjük a magyar haza és saját kora legnagyobb ornitológusát. Chernel soproni középiskolai tanulmányai alatt egy életre elkötelezte magát a hazai madártannal, és annak legszakavatottabb és legaktívabb kutatója lett. A 4. fejezet ismerteti meg bennünket a „vadászó madarász” nemes alakjával. Chernel szenvedélyes vadász is volt. Minden vadászatáról feljegyzést készített. Az 5. fejezet a Kőszegen kertészkedő és szőlészettel is foglalkozó Chernel István hétköznapijait rajzolja meg. A 6. fejezetben a szerző emléket állít a sportokat kedvelő férfiúnak. Chernel a lábszánkózás, azaz a sísporthoz hazai megteremtője és népszerűsítője volt.

A 7. fejezet a „A Chernel István és a kultúra” címet viseli. Itt olvashatunk a polihisztor olvasmányairól és verseiről. Megismerhetjük vonzódását a zenéhez, a színházhoz és a mozi világhoz. Chernel már fiatalon jól verselt és citerázott. Fogékony volt az újra, üdvözölte és kipróbálta mindazon technikai újdonságokat, amivel a tudósok a 20. szá-

zad elején az emberiséget megajándékozták. A 8. fejezet a Chernel család Badacsonyhoz köthető tevékenységével ismerteti meg az olvasót. (A gazdálkodás és társasági élet mindennapjaival: vendégjárás, vendégvárás Badacsonyban.) A 9. legkisebb fejezet elénk tárja Chernel Istvánt, a gazdálkodót.

A 10. fejezet, amely a „Chernel István és a történelem” címet viseli, megismerteti az olvasót egy mélységesen humanista gondolkodású tudóssal, aki bár maga is a Monarchia ifjú tisztje volt a boldog békeidőkben, de az emberiségre szabadított világháborút gyűlölte. Ebben az öldöklésben halt hősi halált szeretett fia is, aki nyomtalanul tűnt el az orosz harctéren. A naplóíró Chernel az újságokból, a hírekből, a társasági beszélgetésekből tárja elénk a magyarság és egész hazánk tragédiáját. Azt a négy évet, ami magával hozta az országvesztést, az árulást, a diktatúrát, amely létében fenyegette a polgári demokráciát. Megrendülten olvassuk a magyar haza szétszaggatásáról írt gondolatait. Sajátos szempontból is láttatja az iszonyú veszteséget, annak kihatását vázolja a csonka ország korábbi gazdag madár és állatvilágára. Elénk tárja az utolsó magyar király, IV. Károly visszatérési kísérleteit, reménysugárként köszönti a felkelőket 1921 nyarán és őszén, és együtt örült az ország népével Sopron és környéke magyar hűségén. Kőszeg fiaként még megérte Sopron legboldogabb újévét is.

A 11. fejezetben került összegyűjtésre a „Hírek, érdekességek a naplóból”. Ennek az embert próbáló időszaknak olyan bejegyzései ezek, amit mai kifejezéssel színes rovatként vagy bulvárként emlegetünk. A 12. fejezetben Chernel világlátásával ismerkedünk meg, melyre rávetül a gyilkos nagy háború. A bejegyzések saját koráról, politikáról, más népekről alkotott nézeteiről lebbentik le a fátylat. Az utolsó fejezet a „Chernel István halála és temetése” címet viseli. Chernel fájdalmasan fiatalon, 57 éves korában végleg letette a tollat. Széleskörű búcsúztatása is mutatta, hogy alakját, személyét és munkásságát milyen megbecsülés övezte a megmaradt hazában, a Kárpát-medencében, de egész Európában is.

Végül tegyük fel a kérdést, mire tanítja a 21. század emberét Chernel István a naplóíró tudós? Elsősorban magyarságtudatra és hazaszeretetre, a szakmánk megbecsülésére és annak alázattal való hű szolgálatára. A család szentségére és szeretetére, embertársaink megértésére. Chernel naplóinak és írásainak egyik legfőbb üzenete: csak magyar értékeink megőrzésével és ápolásával legyünk és lehetünk európaiak. Ha így cselekszünk, és ha csak kis nyomot is hagyunk magunk után, amiből egy nemzet, a szűkebb tájhaza, egy város, egy intézmény prosperál, már nem élünk hiába. Ne önös érdekeinket nézzük, dolgozzunk a közért!

A naplók sajátos feldolgozása, a bejegyzések fejezetekre bontása útmutatás mindazok számára, akik veszik a fáradságot, és időt, energiát nem kímélve maguk is naplók feldolgozására és kiadására vállalkoznak. Jó szívvel ajánlom dr. Faragó Sándor legyetemi tanár legújabb munkáját, ami hézagpótló mű is egyben, tovább erősíti a Chernel Istvánról eddig formált és alkotott képet. Ne feledjük: Chernelházi Chernel Istvánt élete, munkássága a hazai ornitológia örök nagyságává tette, mely kincse az egész magyarságnak. Példaképe lehet a felnövekvő magyar nemzedékeknek.

*Minden kedves olvasónknak áldott, békés Karácsonyt és sikerekben gazdag,
boldog Új Évet kívánunk!*

Sz. Egyed Emma: Orsolya tér

E számunk szerzői

Csekő Ernő főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megye
Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82., cseeko@freemail.hu

Csiszár Ágnes kulturális menedzser, könyvtáros, Sopron, a.csiszar.64@gmail.com

Fiziker Róbert történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
1012 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4. fiziker.robert@mnl.gov.hu

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4. jozan.tibor@
mailmax.hu

Kelemen István történész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68., dr.kelemen@gmail.
com

Kiss Éva tudományos tanácsadó, egyetemi tanár, MTA Csillagászati és Földtudományi
Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, 1112 Budapest Budaörsi út 45., kiss.
eva@csfk.mta.hu

L. Kovásznai Viktória művészettörténész, mnt@numizmatika.org

Mora, Terézia, író, műfordító. <http://www.tereziamora.de>

Rakovszky Zsuzsa író, költő, műfordító, rakozsa@gmail.com

Ifj. Sarkady Sándor könyvtárigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi
Könyvtár és Levéltár, 9400, Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.,
sarkady.sandor@kkl.nyme.hu

Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői út 13., turbuly@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2016/4

TIBOR JÓZAN: Zum Gedenken an Dr. Mihály Kubinszky	367
---	-----

ZWISCHEN KRIEG UND REVOLUTION

TEREZIA MORA – RÓBERT FIZIKER: Fertőrákos Nr. 274, Komitat Sopron	370
ISTVÁN KELEMEN: Die Tätigkeit von Endre Csatai zum Schutz der Soproner Privatsammlungen 1945–1947	388
IMRE TÓTH: Die internationale Lage von Österreich und die österreichische Flüchtlingspolitik während der 1956er Revolution	418

KLEINE MITTEILUNGEN

ÉVA KISS: Die demografischen Trends und einige demografische Spezifikationen in Sopron nach der Wende 1989	428
---	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ZSUZSA RAKOVSKY: Grußworte an Éva Turbuly	449
ÉVA TURBULY: Lebenskraft durch Arbeit. Im Gespräch mit dem 80 Jahre alten Bildhauer László Kutas	451
ÁGNES CSISZÁR: Die Vergangenheit von Sopron in Skulpturen. Die Werke von László Kutas im öffentlichen Raum (1982–2014)	463
VIKTÓRIA L. KOVÁSZNAI: Das Lebenswerk von Emma Sz. Egyed der Bildhauerin und Medaillenkünstlerin, 1935–2016	468
SÁNDOR SARKADY JR.: Abschied von István Dávidházy	474

BÜCHERSCHAU

ERNŐ CSEKŐ: Sándor Tárkányi – Dr. Eszter Tárkányi: Forgotten Sopronians. Faces, Fates, Victims. Chapters from the History of the Jewry of Sopron. Sopron, 2014.	476
SÁNDOR SARKADY JR.: Sándor Faragó: Einen Beruf ausgeübt mit der Seele. Das Tagebuch von István Chernelházi Chernel, 1914–1922. I–II. Nyugat-magyar- országi Egyetemi Kiadó, Sopron, 2015.	480